

T U L I P Á N É V A

Szigorúan ellenőrzött emlékezet

A Köztársaság téri ostrom 1956-ban

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Sorozatszerkesztő
VESZPRÉMY LÁSZLÓ

TULIPÁN ÉVA

Szigorúan ellenőrzött emlékezet

A Köztársaság téri ostrom 1956-ban

Argumentum

A borítón fent a Budapesti Pártbizottság
Köztársaság téri épületegyüttesének ostrom utáni fotója;
lent a Munkás-Paraszt Hatalomért kitüntetés látható.

Lektorok: HORVÁTH MIKLÓS és M. KISS SÁNDOR
Az angol rezümét TULIPÁN ÉVA,
a német rezümét ZACHAR VIKTOR fordította.

© Tulipán Éva, 2012

Képek:

© Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára

© Budapest Főváros Levéltára

© Europress / Getty Images

© HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

ISSN 1787-3150

ISBN 978-963-446-653-6

Felelős kiadó Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő Somogyi Gréta

A borítóterv Hodosi Mária munkája

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

TARTALOM

Előszó	7
I. rész. Szigorúan ellenőrzött emlékezet	
A Köztársaság tér az emlékezetben	13
Genius loci	13
A jelentésadás folyamata	14
Helyhez kapcsolás: Emlékművek és utcaátnevezések	23
Mártírok	26
Imagines agentes	28
A Köztársaság tér, mint mítosz és szimbólum	32
Megjegyzések a megtorlás iratainak tanulmányozásához	39
A jegyzőkönyvezés módszerei	39
Vándormotívumok	41
Vándortanúk	45
„Mixtura”	47
A kommunista párt elvi és konkrét beavatkozása az eljárások menetébe	47
II. rész. Kísérlet az események rekonstruálására	
Előzmények	53
A „munkásság felfegyverzése”	53
A pártbizottság további tevékenysége a forradalom alatt	63
Az ostrom	69
Az ostrom kezdete és a Hollós–Lajtai könyv „tűszdrámája”	69
Rendőrök kívül és belül	69
A védők lefegyverzésének kérdése	72
Az első fegyverhasználat és következményei	72
„Tűszdráma”	75
Az incidens sebesültjei és áldozatai	76
Események az ostrom alatt	80
Sebesültmentés a téren	80
Segélykérő telefonok	83
Repülőgépek a tér fölött	90
„Egérút” keresése	92

Az ostrom végének eseményei	94
A harckocsik beavatkozása	94
A pártház feladása és a fegyverletétel kérdése	99
A parlamenterek története	101
Harc az épületen belül	107
III. rész. „Hősi halottak”	
Párhuzamok	113
Sziklai Sándor halálesete	113
További problémás „hősi halottak” a katonaságnál	114
A pártházat védő honvédtisztek	115
Jankó Piroska pere és a „kitépett szív” motívuma	115
Karhatalmisták és civil védők	118
Védők lelövése a pártház falánál	118
Kucsera Zoltán halálesete és Bakonyi József pere	120
További halálesetek	124
Verner István és az ismeretlen „hősi halott” esete	128
Mező Imre	131
Mező Imre halálos sebesülése	131
Mező Imre halála és a megtorlás	136
Ellenőrzött emlékezet: Dersi Tamás kihallgatása	137
Összegzés	141
Felhasznált irodalom	145
Rövidítések jegyzéke	152
Closely Observed Memory	
The Köztársaság Square Siege in 1956 (<i>Summary</i>)	153
Scharf beobachtetes Andenken	
Das Gefecht am Köztársaság tér im Jahre 1956 (<i>Zusammenfassung</i>)	155
Névmutató	159

ELŐSZÓ

A térkép bizonyos pontjai kiemelkednek koordináta-rendszerükből, többet jelentenek hosszúsági és szélességi mutatóiknál. A fizikai valóságon túlmutató tartalmak kötődnek hozzájuk, érzések, emlékek sűrűsödnek össze bennük. Ilyen hely a Köztársaság tér is. A téren álló MDP Budapesti Pártbizottság épületének október 30-i ostroma 1956 történetének egyik legellentmondásosabb fejezete, amely a mai napig megterheli a társadalmi emlékezetet.

Ami a Köztársaság térről ma felidéződik bennünk, az jórészt a forradalom utáni megtorló és propaganda gépezet tudatos, hosszú évtizedeken keresztül folytatott munkájának eredménye. A berendezkedő hatalom ugyanis e tragikus, már a kezdetekor szerencsétlen és ellentmondásos eseménysort használta fel, hogy annak átalakításával, utólag konstruált kulcsepizódok hozzáillesztésével megalkossa az „ellenforradalomról” szóló narratívát.

A témát ez ideig feldolgozó két kötet közül az 1974-ben Hollós Ervin és Lajtai Vera által írt „Köztársaság tér, 1956” című könyv a fentiek szellemében, a mítoszteremtés és szimbólumalkotás céljával keletkezett. Ahogyan a cím is mutatja, a könyv arra törekedett, hogy az egész 1956-os forradalmat az október 30-i Köztársaság téri véres eseményekben felrajzolt képével azonosítsa. Sokkal inkább szolgálta tehát a kádárista propagandát, semmint a tisztánlátást. Eörsi László azonos című 2006-os kötetének következtetései lényeges pontokon összeecsenyennek a Hollós–Lajtai szerzőpáros ma már tarthatatlan megállapításával. Bár a szerző alapkutatásokat végzett a témában, forráskezelési gyakorlata – ahogyan arra a megjelenést követő sajtóvita is rámutatott – nem problémamentes. A Köztársaság tér története tehát jórészt ma is egy Kádár-rendszerben megalkotott mítoszként él az emlékezetben.

Mintha egy rég elásott tárgyat igyekeznénk kiszabadítani a ráarakódott rozsdá- és földréteg alól, könyvemben ennek a mítosznak a rétegeit igyekeztem „lekapargatni”. A történetek feltárásához először a Köztársaság térhez kapcsolódó többletjelentéseket, illetve levéltári iratanyag sajátosságait jártam körül, igyekezvén az olvasót is bevonni a közelmúlt kutatásának lebilincselően izgalmas, ugyanakkor nem minden nehézség nélküli folyamatába, bepillantást nyújtva a kádári megtorlás és propaganda „boszorkánykonyhájába”.

Amikor elkezdtem a kutatást, a Hollós–Lajtai kötetten és az események egyik főszereplőjéről, Mező Imréről 1968-ban megjelent könyvön kívül csupán néhány tudományos igényű cikk, az eseményeket felületesen érintő könyvfejezet állt rendelkezésemre. Közülük Horváth Miklós hadtörténeti megközelítésű írásai voltak leginkább segítségemre. Gosztonyi Péter jórészt „oral history” módszerrel gyűjtött anyagokra támaszkodó cikkei, könyvfejezetei kiindulási alapként jól használhatók, de a tudományosság határán mozognak és sokszor kritikával kezelendők. Később kapcsolódott be a téren történetek kutatásába Eörsi László, majd kollégája, a vele élesen polemizáló Szakolczai Attila, aki az események egyik rész-problémáját elemezte részletesen „Szegény Jankó Piroska” című tanulmányában.

Eörsi és Szokolczai között (előbbi szerző könyvének megjelenése után) az *Élet és Irodalom* hasábjain bontakozott ki polémia, amelybe több szerző bekapcsolódott. A személyeskedésektől sem mentes vitának a kutatás számára levonható következtetései véleményem szerint a megtorlás során keletkezett iratok forráskezelésének kérdésében (elsősorban Takács Tibor által felvetett gondolatok) rejlenek.

Könyvem írása során a megkerülhetetlen visszaemlékezések mellett igyekeztem tudományos igényű írásokra támaszkodni, figyelmen kívül hagytam tehát a témát érintő számtalan publicisztikát, így a fenti cikksorozatot is. Munkám terjedelmi kereteit szétfeszítette volna az összes újságcikk feldolgozása, amelyek lényeges információkat egyébként is csak elvértve tartalmaznak. A számos könyvészeti említésből is igyekeztem kiszűrni csak az informatív megjegyzéseket, amelyeket beépítettem az eseménytörténetet tárgyaló fejezetekbe. Ezek között vannak könyvfejezetek, mint például Bill Lomax „Magyarország 1956” című munkájának vonatkozó bekezdései, illetve memoár részletek például Földes László, Halas Lajos és a kor egyéb szereplőinek visszaemlékezéseiből.

A tér, szimbólum és emlékezet kérdéskörét tárgyaló fejezethez külön könyvtáryi irodalmat sorolhatnék fel, de ezekből igyekeztem csak a témához szorosabban illeszkedő darabokat kiválasztani. Jan Assmann „A kulturális emlékezet” című alapművén kívül elsősorban Apor Péter, Bodó Julianna és Bíró A. Zoltán, Peter Burke, Gyáni Gábor, Takács Tibor és Vörös Boldizsár gondolatai segítettek munkámat.

A forradalom és szabadságharc történetének egy-egy aspektusát átfogóan tárgyaló könyvek közül kiemelném Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor „Kinek a forradalma?” és „Mától kezdve lövünk” című műveit, Horváth Miklós „1956 hadikronikája”, valamint Zinner Tibor „A kádári megtorlás rendszere” című kötetét. A kutatás során igen nagy segítségemre volt az 1956-os Intézet háromkötetes kézikönyve és a Fővárosi Levéltár munkatársai által szerkesztett „Az ’56-os megtorlás adatbázisa” című CD-ROM.

A források nagyobb részét több budapesti levéltár anyagában megtalálható különféle jellegű iratok alkotják. A kutatás során feldolgoztam egyebek mellett a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár 1956-os gyűjteményét, honvédelmi minisztériumi titkársági és katonai bírósági iratait, a Központi Irattár személyi anyaggyűjtőit; a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban található MDP–MSZMP párttörténeti iratokat, különösen a Politikátörténeti Intézet párttörténeti visszaemlékezés-gyűjteményének vonatkozó darabjait; a Magyar Országos Levéltárban lévő peranyagokat; a Budapest Főváros Levéltárában őrzött bírósági és ügyészségi iratokat; valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a kutatás kezdetekor Történeti Hivatal) vizsgálati iratait, fotóanyagát és objektumdossziéit.

A levéltári anyag jellegéből adódóan a visszaemlékezések és a megtorlás (per)iratainak használhatósága kapcsán különféle módszertani kérdések merültek fel a kutatást illetően.

Munkám meghatározó forrascsoportját alkotják a visszaemlékezések. Ezek egy része különböző időpontokban – sok esetben a Kádár-rendszerben – kiadott könyv vagy cikk, másik részük levéltári iratokban lelhető fel. Akár ide sorolható minden olyan forrás is, ami az események utólagos elbeszéléséből keletkezett, például a megtorlás pereiben tett tanúvallomások is. Ebben az értelemben kijelenthető, hogy a téren történt eseményekre vonatkozóan túlnyomórészt ilyen elbeszél, tulajdonképpen az „oral history” műfajába tartozó forrásokból dolgozhatunk. Ebből adódóan a kutató számos buktatóval szembesül. Ezeket a következő módszerekkel igyekeztem elkerülni.

A kutatás során paradox módon segítségemre volt az, hogy a Köztársaság téri részvétel sok perben szerepelt vádpontként. Ez talán megóvott attól, hogy eltévedjek egyetlen per szereteágazó problémáinak, a vád és a védelem taktikáinak érdekében. Ehelyett inkább a perek találozások pontjaira, összehasonlítására voltam kénytelen támaszkodni, ami nem jelentette azonban, hogy ne lett volna fontos egy-egy részlet vagy fél mondat, hiszen ezek a szövegek mögött meghúzódó mozgatórugók.

Kiindulópontként megvizsgáltam, hogy a párház védői hogyan idézték fel az eseményeket a Kádár-rendszerben tett tanúvallomásaikban, visszaemlékezéseikben. Ezek közül különösen informatívok voltak az egy adatközlőtől különböző időpontokból származó források. Mivel az elbeszélők részéről is megfigyelhető volt egyfajta emlékezeti kánon kialakulása, egy általános igazodás a párt irányvonalához, amelyre a hatalom igyekezett ráerősíteni, fontossá vált az a csekély számú szöveg, amelyben a többnyire a állampárthoz lojális elbeszélők eltértek ezektől a hallgatólágon elfogadott panelektől, mondhatni „kibeszéltek” ebből a kialakult/kialakított kánonból. A szövegek közötti ellentmondásokat nem lefaragni, hanem éppen feltárni igyekeztem, hogy ezekből vonjak le következtetéseket.¹

A fentiekhez járul továbbá, hogy a leírások jelentős hányadát a megkorlás jogszolgáltatási vagy propagandaanyagai teszik ki. A perekben készült jegyzőkönyveket például nem szó szerint rögzítették, azok tartalma sokszor jelentősen eltér a kihallgatott szándékától, arról nem is szólva, hogy vallomásuk megtételekor nemcsak a vádlottak, de sokszor a tanúk is fenyegetve érezhették magukat. Ez a narratív forrásanyag tehát szubjektív és manipulált is. A konstruált szövegekből látszik ugyanakkor, hogy készítőik milyen momentumokra figyeltek, hová helyezték a hangsúlyokat. Továbbá, a mégoly manipulált szövegek szerzői ma már esetleg elérhetetlen információ birtokában lehetnek, amitől nem minden esetben tudták függetleníteni magukat, ilyen szempontból értékes forrás a peranyagokra építő Hollós–Lajtai könyv is.

Könyvemben nem adtam – és véleményem szerint a fellelhető levéltári anyagok alapján nem is adhatunk – választ számos kérdésre. Meggyőződésem, hogy nem mondhatunk le az analógiák használatáról, mivel a szövegek aprólékos összehasonlítása segítheti a kutatót a történet mozaikkockáinak összeillesztésében, sokáig ismeretlen, vagy lappangó részletek feltárásában, vagy annak kimutatásában, mi nem történhetett.

Nem kerülhettem meg, hogy részletesen foglalkozzam a később hősi halottként számon tartott védők halálának körülményeivel. E témát a kádári propagandairódlom is kiemelt jelentőséggel kezelte, ugyanakkor igen informatív analógiákra bukkantam mind a Horváth Miklóssal együtt, a forradalom és szabadságharc veszteségeiről készített munkánk, mind e kötet megjelenését megelőző kutatások alkalmával.

Munkámban igen sok szó esik a forradalom áldozatairól, különösképpen a Kádár-rendszerben hősi halottakká avatottokról. Ezeket a történeteket kritikailag elemeztem és megállapítottam, hogy számos esetben ezek nem tekinthetők hiteles történetnek, mint ahogy nem is feltétlenül azzal a céllal íródtak. Semmiképp sem szerettem volna ezzel a túlélők érzéseit, vagy az áldozatok emlékét leértékelni. Egyetlen ember halála is, bármilyen körülmények között következik be, a szó szoros értelmében veszteség. A könyvben a halálozások hatalom általi felhasználását szándékoztam bemutatni, illetve rámutatni a társadalmi emlékezet egy olyan területére, amelyben 1989 előtti tartalmak élnek tovább.

¹ A kutatásban előforduló ellentmondások és „anomáliák” fontosságára hívja fel a figyelmet *Burke* 2001. 18. o.

Buda Béla pszichológus, röviddel a rendszerváltás után felfigyelt arra az ellentmondásra, hogy bár „a köztudat elutasítja a régi politikai rendszer szuperszimbólumait (sarló és kalapács stb.), de konceptuális szimbólumaiból sok él és zavaróan hat (kizsákmányolás, egyenlőség, kötelező szociális ellátás, stb.)”.²

A szimbólumként funkcionáló „történeti” leírások is velünk maradtak, köztük a „hősi halottak” történetei és a Köztársaság téri ostrom elbeszélése.

Köszönöm családomnak, hogy a munka elkészítése alatt türelemmel és támogatással melletttem álltak. Szeretnék köszönetet mondani a kötet lektorainak: M. Kiss Sándornak és Horváth Miklósnak. Köszönöm a kutatás során nyújtott segítséget Berényi Istvánnak és Zinner Tibornak, a budapesti levéltárak és múzeumok munkatársainak. Végül, de nem utolsó sorban köszönöm feletteseim és munkatársaim, közöttük a múzeológus, levéltáros és könyvtáros kollégáim támogatását és segítségét a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. Külön köszönet illeti Somogyi Grétát és Hausner Gábort a kötet kiadásának előkészítéséért.

² Buda 1993. 145–146. o.

I. RÉSZ

SZIGORÚAN
ELLENŐRZÖTT
EMLÉKEZET

A KÖZTÁRSASÁG TÉR AZ EMLÉKEZETBEN

Genius loci

„A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, hacsak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal lehatárolható, területe négyzetmilliméterre kiszámítható és alakja körzövel és vonalzóval megrajzolható. A tér mindig geometriai ábra. A hely mindig festmény és rajz, és nincs belőle több, mint ez az egy. A térnek képlete, a helynek génusza van” – érzékelteti Hamvas Béla a földrajzi helyek közötti különbségeket és az azokhoz kapcsolódó eltérő jelentéstartalmakat. „A hely nem csak az, ahol a dolgok vannak” – folytatódik a gondolatmenet, hanem – „barátságos, vagy ellenszenves, félelmetes vagy szelíd, nyugodt vagy feszéges, és a nyelvnek alig van jelzője, amit nem lehetne a helyre alkalmazni. Két egyforma hely éppúgy nincs, mint megismétlődő pillanat”.¹

Hamvas visszautal az európai gondolkodás már az ókori görögöknél és rómaiaknál formát öltő alapélményére, amely szerint a térkép egy bizonyos pontja többet jelent annak fizikai-térbeli valóságánál, anyagtalan tartalmak rakódnak rá, hagynak nyomot egy fizikai valóságon túli, de azzal szoros kapcsolatban létező, képzeletbeli síkon. A római vallás mindezeket a *genius loci* (a hely szelleme) fogalmába tömörítette, amely szakrális töltésének elhalványultával mai napig formálja gondolkodásunkat.

A hely és az emlékezet között szoros kapcsolat figyelhető meg, amelyre már Quintilianus, a Kr. u. első századi nagy tekintélyű retorikatanár is felhívja a szónokok figyelmét. Érvelése szerint „amikor hosszabb távollét után visszatérünk egy helyre, nem csupán a helyet magát ismerjük fel, de emlékszünk arra, mit csináltunk ott, visszaemlékszünk arra, kikkel találkoztunk és még a ki nem mondott gondolatainkra is, amelyek legutóbbi ott jártunkkor haladtak át elménken”.² A kulturális emlékezet működését kutató Jan Assmann úgy fogalmaz, hogy „az emlékezetnek helyszínekre van szüksége, és térbeliesítésre hajlik”, valamint Cicerót idézi, aki szerint „az emlékezésnek [...] roppant ereje lakozik a térbeli helyekben”.³ Az ókorban a retorika egyik résztudományát képező emlékezet művészetéről Frances Yates készített alapvető és sokat idézett feldolgozást a hatvanas években.⁴ Ebből megtudhatjuk, hogy a mnemotechnika egyik legősibb, a görög-római kultúra által megőrzött technikája szerint (képzeletbeli) helyek adják az emlékezés kereteit, amelyekhez az emlékezet képei köthetők és később, elhelyezkedésük alapján felidézhetők.⁵ Hasonlóan tehát, mint egy

¹ Hamvas 1999. 83. o.; Christian Norberg-Schulz norvég építész-gondolkodó szintén megkülönbözteti a 'hely' fogalmát, amelyet felfogása szerint három lényeges jellemző különböztet meg a tértől vagy környezettől: orientáció, identifikáció és karakter. Vö. Norberg-Schulz 2004. és Debuyst 2005. 10–15. o.

² Lásd Yates 1966. 22–23. o.

³ Lásd Assmann 1999. 40. o.

⁴ Yates 1966.

⁵ Yates 2. o.; Burke 2001. 7–8. o.; Assmann 1999. 29. o.

egyszerű memóriajátékban, ahol a képeket elhelyezkedésük alapján jegyezzük meg, és ezáltal találjuk meg a képpárokat.

Assmann az emlékezés tájairól beszélve rámutat arra is, hogy míg az emlékezőképesség művészete helyeket felidézve igyekszik gondolati tartalmakat előhívni, addig a kulturális emlékezet jeleket helyez el a „a természetes térben”, illetve egyes eseteiben maguk a helyszínek válnak jellé.⁶

Az emlékezet irodalmának klasszikusa, Maurice Halbwachs szintén az emlékezet és a konkrétumok összefüggéséről ír. Nézete szerint ahhoz, hogy egy igazság egy csoport emlékezetében gyökeret verjen, egy konkrét esemény, személy vagy helyszín alakját kell öltenie.⁷ A folyamat fordítva is működik: történelmi személyek vagy események az emlékezetbe kerülve tanná, fogalomná, szimbólummá alakulnak és értelmet vesznek fel, így válnak a társadalom eszmerendszerének részévé.⁸

A *loci memoriae* mintájára alkotta meg Pierre Nora a *lieu de mémoire* (emlékezeti hely) fogalmát, amelyben a helyek és az emlékezet szoros kölcsönhatásának a rómaiaktól ránk hagyományozott felismerését elevenítette fel és ötvözte Maurice Halbwachs gondolataival.⁹ Nora szerint „a *lieu de mémoire* alapvető létoka az idő megállítása, a felejtés munkájának megakadályozása” és „a spiritualitás anyagba foglalása”. A földrajzi helyek tehát kiváló talajt kínálnak ezen tartalmak hordozására, de elvonatkoztatva a fizikai tértől emlékezeti helyek lehetnek nagy beszédek, csaták, békék, memoárok, könyvek vagy cselekedetek, így akár az emlékező egyperces csend is.¹⁰

A Köztársaság tér és az ostrom emlékezeti hely lett, amelyhez az „ellenforradalom” és a „fehérterror” tudati tartalmai kapcsolódtak.¹¹

A jelentésadás folyamata

A jelentésadás és felhasználás folyamata a második szovjet intervencióval együtt kezdődött el. Kádár János november 11-én, első magyarországi rádióbeszédében arról tett említést, hogy „igazi arcát az ellenforradalom a fehérterrorral fedte fel az egész nép előtt”.¹² Ekkor azonban még elsősorban a Dunántúlt, ezen belül „Bács megye déli részét” [sic!], és a „győr–soproni vonalat” említette, mint ahol „ellenforradalmi bandák százával gyilkolták le állati módon a kommunistákat”. „Ugyanez ismétlődött meg még nagyobb mértékben és még brutálisabb roham formájában, amikor a kormány Budapesten tűzszünetet rendelt el”. Miközben „hallgattak a felkeléssel szemben az államot védő fegyverek, *ágyúval lőtték a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri székházát*”.¹³ A lincselésekről itt tehát még nem esett szó.

⁶ Assmann 60. o.

⁷ Halbwachs 1992. 200. o.

⁸ Halbwachs 1992. 188. o.

⁹ Apor 2010b. 177. o.; Burke 2001. 6. o.; Nora 1999.; K. Horváth 1999.

¹⁰ Nora 1999. 152–153. o.

¹¹ Apor 2010a. 68. o.; Rév 2005. 144. o.

¹² Népszabadság, 1956. 11. 12.

¹³ Kiemelés az eredetiben. Lásd Apor 2010a. 68. o.

Kádár ugyanebben a beszédében leszögezte, hogy néhány kisebb fegyveres csoporttól eltekintve, akik Budapesten és Budapesttől északnyugatra „kóborolnak és rejtőzködnek”, a „Magyar Népköztársaság ellen intézett *nyílt fegyveres támadást levertek*” a fővárosban és vidéken is.¹⁴ Egybecseng ezzel, hogy a szovjet küldöttek Moszkvának tett jelentése szerint november 12-e óta a szovjet csapatok „nem vesznek részt hadműveletekben, csak elszigetelt egységek követnek kisebb lázadó bandákat vidékre, hogy felszámolják azokat”.¹⁵ A november 22-én kelt jelentésben viszont arról is írnak, hogy „még mindig elég erős a Kádár-rendszerrel szembeni nyíltan ellenséges beállítottság”.¹⁶

Kádár, az MSZMP IKB ülésén, amelyet szintén november 11-én tartottak, arról panaszkodott, hogy rádióbeszéde idején Budapest egyes részein kikapcsolták a villanyt, hogy ne lehessen rádiót hallgatni.¹⁷ Fehér Lajos, a *Népszabadság* akkori főszerkesztője, aki az ülésen „nagy nemzeti ellenállásról” beszélt úgy értékelte, hogy „[p]árt- és szovjetellenes hangulat van a városban, hozzátéve, hogy „[e]bből politikai eszközökkel lehet csak kijutni”.¹⁸ Aczél György hozzászólásában elmondta, hogy a kormány tagjait „muszkavezetőknek” hívják, és a „kormánynak, a pártnak tömegbázisa nincs”.¹⁹ Az elszigetelt Kádár-kormánynak tehát elengedhetetlenül fontos volt a legitimáció megszerzése, csakúgy mint a forradalomban résztvevők és a velük szimpatizálók megtörése, identitásuk aláásása.²⁰ Ez mind a szovjet hadsereg, mind magyarországi kiszolgálói számára egy új típusú hadviselés kezdetét jelentette, amelyet a politika és pszichológia eszközeivel vívtak. A feladat az ellenséges ország pacifikálása volt.²¹ Elsődleges szerep hárult ebben a propagandára. Nem véletlen tehát, hogy ugyanezen az MSZMP IKB ülésen szó esett a *Népszabadságról*, a rádióról, amelynek a „kormány rádiójának” kell lenni, és határozat született a párt Agitációs- és Propaganda Bizottságának felállításáról is.²²

Egy hét múlva, a *Népszabadság* 1956. november 17-i szombati számában „Néhány elvitathatatlan tény” címmel tért vissza újra „az ellenforradalom garázdálkodásának” témája. A cikk szerzői szerint „ma még nem áll rendelkezésünkre minden tény” ahhoz, hogy „a budapesti párház ellen intézett támadás hiteles történetét megírassuk”. Az egyetlen epizód, amelyet szemtanúkra hivatkozva a Köztársaság térrel kapcsolatban mégis megemlítenek, az éppen a szívkitépés (a későbbiekben sokszor felbukkanó, először minden bizonnyal ebben a cikkben írásba foglalt) története. A leírás szerint az ostrom után elfogták Asztalos János ezredet, aki „egész életét a nép ügyének szentelte” és akire „az ÁVH-sokat kereső fegyveresek rásütötték a „hazaáruló bélyeget”, majd „néhányan nekiestek az idős honvédtisztnek, bicskákkal felvágták a mellét, s a még fetrengő embernek kivágták a szívét”.

A sajtó és a rádió az MSZMP IIB november 16-i és 21-i ülésén is megemlézték ezt az epizódot, az utóbbi tanácskozás alkalmával Kádár János úgy fogalmazott, hogy „[a] rádió és

¹⁴ *Népszabadság*, 1956. 11. 12. (Kiemelés az eredetiben).

¹⁵ *Békés–Byrne–Rainer M.* 2002. 450. o.

¹⁶ Uo. 450. o.

¹⁷ *Balogh* 1993–1998. I. 32. o.

¹⁸ Uo. 46. o.

¹⁹ Uo. 41. o.

²⁰ *Apor* 2010a. 93. o.

²¹ Biszku Béla megfogalmazásában a probléma az volt, „[h]ogyan lehet a kormány tömegbázisát növelni”. Lásd *Balogh* 1993–1998. I. 38. o.

²² *Balogh* 1993–1998. I. 25–59. o.

a sajtó többet ér, mint a puska”.²³ Ugyanakkor egy tervezett, a Pravda cikkével polemizáló írás kapcsán bírálta a *Népszabadság* szerkesztőségét megemlítve, hogy „hetek óta nem tudunk előrejutni” abban, hogy „az egész világnak meg tudjuk mutatni az ellenforradalom gaztetteit”. Visszatérve erre a kérdésre azt mondta: „Nem merünk beszélni az október 23-án lezajlott eseményekről, arról, hogy akkor már benne volt az ellenforradalom, az atrocitásokkal nem foglalkozunk, pedig az egész világon kérik tőlünk a kommunisták és a haladó emberek”. „Ezt a kötelességünket mi nem teljesítjük” – tette hozzá önkritikusan.²⁴ Kádár itt nyilvánvalóan arra utalt, hogy a forradalom vérbe fojtásával kínos helyzetbe került nyugati baloldal számára is fontos volt az atrocitások bemutatása.²⁵

Eközben november 20-án kedden, pontosan három héttel az ostrom és négy héttel a forradalom kitörése után „Kép a terroristák budapesti tetteiről” felirattal, minden egyéb kommentár nélkül a Köztársaság téren fejjel lefelé felakasztott egyik áldozat fényképét közölte a harmadik oldal középső hasábjának alján a *Népszabadság*. Másnap, november 21-én pedig ugyancsak a *Népszabadság*ban „Mi történt a Köztársaság téren” címmel jelent meg az ostrom eseményeinek minden bizonnyal első összefoglalása. Ebben amellett, hogy elhallgatják a párház felmentésére küldött tankok dicstelen fellépését,²⁶ már szerepel a parlamentek története is. A leírás szerint, amikor „válságosra fordult a bentiek helyzete”, a bent tartózkodó egyik honvédtiszt, Váradi ezredes javasolta, hogy „menjenek ki fehér zászlóval és tárgyaljanak az ostromlókkal”. A cikk szerint „[e]lőkerült egy fehér lepedő, s ezzel a kezükben Váradi ezredes, meg Mező Imre elindultak a térre”. „A többiek feszülten figyeltek” – folytatódik a leírás – „[e]ltelt néhány másodperc, aztán hirtelen fegyverropogás hangzott fel”. „Odakint lőttek: szinte lekaszálták a két követet” – végződik az epizód elbeszélése, összefoglalásul még egyszer hozzátéve: „[í]gy halt meg Mező Imre és Váradi ezredes”. Váradi nevű katonatiszt ugyanakkor egyetlen más leírás szerint sem tartózkodott az épületben és nem szerepel a Kádár-rendszer „hősi halottai” között.

A november 23-án megtartott ülésén határozott az MSZMP IIB a sajtót és rádiót felügyelő Minisztertanács Tájékoztató és Sajtó Irodájának megszervezéséről Szirmai István vezetésével.²⁷ A november 24-i MSZMP IIB tanácskozást teljesen a „sajtó és rádió megerősítése” problémájának szentelték, leváltották a *Népszabadság* szerkesztőjét, Fehér Lajost és helyére Friss Istvánt nevezték ki. Emellett megerősítették, hogy Szirmai István legyen „a kormány tájékoztatási megbízottja”. A Tájékoztatási Hivatal adta ki nem sokkal később a Fehér könyveket:²⁸ az első kötet megjelenéséről 1956. december 9-én tudósított a *Népszabadság*. A hivatal felállításáról végül csak 1956. december 13-án született kormányhatározat és december 21-én nevezték ki hivatalosan annak vezetőjévé Szirmai.²⁹

November 23-án, a forradalom kezdete után egy hónappal a *Népszabadság* újra holttesteket, közöttük a Köztársaság téri áldozatokat ábrázoló fényképekkel emlékeztetett

²³ Balogh 1993–1998. I. 82. o.

²⁴ Uo. 81–82. o.

²⁵ A Tóth Ilona-per vonatkozásában lásd Kiss–M. Kiss 2007. 492. o.

²⁶ A cikkben az olvasható, hogy „[v]alahonnan néhány tankot is kerítettek az ostromlók és a harckocsik rombológránátokkal tüzeltek”.

²⁷ Balogh 1993–1998. I. 102. o.

²⁸ Az öt kötetes propaganda-kiadvány „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben” címmel jelent meg.

²⁹ Balogh 1993–1998. I. 119–122. o.

az „ellenforradalmi terroristák garázdálkodására”. A képekhez fűzött rövid kommentár több száz pártmunkás, állami- és pártvezető halálra kínzásáról és meggyilkolásáról szolt Budapesten és a szörnyűségek, gyilkosságok legitimáló erejére támaszkodva sürgette a bűnösök bíróság előtti felelősségre vonását. Nyitott kapukat döngtetett: november közepén már túl voltak a Péterfy Sándor utcai kórházban tartott razzzián, Angyal István, Tóth Ilona és társaik, Dudás József, Szabó János is börtönben voltak és Sziklai Sándor halála ügyében is megindult a nyomozás.³⁰

1956. november 26-án Malenkov, Szuszlov és Arisztov arról tájékoztatta az SZKP KB-t, hogy beszéltek „Kádár elvtárrsal annak szükségességéről is, hogy az államellenes felkelés miatt letartóztatottak közül minél előbb ki kell választani 5–7 embert, akiket – az ellenforradalom elrettentése és az országban belüli minél gyorsabb rendteremtés érdekében – el kell ítélni és agyon kell löni, a kegyetlenkedésekben és a terrorban való, a reakció magyarországi uralmának napjaiban tanúsított aktív részvételükért”. „Kádár elvtárs egyetértett javaslatunkkal” – folytatódott a beszámoló – „azt mondta, hogy ezt okvetlenül meg kell tenni”. A három küldött jelentése azzal zárult, hogy a következő nap „részletesen megvitatjuk ezt a dolgot a magyar elvtársakkal”.³¹ Szó sincs tehát a történetek kivizsgálásáról, a rendteremtés és elrettentés célja érdekében volt szükség a letartóztatottak közül kiválasztandó személyek kivégzésére, amelyre gyakorlatilag ürügyül szolgált a „kegyetlenkedésekben és terrorban” való részvétel.

Kádár november 28-án az MSZMP IIB ülésén az „ellenforradalom offenzívájának” kezdetét ahhoz az időponthoz kötötte „amikor a tüzszünetet kimondták”, megkérdőjelezve az események forradalomként történő értékelését, mert „micsoda nemzeti forradalom az, amelyik a kommunistákat gyilkolja, ahol éri, amely a nemzeti forradalmat csak a vörös zászló sárba tiprása árán képzelel el”. „Nagy Imre elvtárs helyzete maga is nagyon meggondolandó” – tette hozzá, öt okolva az „ellenforradalom” tényeréséért. „Jelentéseket kapott ¼ óránként, hogy a tüzszünet után a Budapesti Pártbizottságot ostromolják” – mondta hozzátéve, hogy „volt annyi erő, hogy ezt megakadályozza”, Nagy azonban Kádár értékelése szerint nem vállalta a felelősséget amikor „utasítást kellett volna adni”. A szövegből nem derül ki, hogy mihez, de feltételezhető, hogy a fegyverhasználatra, amely egyben a Köztársaság téren összegyűlt fegyvertelen tömegbe lövetést is jelenthette volna. „Nagy Imre nem tette meg az intézkedéseket” – mondta, miután megkérdőjelezte az ő hiteles kommunista voltát is: „[m]ilyen kommunista az, aki nyugodtan tűri, hogy a kommunista párházak ostromolják és elvtársainkat gyilkolják”. Visszakanyarodott az események elnevezésének és értékelésének problémájához, kijelentve: a történetek katonailag sem tekinthetők forradalomnak, „mert micsoda forradalom az, amely párházak és koncentráltan párházak ellen támad” – indokolta véleményét.³²

Az MSZMP IIB fenti ülésén – azt követően, hogy november 27-én a kormány tárgyalta (de nem határozta) az Igazságügyminisztérium és a Legfelsőbb Bíróság vezetéséről – az „Igazságügyminisztérium megerősítése” is napirendre került.³³

³⁰ Kiss–M. Kiss 2007. 96–110., 149. o.; Druca 2002. 277. o.; Druca 2006.; Speck 2011. 186. o.

³¹ Szereda–Sztikalin 1993. 181. o.

³² Balogh 1993–1998. I. 126–127. o.

³³ Balogh 1993–1998. I. 133–134., 138. o.

A *Népszabadság* 1956. november 29-i számában közölték az Országos Rendőrkapitányság felhívását, amelynek „vezetője felhívja mindazokat [sic!], akiket 1956. október 23. utáni időszakban ellenforradalmi, terrorista elemek bántalmaztak, vagy megsebesítettek, illetőleg akiknek hozzátartozóját ellenforradalmi elemek megölték, hogy ezt lehetőleg az eset helyének, idejének és leírásának pontos megjelölésével, az illetékes rendőrkapitányságnak szóban vagy írásban jelentsék”. Azok jelentkezését is várták, „akiknek lakását ellenforradalmi elemek feldúlták vagy kifosztották”.³⁴

November 30-án, éppen egy hónappal a Köztársaság téri ostrom után Malenkov, Szuszlov, Arisztov és Szerov közös jelentést küldött az SZKP KB-nak a jogi megtorlás előkészítéséről. A jelentésben először arról volt szó, hogy a küldöttek a „reakció magyarországi tombolásának idején elkövetett rémtettekben bűnös személyek” bíróság elé állítása érdekében tanácskoztak Kádárral és Münnichhel a konkrét intézkedésekről. Néhány bekezdéssel lejjebb azonban már az olvasható, hogy a „magyar elvtársak Szerov elvtárral együtt kiválasztják azt a bíróság elé kerülő 6–8 főt, akik közvetlenül vezették a budapesti fegyveres felkelést, kommunistákat tartóztattak le és lőttek agyon”. A jelentés végül a forradalom három vezetőjét: Dudás Józsefét, Szabó Jánost és (rossz helyesírással) Zólomy Lászlót nevezi meg, mint akiket már beválasztottak a „hadbíróság elé állítandó személyek közé”, az atrocitásokban részt vevőkről név nélkül csupán annyit közöl, hogy „néhány olyan felkelőt is bíróság elé állítanak, akik közvetlenül részt vettek az állampolgárokkal szembeni kegyetlenkedésekben és kivégzésekben”.³⁵

Dudást és Szabó Jánost a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1957. január 14-én, az elsők között ítélte halálra fellebbezés lehetősége nélkül. Az 1956. december 29-ére elkészült vádiratban Kádár János november 28-i gondolatmenete köszön vissza és burkoltan utalás történik a Köztársaság téri véres eseményekre is. Az irat szerint az október 23-án kezdődő megmozdulásban „ellenforradalmi erők is akcióba léptek, s bár hosszú ideig gondosan álcázták magukat, október 30-a után a tüzszünet idején nyíltan léptek porondra”. Szabó Jánosnak és Dudás Józsefnek azt róta fel a vádirat, hogy „az ellenforradalom vezető erői között tevékenykedett”.³⁶

Novemberben tehát a sajtópropaganda mellett fokozatosan a politikai perek előkészítésének szándéka is előtérbe került. A kétféle médium egy cél érdekében, egymást kiegészítve és erősítve futott, de a legitimitáció központi eleme mindkét esetben a brutalitás, a kommunisták elleni állítólagos bosszúhadjárat, ennek középpontjában pedig a Köztársaság tér állt. Kádár János az MSZMP IKB 1957. június 22-i ülésén úgy fogalmazott, hogy a cél „[m]inden területen és mindenféle eszközzel harcolni az ellenforradalom, a Magyar Népköztársaság ellenségeivel szemben”, ennek területeit részletezve elmondta, hogy „ennek a harcnak egy része az, hát úgy mondjam, a szavak csatája, agitáció, a sajtó vonalán folyik, ideológiai harc jellegét ölti”. „Más tekintetben ez a harc igénybe veszi a proletárdiktatúra minden eszközét: az elnyomást, az internálótábor, a bűnügyi eljárást, a börtönt és a halálbüntetést

³⁴ 1956. december 14-ig Budapesten a forradalom napjaiban elkövetett támadást, betörést vagy gyilkosságot gyűjtöttek össze. Lásd *Apor* 2010a. 74. o.

³⁵ *Szereda–Sztikalin* 1993. 182–183. o.

³⁶ *Druca* 2002. 282. o.

is” – folytatta a gondolatot, még egyszer megerősítve, hogy „természetesen a halálbüntetést is, ahol ez indokolt”.³⁷

Mondta ezt Tóth Ilona halálos ítéletének kihirdetése után két, a Jankó Piroskára 18 év börtönbüntetést kiszabó bírósági végzés után egy nappal.³⁸ Az „ellenforradalmat” reprezentáló vándorkiállítás pedig a Kádár fenti felszólalását követő napon nyílt meg.³⁹ Az eredetileg május elsejére tervezett kiállítás megrendezéséről a párt Agitációs és Propaganda bizottsága 1957. március 15-i ülésén határozott.⁴⁰ A tablókon minden bizonnal, a Fehér könyvekhez hasonlóan, számos Köztársaság téri fénykép került kiállításra.

A Jankó Piroska, valamint a Tóth Ilona és társai elleni perek, amelyek egy szakaszon párhuzamosan futottak és számos hasonló elemet tartalmaztak, egyértelműen a propaganda céljait szolgálták. A két fiatal nő neve a korabeli médiában összeforrott a brutalitással. A *Népszabadság* 1956. december 18-i számában „Egy szigorló orvosnő rémtettei” szalagcímmel jelent meg. A Tóth Ilona rémtetteiről tudósító cikk címe hasonlóan hatásvadász és tendenciózus volt: „Úgy éreztem, hogy gyilkolnom kell”, az alcíme is: „Zsebkéssel gyilkolt a szadista szigorló orvosnő”.⁴¹ A *Népszabadság* 1957 tavaszán, durván egy hónap különbséggel közölt interjút a két vizsgálati fogságban lévő fiatal nővel, mindkettőt Pintér István tollából. A Tóth Ilonával készített beszélgetés „Interjú a rács mögött”, a cím mellett rácsot mintázó grafikával jelent meg.⁴² A másik írás, amely a szívkitépés (fiktív) motívuma köré épült – mind tartalmában, mind vizuális megjelenésében –, még propagandaizűbb volt: a „Bosszúért lihegve” címet hangsúlyozta a tört ábrázoló grafika.⁴³ Nem véletlen mindez, hiszen a MUK-ra készülve 1957. március 11-én letartóztatott Jankó Piroskával készült interjút az újság március 22-i, a Tanácsköztársaság évfordulóját ünneplő számában közölték.⁴⁴

Ugyanezen az ünnepen, 1957. március 21-én alakult meg a KISZ a téren álló Erkel Színházban.⁴⁵ A KISZ budapesti bizottsága pedig 1957. november 7-én költözött a forradalomban megostromolt Köztársaság tér 26. számú épületébe.⁴⁶ „Szövetségünk egyenes örököse és folytatója az 1919-ben alakult, a két világháború között és a második világháború éveiben föld alá kényszerített Kommunista Ifjómunkás Szövetségnek” – írta a *Népakarat*

³⁷ Zinner 2001. 223. o.

³⁸ Érdekes részlet, hogy a Jankó Piroskával készített és jóval az ítélet előtt „Bosszúért lihegve” címmel közölt írás mintegy megelőlegezi neki a börtönbüntetést. A cikk végkicsengése szerint a hatalom nem áll bosszút, mert „mi más emberek vagyunk”. „Persze a bűnösök a törvény szerint bűnhődnek” – teszi hozzá az újságíró. *Népszabadság*, 1957. 03. 22.

³⁹ Szokolczai 2008. 373. o. A kiállításról bővebben lásd a Centrális Galéria „Az ellenforradalom reprezentációja” címmel 1996. november 5. és december 1. között megrendezett kiállításának virtuális változatát. [http://www.osaarchivum.org/galeria/index_hu/sites/ellenforradalom/ellenframes3.html; 2012.02.07.]

⁴⁰ A határozatról és a vándorkiállításról részletesen lásd *Apor* 2010a. 79–82. o.

⁴¹ Kiss Réka és M. Kiss Sándor is úgy értékeli, hogy a Tóth Ilona-per „célja az volt, hogy bebizonyítsa ország-világ előtt, hogy az ellenforradalmi eszme hatására milyen állatias, brutális eszközökkel gyilkolták a kommunistákat az ellenforradalmárok.” Lásd *Kiss–M. Kiss* 2007. 491. o.

⁴² *Népszabadság*, 1957. 02. 17. Lásd *Kiss–M. Kiss* 2007. 63. o.

⁴³ *Népszabadság*, 1957. 03. 22.

⁴⁴ Hivatalos statisztikák szerint 5814 embert tartóztattak le a március 15-e előtti napokban. Lásd *Kenedi* 1996. 22. o.

⁴⁵ *Apor* 2010a. 85. o.

⁴⁶ Józsefvárosi lexikon 1970. 152. o.

másnap száma.⁴⁷ A szervezet szimbolikus (újja)születése tehát éppen azon a helyszínen történt, ahol a kommunista párté 1945-ben.

A téren 1957 folyamán két gyűlést is rendeztek, annak szimbolikus visszafoglalása céljából. A gyűlések dátuma is szimbolikus: az elsőt öt hónappal, a másodikat egy évvel az ostrom után tartották.

Münnich Ferenc beszél 1957-ben a Köztársaság téri nagygyűlésen (HM HIM Fotóarchívum)

1957. március 29-én a főváros négy helyszínén is tömegdemonstráció volt, közöttük a Köztársaság téren, ahol a hivatalosan ötvenezerre becsült tömeggyűlésen Marosán György volt az ünnepi szónok. Marosán direkt beszédben hívta fel a figyelmet az emlékezet és a helyszín jelentőségére: „Mai nagygyűlésünket azért rendeztük meg itt, mert mindenkinek emlékezetébe akarjuk vésní ezt a teret, ezt az épületet, ezeket a fákat. *Nézzetek a falakra: vértől könnyeznek. E falak mellett gyilkolták meg az igaz emberek fiataljait, öregjeit, az igaz magyarokat, a kommunistákat! Nézzetek a fákra! Soha ne felejtsetek el, hogy a »művelt«, »szabad« Nyugat bérencei a »szabadság nevében« ezekre a fákra akasztották fel lábuknál fogva az igaz embereket, a kommunistákat.*⁴⁸ Azért jöttünk ide, hogy ezen a téren emlékezzünk az ellenforradalom igazi arcára.” Az újság tudósítása szerint e szavak hallatán az összesereglett tömeg „elemi erővel fejezte ki” „mélységes gyűlöletét a nép ellenségeivel szemben”, azt zúgva: „Vesszenek

⁴⁷ Lásd *Apor* 2010a. 85. o.

⁴⁸ Kiemelés az eredetiben.

a fasiszták!”⁴⁹ „E falak és fák tanúskodnak arról, hogy [Nagy Imre és csoportja] elárulta a kommunistákat, az igaz embereket, s hagyta, hogy a gyülevész banda, betörők, gyilkosok és prostituáltak igaz hazafiakat gyilkoljanak.” A szónok kijelölte beszédében a határokat: „mi” és „ők”, „igaz emberek” és a bűnözőkkel azonosított „ellenforradalmárok” között. A demonstráció legitimáló erejére támaszkodott, amikor „a nagygyűlés nevében” felszólította „Budapest Főváros Tanácsát, gondoskodjék arról, hogy ezen a téren emlékmű hirdesse a meggyilkolt kommunista hősök emlékét. Mező Imréről és a többi mártír elvtársról pedig nevezzenek el utcát”. Marosán szavait a tudósítás szerint éljenzés és taps követte.

1957. október 30-án újra Marosán György szónokolt a téren összegyűlt, hivatalos közlések szerint negyedmilliós tömegnek.⁵⁰ Marosán beszédében hangsúlyozta, hogy „nem gyászolni, hanem erőt meríteni, nem évfordulót ünnepelni, hanem évfordulóról megemlékezni” gyűltek egybe azon a téren, ahol szavai szerint „tort ült az árulás és a hősök véréit itta ez a gyásztér”. A pártbizottság épületének szimbolikus jelentőségét a kommunisták számára a beszéde végén elhangzott szavai hangsúlyozták: „felépítettük a párházat, begyógyítottuk a rajta ütött sebeket. Így akarjuk és fogjuk begyógyítani az ország sebeit is”.⁵¹

Az 1956-os fiaskót tehát éppen a Köztársaság téren, a párt legnagyobb szimbolikus vereségének helyszínén próbálta feledtetni a hatalom. Marosán záró szavaiban arra hívta párttársait, hogy „minden kommunista, aki ebbe a házba belép, tekintsen fel mártírjaink emléktáblájára, és öklét felemelve gondoljon 1956 őszére, az ellenforradalomra, a győzelmesen megvívott harcokra”. A nagygyűlések tehát annak újra átélésén keresztül a vereség feldolgozásának pszichológiai munkáját segítették a forradalom leverése után.⁵² A pártvezetők között volt olyan, aki 1957-ben eufemisztikusan úgy utalt az eseményre, hogy „a székházból eljöttünk”. Más értelmezés szerint „ez a nap nemcsak azt jelképezi, hogy a Budapesti Pártbizottságot levertek és csatát veszített, hanem azt is, hogy hősi harcot vívott és fegyvert fogott az ellenforradalom ellen.” Az esemény megünnepléséről szólva pedig a tömeggyűlés propagandaértéke is szóba került: „a tömegek között emlékeztetéssé kell tenni ezt a napot, nem szabad lemondanunk erről az erőről, amely egy ilyen nagygyűlésen megnyilvánul”.⁵³

A tömeg tulajdonképpen önmagát ünnepelte 1957 folyamán a Köztársaság téren, a párt ügyével való azonosulás elősegítése, az identitás megerősítése és a kritikai gondolkodás kiiktatása céljával.⁵⁴

Az októberi tömeggyűlésen leplezték le az 1990-es évekig a pártbizottság falán lévő emléktáblát is, „örök emlékül” az épület azon védőinek, akik „életüket áldozták a proletárhatalomért”. Az emléktábla helyéről és szövegéről az utolsó pillanatban született meg a döntés.⁵⁵ A Hollós–Lajtai könyv elején, az előszót megelőző oldalon „a Budapesti Pártbizottság védelmében elesettek emlékére” nyomtatásban is közölték az épületen 1957. október 30-án elhelyezett emléktábla szövegét.⁵⁶ Ennek fényképe bekerült a Galgóczi Zoltán és társai elleni per fotódokumentációjába is.

⁴⁹ *Népszabadság*, 1957.03.30.

⁵⁰ *Ripp* 2002. 236. o.

⁵¹ *Marosán* 1959. 153–164. o.; Kádár János nem vett részt az ünnepségen. Lásd *Kenedi* 1996. 73. o.

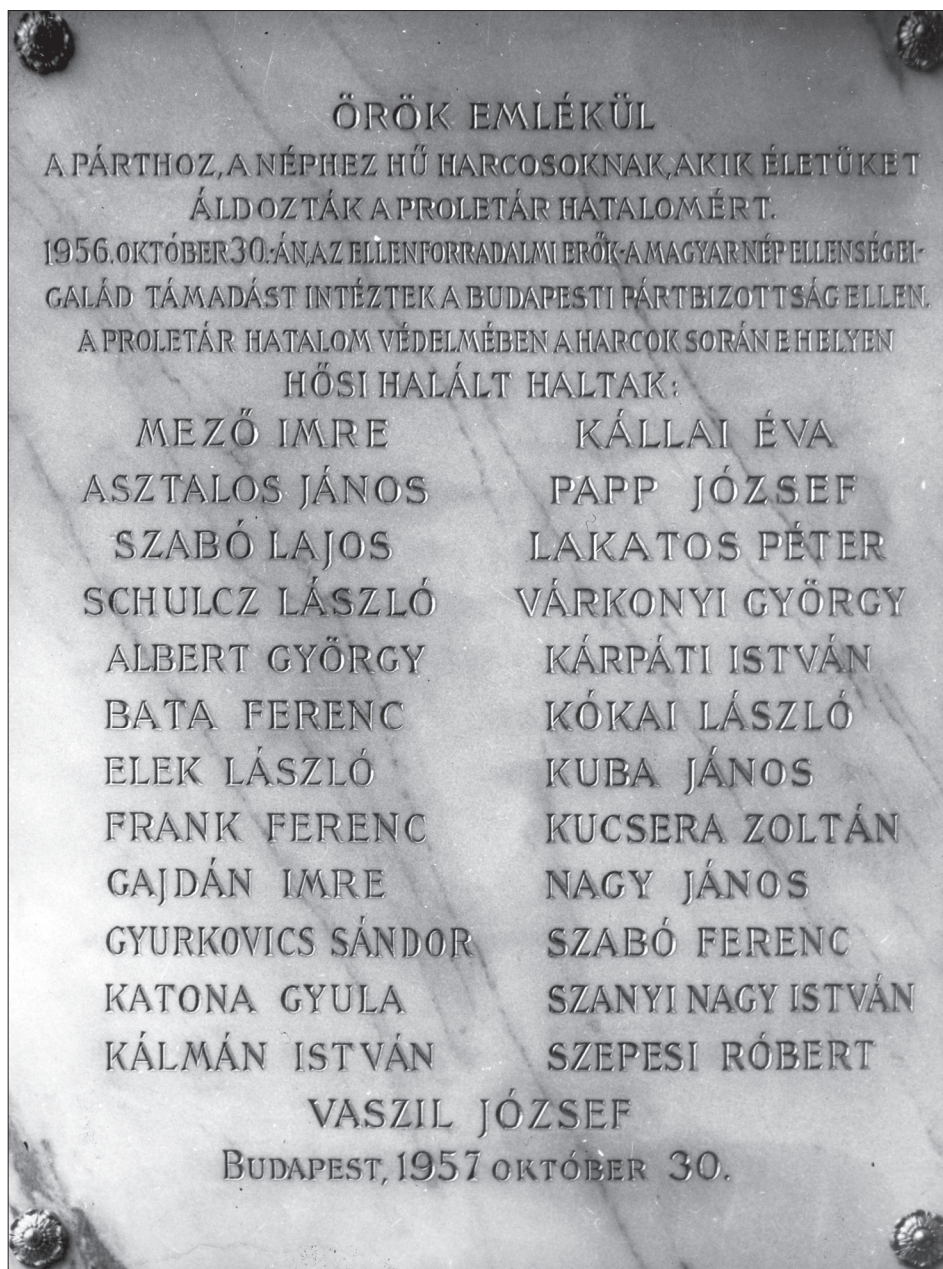
⁵² Vö. *Burke* 2001. 13–14. o.; *Hollós–Lajtai* 1974. 7. o.

⁵³ *Kenedi* 1996. 9–10. o.

⁵⁴ *Lakner* 2000.

⁵⁵ *Kenedi* 1996. 10–11. o.

⁵⁶ *Hollós–Lajtai* 1974. 5. o.

A hősi halott védőknek a Köztársaság téri pártház falán elhelyezett emléktáblája (HM HIM Fotóarchívum)

Helyhez kapcsolás: Emlékművek és utcaátnevezések

Halbwachsnak az emlékezet konkrétumokhoz kötődéséről szóló gondolatai átültethetőek a gyakorlatba. Erre példa a szimbolikus térfoglalás, amelynek során az általa leírt módon hoznak létre emlékezeti helyeket, a tér egyes részeinek felértékelésével, illetve eszmék térbeli „lehorgonyzásával”.⁵⁷ A térfoglalás eszköztára területek, helyek átépítésétől, beszédek, tömeggyűlések megtartásán és közterületek átnevezésén keresztül az emlékművek állításáig és az ünnepélyes (újra) temetésekig terjed.⁵⁸

Az új hatalom megerősödésével a forradalmat követően elkezdődött a Köztársaság téri ostrom áldozatainak felkutatása és szimbolikus síkra emelt újratemetése. Csikesz Józsefné 1957. február 14-én kelt levelében az MSZMP IIB határozatára hivatkozva kérte a kerületi pártszerveket, hogy „állítsák össze azoknak a pártmunkásoknak, kommunistáknak a listáját, akik az ellenforradalmi cselekmények során életüket „vesztették el [sic]”. A címzeteknek nem csupán a neveket kellett két héten belül összegyűjteni és eljuttatni az Intézőbizottság számára, hanem az áldozatok utolsó lakcímét és az elhalálozásuk körülményeit is.⁵⁹

Az áldozatokra emlékezők helyszínéről és pontos formájáról hosszadalmas egyeztetés alakult ki. A vita során felmerült 1958-ban, hogy az 1919-től kezdődően „elesett elvtársakról” a Köztársaság téren emlékezzenek meg. „Ennek az emlékműnek” – mondta a javaslattevő Kállai Gyula az MSZMP PB ülésén – „olyan jelleget kellene adni, hogy »Vádolom az ellenforradalmat!«⁶⁰ Az „ellenforradalom” áldozataira végül a magyar munkásmozgalmat többi halottjával és más, a rendszer által nagyra értékelt elhunytakkal együtt emlékezett az 1958-ban elkészült Munkásmozgalmi Panteon, amelyet a Kerepesi temetőben állítottak fel.⁶¹ A kiválasztott, megbecsült személyek földi maradványait a későbbiekben ide hantolták át, így történt például Mező Imre hamvaival is 1959. március 20-án.

A későbbiekben számba vették és figyelemmel kísérték az eseményekkel összefüggésben elhunytak nyughelyeit. 1963-ban a Kerepesi temetőben a Munkásmozgalmi Panteon előtt volt eltemetve Mező Imre, Kállai Éva és Asztalos János. Ugyanitt, de a hősi emlékműnél: két pártmunkás, az államvédelmi őrség egyik tisztje és hét tagja.⁶² Az Újpesti Temetőben egy honvédezredes, Borsod megyében egy honvédezredes és három államvédelmi sorkatonára,⁶³ Pest megyében kettő, a Rákoskeresztúri Zsidó Temetőben, a Csepeli Temetőben, Szabolcs, Somogy és Szolnok megyében pedig egy-egy államvédelmi sorkatonára.⁶⁴

A Köztársaság téren 1960. október 30-án avatták fel Kalló Viktor alkotását, „A Magyar dolgozó nép szabadságáért elesett mártírok emlékművét”.⁶⁵ Az absztrakt összeroskadó

⁵⁷ *Bíró A.–Bodó* 1993. 59. o.; *Feischmidt* 2007. 171. o.

⁵⁸ *Bíró A.–Bodó* 1993.; *Bíró A.–Oláh* 1993.

⁵⁹ BFL XXXV. 12. b. 1957. 6. öe. 9. Csikesz Józsefné levele Barinkai Oszkár VII. kerületi MSZMP IIB elnöknek. 1957. 02. 14.

⁶⁰ *Boros* 1997. 11. o.

⁶¹ A Munkásmozgalmi Panteon keletkezésének körülményeiről lásd *Apor* 2002. és *Boros* 1997. 10–11. o.

⁶² Ezek közül az egyik jelképes sír.

⁶³ Közülük egynek csak emléktáblája van a Munkásotthon falán.

⁶⁴ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 14. „1956-os ellenforradalom idején a Budapesti Pártháznál elesettek sírjainak elhelyezkedése”. 1963. 05. 08.; BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 16. „1956-os ellenforradalom idején a pártháznál hősi halált halt, de azóta lakhelyükön eltemetett elvtársak sírjai”. 1962. 11. 05.

⁶⁵ *Boros* 1997. 11. o. A szobor kicsinyített másolata megtalálható a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum gyűjteményében.

A Munkásmozgalmi Panteon mártír szoborcsoportja (HM HIM Fotóarchívum)

Az 1983. november 4-én felavatott emlékfal a Köztársaság téren (HM HIM Fotóarchívum)

*A Köztársaság téri emlékmű kicsinyített bronzmáslata
(HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény, fotó: Szikits Péter)*

alak nem utalt konkrét személyekre, a mártírok áldozatának értelmét és „a harcos” halála ellenére is továbbélő és győzelmes „eszmét” jelenítette meg.⁶⁶ A Hollós–Lajtai könyv előszava „halálra sebzett, már-már összezsugorló, de hatalmas öklét végső erőfeszítésében is magasra tartó munkásként” jellemzi az alkotást.⁶⁷ A szigorú koreográfia szerint zajló avatás ünnepélyességét először egy ötvenezres tömeggyűléssel tervezték emelni, amelyet végül ötszáz meghívott főre csökkentettek. Az emlékmű felirata a három évvel előbb avatott emléktáblához hasonlóan az utolsó pillanatig kérdéses volt, végül nem került rá szöveg. 1983-ban bővítették „A néphatalom hőseinek emlékhelye” című domborművel, Kalló Viktor és Skoda Lajos alkotásával, valamint ekkor helyezték el rajta az ostrom áldozatainak nevét megőrkítő táblát és koszorúzó helyet is kialakítottak. Mind a Köztársaság téri szobrot, mind a Munkásmozgalmi Panteon szoborcsoportját áthelyezték 1992-ben a budatétényi Szoborparkba.⁶⁸

⁶⁶ Apor 2002.

⁶⁷ Hollós–Lajtai 1974. 7. o.

⁶⁸ Boros 1997. 12. o.

Az események emlékezetben tartását és a köztudatba való beemelését a hatalom szándéka szerint számos utcaátnevezés is segítette.⁶⁹ Csikesz Józsefné budapesti párttitkár 1957. november 4-én kelt levelében beszámolt az MSZMP KB-nek „az utóbbi időben történt” utcanév-változtatásokról. A tizenkét regisztrált változás majd fele volt kapcsolatban a forradalommal összefüggésben elhunyt kommunista áldozatokkal.⁷⁰ Az irat keletkezésének időpontjáig az MSZMP BB javaslatára Budapest Főváros Tanácsa és annak Végrehajtó Bizottsága 1957. augusztus 2-án az ostrom három áldozatáról, Asztalos Jánosról (az I. kerületben), Papp Józsefről (a IV. kerületben), Kállai Éváról (a VIII. kerületben), valamint a Csepelen elhunyt Kalamár Józsefről (a XXI. kerületben) nevezett el utcákat. Mező Imre nevét csak egy későbbi, 1957. október 4-i ülésen rögzítették, amikor a Fiumei és az Orczy utat nevezték el róla.⁷¹

Az 1989-es át- és visszanevezések tanúsága szerint az előbbieken kívül Asztalos János parkra keresztelték az Orczy-kertet, Papp József nevét a XIX. kerületben is viselte egy utca, valamint az elhunyt, sorozott államvédelmi őr, Gajdán Imre is „kapott” egy tiszteletére nevezett utcát a III. kerületben.⁷²

A „Neved ismerjük, tetted nem felejtjük...” című könyv⁷³ az áldozatok életrajza és nyughelye mellett a róluk elnevezett szervezeteket, helyszíneket is sorra veszi. A névadások egy részét a helyi kötődés indokolta. A pártháznál elhunyt sorozott karhatalmistákról lakó- vagy születési helyükön (például Monoron, Maglódon, Ózdon) neveztek el utcát. A Köztársaság téren elhunyt személyek neveit munkásőr zászlóaljnak, KISZ alapszervek, úttörőházak, úttörőcsapatok, szocialista brigádok vették fel a belső identitás megerősítése jegyében, de két gyár, sőt még a Vas utcai Óvónőképző is innen kapta elnevezését.

Mártírok

Az előzőekben már láthattuk, hogy az emlékezet ébrentartásának és áthangolásának több eleme az áldozatokhoz, a mártírokhoz kapcsolódott. A Köztársaság térhez kötődő halottkultuszra is igaz, hogy vallásos és profán elemek keverednek benne, és nem csupán a múltba mutató, de a jövő felé irányuló, legitimitást biztosító és identitásképző funkciója is van.⁷⁴

⁶⁹ A tér 2011-től a II. János Pál pápa nevét viseli. A terület a XVIII. század második felében egy nagy, a mai Teleki térrel is összefüggő pesti állatvásártér részeként tűnik fel a térképeken. A XIX. század végéig több néven (általában németül) említik, amelyek funkciójára utalnak: Széna piac (Heu Markt), Paraszt piac (Bauer Markt), Piac tér (Markt Platz), illetve Lóvásár tér elnevezésekkel is találkozunk. A tér 1873-ban kapta első hivatalos nevét a Fővárosi Közmunkák Tanácsától, ekkortól Új Vásár térként szerepelt 1902-ig, Tisza Kálmán térré való átnevezéséig. 1946-ban az államforma megváltozásának tiszteletére kapta a Köztársaság tér nevet és ez megmaradt a forradalmat követően is. Lásd *Déry* 2007. 263. o.; *Józsefvárosi Lexikon* 1970. 135–136., 301. o.; *Mészáros–Buza–Ráday* 1998. 242. o.

⁷⁰ A többi utcaátnevezés a forradalom alatti elnevezések módosítására (pl. a Magyar Ifjúság Útját Népköztársaság útra), a desztalinizációval összefüggő, a Tanácsköztársaság hőseiről szóló és egyéb változtatásokra vonatkozott.

⁷¹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 9–10. Csikesz Józsefné levele. 1957. 11. 04.

⁷² Budapest Atlasz 1997.

⁷³ *Tóth* 1986.

⁷⁴ *Assmann* 1999. 33–35., 61–64. o.; *Apor* 2002.

Egyfajta konstruált kollektív szenvedéstörténetekkel kísért profán szentkultusz alakult ki az áldozatok körül,⁷⁵ amelyben a tragikus és hősiés élet értelmét a halál felől nyeri el.⁷⁶

Az áldozatokat, hősi halottakat bemutató művek értelmezhetőek egyfajta profán szentek élete gyűjteményként is. Az áldozatokról szóló első felsorolás a Fehér könyvek II. kötetében a „Tizenöt vértanú” című fejezetben található.⁷⁷ Az életrajzok sematikus, a szent tulajdonságait és tetteit alátámasztó portrékká változnak.⁷⁸ A leírásokban tanúságtételért elszenvedett mártírhalál mellett olyan mondatokkal találkozhatunk, mint „ő sebesülten is folytatta a harcot és hősiésen helyállt.”⁷⁹

Mező Imre halála, aki „felelősnek érezte magát társaiért és a pártház védőieit”, a felelőség, önfeláldozás narratívájaként, a felebarátaiért, elvtársaiért a halált is vállaló megváltóról szóló példabeszédként is értelmezhető. Mező „példaképe annak a kommunistának, aki *így tart ki* eszméi mellett, hűséggel a munkásosztályhoz, a dolgozó néphez”, halálában, veresége ellenére „a legyőzhetetlen párt harcosaként – győzedelmeskedett”.⁸⁰

Horváth Miklós hangsúlyozza munkáiban a Kádár-rendszer „mártírjai” (a BM állományába tartozókkal együtt összesen 224 fő) és a forradalmat követő perekben kivégzettek (229 fő) száma közötti szoros összefüggést. Véleménye szerint a hatalom törekvése az volt, hogy a „rendszer védelmében” elesett minden egyes személy halálát legalább egy „ellenforradalmár” kivégzésével bosszulja meg.⁸¹ A két számadat közötti összefüggést Kádár János 1985. szeptember 25-én Moszkvában Gorbacsovhoz intézett szavai is alátámasztják: „amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi eseményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljanak le”.⁸²

A fenti idézet szellemében egy 1958 eleji Köztársaság térről szóló belügyi jelentésen fontosnak látták összeszámolni és ceruzával, kézírással feltüntetni az addig felderített „gyilkosok” és „bántalmazottak” számát (48 illetve 37).⁸³ A jelentés teljes egészében arra koncentrált, hogy mely 1956-os ügyeket milyen atrocitás, illetve gyilkosság felderítése céljából indítottak, egyértelműen illusztrálva a halálesetek legitímációs célú felhasználását.

A töredékesen előkerült források arra utalnak, hogy a megtorlás során újra és újra előkerült a kiemelt halálesetek kérdése, illetve a belügyi szervek időről időre jelentést tettek ezekben az ügyekben elért eredményeikről. Egyes fontosabb perek vizsgálati módszerét pedig éppen ezekre a halálesetekre építik fel a megtorlás során, mint arról egy másik 1959 végi beszámoló tájékoztat: „Az 1959. II. félévi munkaterv alapján aktív feldolgozó munkát folytattunk különösen öt volt ellenforradalmi gócban a felelőségrevonás [sic] előkészítése

⁷⁵ K. Horváthnak az 1990-es évekre vonatkozó megállapításai a korábbi korszakra is érvényesek. A folyamat szinte is az identitásra hat, valaki(k) ellenében negatív identitást hozva létre. *K. Horváth* 2005. 58. o.

⁷⁶ Ahogyan ez József Attila esetében is történt. Lásd *Tverdota* 1998.

⁷⁷ Fehér könyv 1957–1958. II. 139–140. o.

⁷⁸ *Tverdota* 1998.; *Bíró A.–Bodó* 1993. 80. o.

⁷⁹ *Tóth* 1986. 40., 98. o.

⁸⁰ *Komját* 1968. 205–206. o. (Kiemelés az eredetiben.)

⁸¹ *Horváth* 2003a. 447–448. o.; *Horváth–Tulipán* 2006a. 80–81. o.

⁸² *Zinner* 2001. 8. o.; *Horváth* 2003a. 447–448. o. A szöveg első közlése *História*, 1993/3. 24. o.

⁸³ ÁBTL I.11.9. III/1. 18. k. 26–31. o. „Jelentés az ellenforradalom óta felderített gyilkosságokról és egyéb atrocitásokról [sic!]”. 1958. 01. 14. A felsorolt 37 „bántalmazott” közül 16 személy a Köztársaság téri eseményekhez kötődik. „Mező Imre elvtárs halálának körülményeiről” külön jelentés készült 1960. 08. 18-i dátummal. MOL XX-5-h. 44. d. 9. k.

céljából. A feldolgozó munka ezekben a góckban elsősorban az 1956. évi ellenforradalom idején szovjet katonai személyek ill. magyar személyek ellen elkövetett gyilkosságok tetteseinek felderítése, bűncselekményeik dokumentálása céljából folyik⁸⁴.

Ugyanakkor a vizsgálatok alapjául szolgáló halálesetek egyáltalán nem egyértelműek, sőt sokszor mintha azok részletei is mellékesek volnának (pl. Asztalos János és Papp József halálesete felcserélhető, ha a vizsgálatok alakulása úgy kívánja a Jankó Piroska ügyben). Tóth Ilona ügyében három holttest és három Kollár nevű személy szerepel anélkül, hogy a vizsgálódó hatóság tisztázná akarná a személyazonosságot, Bakonyi József ügyében pedig az ismeretlen áldozat Kucsera Zoltánként való azonosítása ellen csupán a közeli hozzátartozók emelik fel a szavukat.

Más esetekben minden különösebb bizonyítás helyett egy vagy több halotti anyakönyvi kivonatot, vagy elesett szovjet katonák listáját csatolják a peranyaghoz (pl. Herczegh Benjámín és társai pere). Egy Baross téri perben pedig be van fűzve a Baross tér közeli harcokban november 4-én és a következő napokban elhunyt katonák listája. A hatalom logikája szerint ezeket az áldozatokat a perben szereplők gyilkolták meg. De még bizarrabb az a gondolatmenet, amely egy másik perben lelhető fel, mely szerint a szovjet támadás következtében egy kapualjban találatot kapott nő haláláért a szabadságharcosokat terheli a felelősség, mert a szovjetek miattuk kényszerültek a fegyverhasználatra.

Egy-egy halálesetet ugyanakkor több, akár néhány év különbséggel lezajló perben is felhasználtak, ahogyan ez a Kollár Istvánként azonosított áldozat, vagy több Köztársaság téri holttest esetében is történt. Ilyenfórmán ugyanazért a „gyilkosságért” egymástól függetlenül több személy ellen is hozhatott ítéletet a jogszolgáltató hatóság. Mivel ezeket a haláleseteket legitimációs céllal felhasználták, felmerül a kérdés, vajon a hatóságoknak érdekében állt-e a halálesetek körülményeit alaposan kivizsgálni.

Imagines agentes

A Köztársaság téri szörnyűségek a propaganda központi elemét képezték.⁸⁵ Ennek oka nem utolsó sorban a hozzá kapcsolódó gazdag és sokkoló film- és képanyag lehetett. A nyugati riporterok által készített felvételek kiválóan felhasználható anyagnak bizonyultak a forradalom utáni propaganda és megtorlás számára.⁸⁶

A forradalom után előkerült magyar dokumentumfilmek felvételeit is a felhasználhatóság szempontjából értékelték a szovjetek, ennek alapját pedig éppen az adta, hogy

⁸⁴ ÁBTL I.11.9. BM III/1. 18. k. 59–76. Jelentés a „Volt ellenforradalmi fegyveresek” ügyében. 1959. 11. 19.

⁸⁵ *Apor* 2010a. 68. o.

⁸⁶ Az események alatt legalább hét külföldi újságíró és fotóriporter dolgozott a téren. Marian Bielicki a *Po Prostu* című lengyel lap és a lengyel rádió munkatársa volt, honfitársa, Krzysztof Wolicki, a *Trybuna Ludu* számára, az olasz Mario de Biasi az *Epoca* magazinnak tudósított. A *Life* magazin részéről két riporter tartózkodott a téren: Tim Foote, aki könnyebb kézsérüléseket is szenvedett és John Sadovy, akinek képei (közöttük a magukat megadó karhatalmisták lelövéséről készült képsorozat) bejárták a világsajtót. Jean-Pierre Pedrazzini, a *Paris Match* fotóriporterét, aki kollégájával, Paul Mathiasszal együtt fényképezte az ostrom eseményeit és halálos géppisztolysorozat érte a Köztársaság tér 25. számú ház előtt. A Péterfy Sándor utcai kórházban több műtéten is átesett, majd november 3-án repülőgépen Franciaországba szállították, ahol november 7-én elhunyt. Lásd *Molnár* [2006]; *Apor* 2010a. 72. o. Az 1956-os fényképek használatáról a megtorlásban lásd *Müller* 2007., *Csiffary* 2007. és *Békés–Byrne–Rainer M.* 2002. 208. o.

a brutalitás és szörnyűségek dokumentálására is alkalmasnak tartották azokat. Szerov november 19-i SZKP KB részére küldött jelentésében ügynöki forrásokra hivatkozva arról számolt be, hogy „a budapesti dokumentumfilmgyárban, továbbá a „Magyarfilm” gyárban lepecsételt széfekben őrzik több filmoperatőrnek a budapesti események idején forgatott filmjét”. A „több mint 2600 méter” elkobzott filmanyagot elemezve úgy értékelte, hogy „a felvételek készítői »a népnek a létező hatalommal szembeni felháborodását« örökítették meg”, de emellett „bemutatják a garázdálkodásokat, a pogromokat, a rablásokat és megaláztatásokat, amelyeket fasisztacsoportok hajtottak végre”. Bár a „filmoperatőrök különös figyelmet fordítottak azokra a felvételekre, amelyek a szovjet hadsereg budapesti rombolásait mutatják be”, „[s]zámos olyan filmkocka van, melyet fel lehet használni mint leleplező anyagot az imperialista körök és fasiszta elemek ellen, akik bebörtönözték, agyonlőtték és felakasztották a kommunistákat”. „A filmet Moszkvába küldtük feldolgozás céljából, azután az SZKP Központi Bizottságának nyújtjuk be” – tette hozzá Szerov.⁸⁷ Nem ismerjük a KGB-nek elemzésre megküldött filmfelvételek tartalmát, nem lehetetlen azonban, hogy a Szerov által értékesnek és felhasználhatónak ítélt filmkockákon Köztársaság téri felvételek (is) voltak.

A szörnyűségekről szóló képkockákat nem csupán a sajtókampányban használták, hanem az érzelmi hangolás központi elemét képezték a politikai pereknek is. Olyan kiemelt személyek esetében is, mint Nagy Imre és társai, a vád alátámasztására és a vádlottak megtörésére a bizonyítási eljárás utolsó napján, 1958. június 13-án a levetített filmanyag szolgált. A legfőbb ügyész helyettese jelentette be a tárgyalóteremben, hogy az ügyészség „beszerezte” „az ellenforradalom idején nyugati sajtótudósítók és filmriporterek által készített filmfelvételeket” és „a terrorcselekményekről készült felvételeket”, a Life magazint külön is megemlítve. A helyettes ügyész indítványára a bíróság elrendelte a film levetítését, amelyen a Köztársaság téri ostrom és népitétel képei domináltak. A filmvetítés nem maradt hatástalan, Nagy Imre kivételével a vádlottak, köztük Maléter Pál is megrendülten szólaltak fel a vetítést követően.⁸⁸ A perben tehát Kádár szájából már 1956. november végén elhangzott vád köszönt vissza, hogy Nagy Imre és kormánya sorsukra hagyta a pártbizottság védőit, és egész politikájával utat nyitott az „ellenforradalom” számára, aminek eredményeképpen az események a kommunista rendszer megrendüléséig és a filmkockákon látható jelenetekig fajultak.

A forradalom brutalitását leginkább a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatói Hivatala által kiadott Fehér könyvek kötetei voltak hivatva alátámasztani. Különösen az első és ötödik kötetbe számos Köztársaság téri jelenetet, lincselést, halottgyalázást, bántalmazást, illetve a téren felakasztott holttesteket ábrázoló fotó került.⁸⁹

Az erószak naturalisztikus megjelenítése az ellenforradalom narratívájának központi és többrétűen felhasználható eleme volt.⁹⁰

A szokatlan, komikus vagy drámai képek jobban megragadnak az emlékezetben, ahogyan arra az egyik első retorikai mű is felhívja a figyelmet. Legkönnyebb eszerint az olyan aktív képekre (imagines agentes) emlékezni, amelyek különösen szépek vagy kirívóan

⁸⁷ Szereda–Sztikalín 1993. 163. o.

⁸⁸ Horváth 2002a. 273. o.; Rainer M. 1996–1999. II. 427. o.

⁸⁹ A Fehér könyvekről részletesen lásd *Apor* 2010a. 72–74., 91–93. o.

⁹⁰ *Apor* 2010a. 83. o.

rondák, valamilyen komikus töltetet hordoznak vagy feltűnő részleteik, például vérfoltos, sárral befröcskölt vagy piros festékkel leöntött alakok ragadják meg a figyelmet.⁹¹

Mindez alkalmas az 1956 őszi események apokaliptikus bemutatására, ahogyan Kádár már idézett november 11-i beszédében vizionálta: „az ellenforradalmi fehérterror lemészárolja egész Budapesten, majd vidéken a kommunista munkások, parasztok, értelmiségiek aktív tömegét, azután a kommunistákkal rokonszenvezőket, majd valamennyi demokratikus összefogásra alapozott kormányt, hogy tiszta ellenforradalmi kormányt hozzon létre.”⁹²

Ez felhasználható az 1956-os „ellenforradalom” „valódi” jellegének feltárásán keresztül az események történelmi folyamatának, az 1919–1944–1956 logikai sornak a bemutatására is. A Köztársaság téri ostrom ebbe az „ellenforradalmi” tradícióba illesztve az 1919-es „fehérterror” analógiájaként a kommunista történelemértelmezés origóját jelenti.⁹³

Ugyanakkor a fényképeken ábrázolt brutalitáson keresztül az ártatlanság és könyörtelenség ellentéte mentén lehet bemutatni az „ellenforradalmárokat” és a „kommunizmus híveinek” immár történelmi távlatba helyezett küzdelmét.⁹⁴ Ezáltal a fotók alkalmasak agresszor és áldozat szerepének felcserélésére is, hiszen a szovjet intervencióval egyetértő oldal áldozatszerepben tűnik fel rajtuk. Ezeket a tudattartalmakat tovább fokozza a kommunista mártírok reprezentációja, valamint az „ellenforradalom” kifejezéshez ragasztott állandó jelzők.⁹⁵

A sokkoló, erőszakos jeleneteket ábrázoló fotók tehát megragadtak az emlékezetben és a helyszínt is felejthetetlenné tették.

Jellemző ugyanakkor, hogy a képek interpretációja a még nagyobb szörnyűségek irányába mutatott. A leírások azt sejtették, hogy a párház védőinek többségét kivégezték és csak csodával határos módon éltek túl néhányan az ostromot.⁹⁶ A későbbiekben az ostrom utáni halottgyalázást és a védők bántalmazását is tendenciózan lincselésként tüntették fel.⁹⁷

A képeken megjelenő brutalitás alapjára építve a propaganda később képszerű, de fiktív, meg nem történt jeleneteket, szörnyűségeket kapcsolhatott a térhez. Az erőszak konkrét és fiktív képei együtt az „ellenforradalom” és a „fehérterror” elvontabb tartalmának bemutatására szolgáltak. A folyamat tehát a konkrétól az abszakt felé haladt, éppen úgy, ahogyan Halbwachs leírta.

⁹¹ Yates 1966. 9–10. o.

⁹² *Apor* 2010a. 69. o.

⁹³ *Apor* 2010a. 75–76., 86–87. o. A történelmi sémák alkalmazása (Burke) elősegíti az új információ már elraktározott ismeretekhez rögzítését, és ezáltal a tanulás folyamatát. Vö. *Encyclopædia Britannica Online* kiadás „memory” szócikk.

⁹⁴ *Apor* 2010a. 92. o.

⁹⁵ „Véres ellenforradalom”, „véres, kegyetlen ellenforradalom”, „kegyetlen, véres fehérterror”. Lásd *Apor* 2010a. 67–68., 93. o.

⁹⁶ *Apor* 2010a. 68. o.

⁹⁷ Ez történt többek között Jankó Piroska ügyében, lásd *Szakolczai* 2008. Bozsó Imre bántalmazása kapcsán lásd BFL XXV. 4. f. 1959/9024 I. d. II. k. 498.; Sziklai Sándor halála ügyében lásd *Speck* 2011. Nyilvánvalóan minden fenti cselekedet elítélendő, de nincsenek egysúlyban sem erkölcsi megítélés, sem büntetési tétel tekintetében.

Egyik ilyen képszerű és hatásos, vissza-visszatérő elem a szívkitépés – minden bizonnyal kitalált – jelenete, amely azték előképre vezethető vissza.⁹⁸ A Jankó Piroskával a Tanácsköztársaság ünnepére készített, a *Népszabadság* 1957. március 22-i számában közölt interjú következőképpen kezdődik: „A Szív olyan férfi kebelében dobogott, aki egész életét a munkások ügyének szentelte. A Szív szeretett és gyűlölt, kinek-kinek érdeme szerint mérte ki a jussát. Szerette az életet, a becsületes embereket, azokat, akik 12 esztendővel ezelőtt végre levetették nyakukról az igát. S gyűlölte azokat, akik ezt az igát a nép nyakára rakták, a halált s hordozóit. Ezt a Szívet 1956. október 30-án kiszakították a testből. Utolsó pillanataiban is a párt ügyéért dobogott, másokért szenvedett.”⁹⁹ „Fehér zászlóval a kezében érte az orvlövészek golyója [Asztalos János honvédezedest], a test véresen hullt a tér kövére, de a Szív még akkor is dobogott”, „[e]gészen addig, amíg a meggyalázott sebesült kommunista testét nem hasította fel az ellenforradalmárok szuronya, s ki nem tépték a Szívet az igaz, bátor harcos testéből.” „És most itt ül velem szemben Jankó Piroska”, „aki akkor, a Köztársaság téren a szuronnal utat nyitott a Szívhez.” Az írás a halálón túli élet és a mártírok nem hiába elszenvedett áldozatából fakadó erő pozitív képével zárul: „a Szív, amelyet társaival együtt kitépett, most is tovább dobog. Ott él mindazokban, akik ismét felvették a zászlót, amelyet a mártírok vére festett pirosra.”

A szívkitépés nem az egyetlen fiktív jelenet az ostrom elbeszélésében. Így igen valószínű, hogy a reggeli „tűszdráma”, a fegyverek lerakása a párházon belül az ostrom végén, és a párházból kilépő fehér zászlós parlamenterek epizódja sem történt meg, ahogyan a parlamenterek „Tuskólábú” által történő lelövése is csupán utólagos betoldás az események elbeszélésének menetébe. Valamennyi felsorolt jelenet az ostromlottak ártatlanságát és az ostromlók kegyetlenségét támasztja alá, és mind igen képszerű és részletesen kidolgozott. Szinte megjelennek lelki szemünk előtt, ezáltal gyakorlatilag készen kapott emlékképeként funkcionálnak.

Az emberi emlékezet működésének sajátosságait kutató pszichológusok megállapították, hogy az emlékképek a felidézés folyamán formálódnak, alakulnak.¹⁰⁰ Elizabeth Loftus amerikai pszichológus, az emlékezet működését tanulmányozva bizonyította, hogy (nem is túl bonyolult) kísérleti módszerek alkalmasak szemtanúk saját tapasztalaton alapuló emlékeinek megváltoztatására, bizonyos részletek kicserélésére, akár olyan mértékben, hogy a felidézés során feltett kérdés egyetlen szavának módosítása jelentősen befolyásolja az esemény emlékképét. A kísérletek során sikerrel változtatták meg a kísérletben részt vevők saját élettörténetére vonatkozó emlékeit is, akár egész emlékekre vonatkozóan is. A kísérletek alanyai saját emlékként idéztek fel és írtak le teljes részletességgel olyan, akár hétköznapi, akár különleges eseményekre vonatkozó emlékeket, amelyek valójában sohasem történtek meg.¹⁰¹

A hamis emlékképek kialakulásában elsődleges szerepe volt a vizualitásnak és a képzeletnek. Olyan kísérletek alanyai, akiket egy videoklip megtekintése után egy kitalált jelenet elképzelésére kértek, a későbbiekben az elképzelt jelenetre megtörténtként emlékeztek.¹⁰²

⁹⁸ A máshol kimondatlan párhuzam explicite is megjelenik *Papp András–Térey János: Kazamaták* című drámájában. Lásd *Szokolczai* 2008. 373. o.

⁹⁹ *Apor* 2002.

¹⁰⁰ Lásd *Takács* 2011b.

¹⁰¹ *Loftus* 2003.

¹⁰² Uo. 869. o.

A pszichológusnő és munkatársai megállapítása szerint, ha személyes emlékeink ennyire befolyásolhatók, még inkább igaz ez olyan (nyilvános) események lenyomatára, amelyekről nem rendelkezünk ilyen részletgazdag vagy személyes tapasztalaton alapuló emlékképekkel.¹⁰³

Loftus úgy találta, hogy „egy hiedelem vagy emlék megváltoztatásának jelentős hatása lehet a gondolatokra és viselkedésre”, egészen az ízlés, táplálkozási szokások szintjéig. Az emlékezet megváltozása végső soron a személyiség megváltozását vonja maga után.¹⁰⁴

Az egymással konfrontálódó emlékképek ugyanakkor kiolthatják egymást. A pszichológiában retroaktív gátlás vagy interferencia néven ismert ez a jelenség: a később szerzett ismeretek gátolják, vagy teljesen kioltják az „előzőleg létrejött asszociációk érvényesülését”.¹⁰⁵ Ilyen előző tapasztalatokkal és asszociációkkal konfrontálódó új ismeretként fogható fel az „ellenforradalom” a forradalommal szemben, a „véres, kegyetlen ellenforradalom” képe a tiszta forradalom ellenében. A mítoszokra válaszul megalkotott ellenmítoszok tehát az emlékezet felülírását szolgálták csakúgy, mint a készen kapott emlékképek.

A Köztársaság tér, mint mítosz és szimbólum

A jelentésadás fent elemzett folyamata révén a Köztársaság tér a Kádár-rendszerben az „ellenforradalom” és a „fehérterror” szimbólumává vált, ahogyan azt már a Hollós–Lajtai kötet címe is kifejezi. A cím egy retorikai fogás, egy metonímia, amelynek segítségével egy fogalom egészét annak egy részével azonosítják, jellemezik.¹⁰⁶ A címadással implicite egyenlőségjel kerül az ’56-os események egésze, az „ellenforradalom” és a Köztársaság téren történtek (illetve azok kádárista interpretációja) közé.

Hollós Ervin és szerzőtársa egyébként a hetvenes évekből visszanezve maga is jelkép-ként tekintett a Köztársaság térre és az épületre. Megfogalmazásuk szerint: „Egy tér a sok közül, egyetlen ház Budapest sok ezer háza közül. És ez a tér, ez a ház mégis szimbólummá vált. Olyan szimbólummá, amely nem csak ma, közel két évtizeddel a történetek után segít megérteni az események valódi értelmét, de már akkor, azon a rég alámerült napon is megvilágította a tarkabarka színjáték igazi tartalmát, 1956 drámai és tragikus októberének titkát: a burzsoá restaurációt”.¹⁰⁷

A szimbólumnak eredeti jelentésében helyettesítő funkciója van, ahogy a magyar ’jelkép’ szavunk pontosan kifejezi, jelenlétével egy nagyobb, komplexebb egészre utal. Ebből következik sajátosan ellentmondásos viszonya a jelölt tartalmakhoz, amelyeket egyrészt felfed, segít megérteni, másrészt homályban is hagy bizonyos részleteket. A szimbólum ezáltal tudatos asszociációs folyamatot feltételez, amelynek során az általa közvetíteni kívánt jelentés artikulálódhat, megértése bizonyos előzetes tudást feltételez. Interpretációs jellege is van, ugyanakkor „pillanatok alatt tájékoztat, orientál, míg tartalmának kifejtése gyakran hosszú időt venne igénybe”.¹⁰⁸ Ezáltal rövidíti és sűríti a közölni kívánt tudati

¹⁰³ Sacchi–Agnoli–Loftus 2007. 1008. o.

¹⁰⁴ Loftus 2003. 871. o.

¹⁰⁵ Magyar Nagylexikon 1993–2006. 9. 896. o.

¹⁰⁶ Gyáni 2000. 60. o.

¹⁰⁷ Hollós–Lajtai 1974. 222. o.

¹⁰⁸ Encyclopaedia Britannica. Vol. 17. 900–909 o.; Buda 1993. 144. o.

tartalmakat. A szimbólum továbbá „sajátos közösségi utalási lehetőség, a kommunikáció társadalmi kiterjedésű hatásfokozó eszköze”. Paradox módon, bár a jelképek normatív, statikus jelentésértékek közvetítésére hajlanak, mégis keletkeznek és eltűnnek, illetve jelentésváltozásokon mehetnek át.¹⁰⁹

A mítosz ugyanakkor a szimbólum kifejtése,¹¹⁰ szimbolikus elbeszélés.¹¹¹

Az ostrom Hollós és Lajtai művében (is) megőrződött története mítosz, olyan szimbolikus történet, amelynek szereplői „nagyobbak az életnagyságúnál”.¹¹²

Nem a pozitivistá értelemben vett „pontatlan történet”,¹¹³ ahogyan a korszak kutatói közül Litván György és Eörsi László is értette.¹¹⁴ A Köztársaság tér szimbólumának 1956-hoz köthető és 1989-ig hivatalosan egyedül érvényes értelmezéséhez a Hollós Ervin és Lajtai Vera tollából napvilágot látott „Köztársaság tér 1956” című könyv tanulmányozása útján közelíthetünk. A kötet 1974-es első kiadása után további három következett, utoljára 1980-ban adták ki a kádárista ’56 értelmezés e klasszikus művét.¹¹⁵ A kádárista szimbólumalkotás fontos eleméről van szó, amely sajátos forráskezelése és megírásának indítéka miatt nem is nevezhető igazán történeti munkának. Sokkal inkább olyan jelenséggel állunk szemben, amellyel Jan Assmann régebbi korok történelméhez való viszonyát jellemzi, amikor a múlt felé fordulást nem valamiféle „történeti” érdeklődés motiválta, hanem a történetírók valamilyen konkrét érdekből nyúltak vissza a múlthoz, pl. legitimitást, öngazolást keresve abban.¹¹⁶

Ugyanakkor a szimbólumok éppen az asszociációs folyamat révén a többértelműségnek is teret kínálnak, politikai kontextusban például a rögzített jelentések ingatagsága tapasztalható, a politika világában tehát a jelentésalkotás folyamatának ellenőrzése is kulcsfontosságú tényezővé válik.¹¹⁷ A politikai gondolkodás kiemeli még a szimbólumok élményfunkcióját, amelynek révén erős érzelmi válaszokat válthatnak ki, ezáltal cselekedetekre is motiválnak, ugyanakkor – akár manipulatív módon – a kritikai gondolkodás háttérbe szorítására is alkalmasak.

Az ostrom helyszíne valójában már jóval előbb, a forradalom idején, sőt azt megelőzően is (legalábbis a társadalom egy meghatározó rétege számára) jelképes jelentőségű volt. A legtöbbször pártházként emlegetett helyszín valójában egy két részből álló épületegyüttes.¹¹⁸

¹⁰⁹ Encyclopaedia Britannica. Vol. 17. 900–909 o.

¹¹⁰ J. J. Bachofen definícióját idézi *Altmann* 1945. 162. o.

¹¹¹ *Burke* 2001. 10. o.; *Zentai* 1997. 22. o. A modern politikai szimbólumokról és mítoszokról bővebben lásd *Zentai* 1997. 17–24., 37–50. o.

¹¹² *Burke* 2001. 10. o.

¹¹³ Uo. 10. o.

¹¹⁴ *Litván* 2000.; *Eörsi* 2006.

¹¹⁵ *Hollós–Lajtai* 1. kiad. 1974. 2. kiad. 1976. 3. kiad. 1977. 4. kiad. 1980.

¹¹⁶ *Assmann* 1999. 68. o.

¹¹⁷ *Zentai* 1997. 17–20. o.

¹¹⁸ A forrásokból sem mindig egyértelmű, hogy az 1956. október 30-án megostromlott és számos harcokosi lövedék találatot kapott objektum valójában két, a Köztársaság tér 26. és 27. számú épületből álló épületegyüttes. Az eredetileg eklektikus stílusban épült két különálló bérház közül 1887-ben a 26. számú ingatlan tulajdonosa Kölber István volt. A 27. számú ingatlan első említésekor Ballagi Mór tulajdonában volt, de 1925-ben már a Német Házipari és Iparművészeti Részvénytársaság kért emeletráépítési engedélyt, 1941-ben pedig a Német Birodalmi Egyesület alakította át. BFL XV. 17. d-329. 35622. és XV. 17. d-329. 35629. Az 1970-es Józsefvárosi

*A szétlőtt épületegyüttes az Erkel Színház felől, előtérben a kazamaták keresésének nyomai
(HM HIM Fotóarchívum)*

Ebben volt a Magyar Kommunista Párt első legális székháza, az illegalitásból felbukkanó párttagok itt, a „Tisza Kálmán téri házban” találkoztak először 1945. január–februárjában. Hivatalosan 1945. január 18. és augusztus 1. között az MKP KB a Köztársaság tér 27-ben működött.¹¹⁹ Az ostrom és a harckocsik lövedékei következtében az épületet ért sérülések érzelmi rezonanciát keltettek a kommunista hatalommal szimpatizáló szemlélőkben. Ahogyan egy pártfunkcionárius később saját érzéseit megfogalmazta: „borzasztó volt látni, hogy a párt szívét lövik”.¹²⁰ Mások számára ugyanakkor a totalitárius birodalmak magyarországi támaszpontját is jelenthette.¹²¹ Az épület eleste pedig egyszerűen a gyűlölt hatalom

lexikon Volksbund-házként említi, amely szerint a Volksbund vendégeinek itt biztosítottak szállást. Máshol Birodalmi Német Ház (Reichsdeutsches Haus) néven utalnak rá hozzátéve, hogy a német nemzetiszocialista párthoz kötődő alapítványok birtokolták. Lásd *Tilkovszky* 1978. 121. 1945. január 18. és augusztus 1. között a 27. számú házban működött az MKP Központi Bizottsága. Lásd Józsefvárosi lexikon 1970. 153. 1956-ban a 26. számú saroképület adott otthont a Budapesti Pártbizottság számára, a 27. számú épületet, ha megkülönböztetik, DISZ székházként vagy régi pártházként említik a források. A két rész között, az emelet különbségek ellenére szabad átjárás volt. Lásd PIL 867. f. 1/1–129. 6. Lakatos Péterné visszaemlékezése. 1974. 02. 22.

¹¹⁹ Józsefvárosi lexikon 1970. 153. o.

¹²⁰ PIL 867. f. s-304. 76. Suhajda József visszaemlékezése. d. n.

¹²¹ Az épületegyüttes emlékezeti telítettsége nemzetiszocialista és kommunista kötődése miatt hasonló az Andrásy út 60. számú épületéhez.

egy újabb centrumának bevetelét jelképezte.¹²² Ahogyan maga az ostrom, egy jelentős középület birtoklása – túl a praktikus szempontokon, mint például az iratanyag védelme vagy megszerzése – önmagában is szimbolikus cselekedet. „Forradalmi időkben semmi sem olyan hatásos, mint a szimbólumok bukása” – írta Eric J. Hobsbawm.¹²³ A forradalmi események sémája a Bastille ostroma.¹²⁴ A párhuzamot azonban, amely felmerül a párizsi és poznanai 1956-os események kapcsán,¹²⁵ általában nem alkalmazzák a Köztársaság téri ostromra, holott annak lefolyásának hasonlóságai is indokolhatnák.¹²⁶

Az ostrom leírása kisebb szimbólumok használatával telített. A legismertebb szimbólumok, amelyek az ostrommal kapcsolatban felidéződnek a megadás és sebesültszállítás egyezményes jeleinek figyelmen kívül hagyásáról szólnak (a fehér és vöröskeresztes zászlók használata, illetve figyelmen kívül hagyása, feltartott kezű áldozatok lelövése stb). A parlament maga is egy szimbólum, amelynek előképe lehet Osztlyapenkó és Steinmetz.¹²⁷

A hatalmi jelképek szimbolikus megsemmisítésére, illetve kifigurázására is sor került, amikor az ostrom után a téren zászló- és iratgétek történtek. Mindezt (ami a lázadások, forradalmak gyakori kísérője) az emlékezetből való kitörlés, illetve az emlékezet megjavításának cselekedetként is értelmezhetjük.¹²⁸

A halottak mellé rákosista jelképeket, párttagsági könyvet vagy a *Pravda* egy lapját tették. A népitélet és halottgyalázás – mindenképpen elítélendő – cselekménysorozata is rituális tett, az államvédelem sorozott állományú, rendőrhűbe öltöztetett tagjai és a civil pártalkalmazottak, akiket bántalmaztak vagy megöltek, az egész gyűlölt rendszert szimbolizálhatták támadók szemében.

Elmondható ugyanis, hogy az ostrom elbeszélése – nem utolsósorban a szerzőpáros törekvésének következtében – a Kádár-rendszer eredetmítoszává vált. A Jan Assmann által alkalmazott értelemben ez „megalapozó történetté sűrített múlt”, „olyan történet, melyet az embernek önmagáról és a világról való tájékozódása végett beszélnek el, amolyan magasabb rendű igazságként” és „attól függetlenül mítosz, hogy koholt-e vagy tényszerű”.¹²⁹

Különösen a kötet előszavát olvasva kerülhetünk közelebb a rendszer eredetmítoszához megértéséhez. A szövegből megtudhatjuk, hogy az itt lezajlott események jelképezik „az ellenforradalom terrorját”, ami itt „megmutatta igazi arcát”. A téren történtek végső soron világpolitikai jelentőséget kapnak: az imperializmus és a kommunizmus harcában ezek az események „határkövet” képeznek. Ezen értelmezés szerint ugyanis „itt vált igazán

¹²² A forradalom napjaiban hasonló jelképes aktus volt egyebek mellett a Rádió ostroma, ill. az ostromot megelőzte több kerületi pártbizottság eleste is.

¹²³ Lásd *Vörös* 2000.

¹²⁴ A történelmi sémákról részletesen lásd *Burke* 2001. 9–11. o.

¹²⁵ Lásd *Kovács* 2006. 63. o.; 1956. november 7-én tüntetők megostromolták a Francia Kommunista Párt és a L'Humanité székházát Párizsban, az események során sok sebesülés és három halálos eset is történt. Lásd *Kecskés D.* 2006. 11. o.; *Kecskés D.* 2007. 127–130. o.

¹²⁶ A két ostrom leírásának közös elemei, hogy mindkettő politikai foglyok kiszabadítása miatt indult, küldöttségek beengedése az ostromlott épületbe, túsok ejtése az ostrom kezdetén, a gyalogos támadást később páncélos támogatás segítette, a megadási kísérlet ellenére a védők felkoncolása/meglincselése, holttestük meggyalázása. Lásd *Hahner* 1985. 114–148. o.

¹²⁷ A második világháborús parlamentek történetéről részletesen lásd *Ravasz* 1999. 13–14. o.

¹²⁸ *Burke* 2001. 15. o.

¹²⁹ *Assmann* 1999. 76–78. o.

világossá, hogy mit akar az október 23-án kirobbant ellenforradalom, hogy a hazug jelszavakkal valójában a kapitalizmus restaurációját, a letűnt társadalmi rendszer visszaállítását leplezi”.¹³⁰

A kádárista magyarázat szerint „az ellenforradalom sok esetben nemcsak a tömegeket, de a kommunistákat is megosztotta, különböző csoportok és nézetek ütköztek egymással”. Ezért volt szükség az október 30-ai történések bemutatására (és hozzátehetjük, leegyszerűsítésére, elferdítésére és felnagyítására), hogy a Kádár-rendszer megszilárdulása és fennmaradása érdekében mindenki lássa be, hogy „a harcok során azonban nem frakciók, »árnyalatok« álltak egymással szemben, hanem a szocialista rendszer hívei és ellenségei”. A párház ebben a megvilágításban úgy jelenik meg, mint ahol „se árulás, se revizionista ingadozás nem gyengítette a kommunisták sorait”, betöltve ezáltal a mítosz pedagógiai funkcióját is. Az itt történtek tehát a frontvonalak tisztulását, a szemben álló felek definiálását eredményezték, mert taszítólag hatottak „a szocializmus tudatos hívei és mindazok számára, akik nemcsak az 1945 óta elért történelmi eredményekre, hanem a szocialista Magyarországra is igent mondtak”.¹³¹

A Hollós–Lajtai páros (utólag) többféle funkcióval ruházta fel az általuk is tudatosan épített szimbólumot. Amellett, hogy ez a helyszín és nap az utólagos magyarázat szerint segített elválasztani a bűzát az ocsútól, forradalmat az ellenforradalomtól, egyúttal utat nyitott a kommunista restauráció előtt is, mivel „a Budapesti Pártbizottság megtámadása és az azt követő események minden bizonnyal még gyorsabb cselekvésre készítették azokat, akik a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt életre hívták”.¹³² Ugyanakkor a kommunista helytállást is jelképezte, hiszen „a gondolkodó, harcoló és vérző Budapesti Pártbizottság harca 1956 októberében felejthetetlen jelentőségű eseménnyé lett, a munkáshataloméért harcoló magyar kommunisták szimbólumává vált”.¹³³

A szerzők értelmezése szerint az „ellenforradalom” legnagyobb bűne nem a lincselés, hanem éppen az a törekvés, hogy Magyarország kiszakadjon a „szocialista országok közösségéből”, társadalmi rendszerében változás következzen be, illetve „tőkés restauráció” történjen.¹³⁴

Az ostrom elbeszélése a kötetben tehát olyan mitikus eseményként jelenik meg, amely sohasem távolodik, a felidézések, elbeszélések révén aktivizálódik és az ünnepek segítségével újra a jelen része lesz, ezáltal segít eligazodni a mában is.¹³⁵ A könyv előszavában ez kapcsolódik össze a jelentésadás szándékával és maradandóságával. „Emlékezésünk torzító prizmáján át visszatekintve már-már hajlamosak vagyunk feledni 1956 októberét, s új, nem létező színárnyalatokat keverni az egykori napok véres, fekete valóságába” – olvasható a Katona Imre MSZMP budapesti elsőtitkár által jegyzett szövegben. „Ez a könyv kíméletlenül arra kényszerít, hogy emlékezzünk, ismét átéljük és ma is olyannak lássuk az 1956-os magyarországi ellenforradalmat, s azon belül a budapesti párház ellen intézett támadást, amilyen az a valóságban volt” – szögezi le az előszó szövege.¹³⁶

¹³⁰ Hollós–Lajtai 1974. 7–10. o.

¹³¹ Hollós–Lajtai 1974. 7–10.; Assmann 1999.

¹³² Hollós–Lajtai 1974. 301. o.

¹³³ Uo. 301. o.

¹³⁴ Uo. 296–297. o.

¹³⁵ Assmann 1999. 78. o.

¹³⁶ Hollós–Lajtai 1974. 7. o.

Bár a megtorlás pereiben és a kádári történetírásban is a valós események rekonstruálása volt a kimondott cél, a történéseket sajátos szemléletmóddal ábrázolták és magyarázták, elsősorban a legitimációérdekében.

A propaganda és jogi megtorlás során kidolgozott konstrukció a Hollós–Lajtai műben történelemmé szilárdul. Ezt a folyamatot Hollós Ervin személye és pályája illusztrálja a legjobban, aki a pereket előkészítő politikai tisztból válik „történésszé”. Hollós, aki egyes források szerint maga is átélte az ostromot, a forradalmat követően a BM alezredeként részt vett például a Nagy Imre-per előkészítésében, a belső reakció elhárítási osztályvezetőjeként segítette a kommunista hatalom restaurációját.¹³⁷ 1962-es elbocsátása után pedig kutatóként a források, periratok „hátszágából” meríthetett, miután egyedüli betekintési engedélye volt a BM Irattár operatív anyagaiba.¹³⁸ Így tehát első kézből származó információit dolgozhatta át és építhette be sajátos módszerével a (többnyire) feleségével közösen készült műveibe, így a pártház ostromáról szóló kötetükbe is, ezért nem hagyható figyelmen kívül a történeti elemzés során.¹³⁹

A Hollós–Lajtai kötet az események (profán értelemben) kanonizált elbeszélését foglalja össze, ezáltal az előbb tárgyalt célok mellett egy másik igen fontos eredményt is letéve az asztalra, nevezetesen az ellentmondások, kétségek kommunista berkeken belül is élő lenyesegetését, kiiktatását. A hivatalos történelem írásba foglalásával az események ellentmondásos jellegéhez nem lehet közelíteni, nem lehet megkérdőjelezni az egyedül elfogadott történetértelmezést.¹⁴⁰

Létrejön ezáltal egy „ellenőrzött emlékezet”, amely ebben a formában a forradalom eseményeit övező hallgatás és felejtés politikájának kiegészítője, segédeszköze lett és a történelem berekesztését szolgálja. Mintha Orwell utópiáját próbálták volna a gyakorlatba átültetni: „A történelem nyugvópontra jutott. Már csak az örök jelen létezik, amelyben a pártnak mindig igaza van”.¹⁴¹

¹³⁷ *Koltai–Rác* 2008. 770. o.

¹³⁸ *Tabajdi–Ungváry* 2008. 70. o. Hollós Ervin kutatási lehetőségeiről valamint a titkosszolgálati, propaganda és történetírói munka összefonódásairól részletesen lásd *Tabajdi* 2009.

¹³⁹ A Köztársaság téri kötet előtt, 1967-ben jelent meg Hollós önálló munkája „Kik voltak, mit akartak?” címmel (Budapest), amely további két kiadást ért meg. Lajtai Verával közösen jegyzett „Drámai napok, 1956. október 23–november 4.” című harmadik művét 1986-ban adták ki.

¹⁴⁰ A hivatalos történetírás és cenzúra, kánon és cenzúra közötti kapcsolatra lásd *Burke* 2001. 15. o.; *Apor* 2010b. 170–171. o. és *Assmann–Assmann* 2001. o.

¹⁴¹ *Assmann* 1999. 73. o.; *Orwell* 1989. 172. o.

MEGJEGYZÉSEK

A MEGTORLÁS IRATAINAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

A közelmúltban több ’56-tal foglalkozó történešzvitában is felmerült a megtorlás iratainak használhatósága és keletkezésük körülményei. A kérdéskör azért is érdekes, mert a forradalom számos momentuma jószérivel csupán másodlagos forrásokból ismerhető meg, például ezekből a periratokból. Ez a probléma fennáll akkor is, amikor a Köztársaság téri párház ostromának eseményeit igyekszünk rekonstruálni.

A továbbiakban olyan megközelítési módokat vázok fel, amelyek a perek háttérképébe, „boszorkánykonyhájába” engednek bepillantást. Ily módon adalékul szolgálnak az iratanyag használhatóságának kérdéséhez is.

A jegyzőkönyvezés módszerei

Először is néhány példával szeretném alátámasztani a jegyzőkönyvezés kulisszatitkairól összegyűjtött tapasztalataimat. Kutatásaim során azzal szembesültem, hogy a szövegeket folyamatosan átdolgozták. Ez legjobban az azonos ügyről készült összefoglaló jelentésekben figyelhető meg, de a perekhez kapcsolódó összes iratnak rábukkanhatunk a javításra visszaküldött példányára. A különböző szövegváltozatok aprólékos összehasonlítása információval szolgálhat a kutatónak arról, hogy a perek készítői milyen momentumokat tartottak fontosnak hangsúlyozni, illetve melyek azok a későbbi verziókból jól ismert részek, amelyek eredetileg nem szerepeltek a beszámolóiban.

Az átdolgozási folyamat köztes állomásán olyan sajátos kifejezésekkel is találkozhatunk, mint pl. hogy „9–10 fős tömeg” tart a párház felé.¹ Ez nyilván a 9–10 fős csoport tömeggé tüpírozásának egyik lépcsőfoka, a következő átiratban már elmaradhat a szám és a kérdező szándékának megfelelő kifejezés szerepel.

A szovjet katona által lelőtt Bogár János honvéd haláláról szóló jelentésekben rajzolódik ki legszebben ez az ív, itt nem hiányzik egyetlen logikai lépés sem. Az eredeti tanú beszámolójában szereplő szovjet katona először „szovjet katonaruhába öltözött katonává”, majd „szovjet katonaruhába öltözött személyyé” alakul. A kifejezést meg is magyarázzák: „az egyenruhás személyek az ellenforradalmi csoportnak voltak tagjai és a szovjet csapatok elleni hisztéria fokozása érdekében öltöztek szovjet katonaruhába”. A hivatalos, publikus verzió szerint egy ún. „ellenforradalmár” lövi le hátulról a hazafelé tartó magyar honvédet.

A szövegek összehasonlításának jó példája a Jankó Piroska elleni eljárás menetéről készült 1957. április 29-i jelentés két különböző példánya. Az egyik iratban azt olvashatjuk, hogy „Jankó Piroska gyanúsított az orvosszakértői vélemény ismertetése alkalmával, ellenében az orvosszakértői véleménnyel kijelentette, hogy az a személy, aki a pártbizottság

¹ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 26. Nadas Jeremiás jkv. 1957. 07. 15.

épületéből fehér zászlóval kijött és akit ő megszúrt, a szúrás pillanatában még életben volt.”² Ennek a mondatnak már „kigyomlált” verziója olvasható az azonos dátummal kelt másik példányban, ahol már nincs ellentmondás és a felületes szemlélő számára talán fel sem tűnik, hogy hiányzik a mondat fele. A megmaradt rész így hangzik: „Jankó Piroska gyanúsított az orvosszakértői véleménnyel [sic!] kijelentette, hogy az a személy, aki a pártbizottság épületéből fehér zászlóval kijött és akit ő megszúrt, a szúrás pillanatában még életben volt”.³

Az iratok másik jellegzetessége a sajátos logika és nyelvezet, valamint a célzatos szóhasználat. Kételyeink támadhatnak afelől, hogy „a meglincselt elvtársak közül többen életben maradtak”.⁴ Az sem egyértelmű, hogy az iratok készítői gyilkosság áldozatának tartották-e azokat a személyeket, aki fegyveres harcban estek el, mint Egervári László határőr tizedes.

Olykor szürreális leírásokat is olvashatunk. Az általam ismert egyik legkirívóbb példa a Köztársaság térrel kapcsolatos: a beszámoló szerint egyik áldozat bántalmazása úgy történt, hogy „ellökték le az úttestre [sic!] és egy kb. fél tonnás tehergépkocsit keresztöltöztak rajta. Az egyenruhás férfi ezután felállt és a tömeg újra neki esett”. Ez is az ún. „ellenforradalom” brutalitását hivatott bemutatni, illetve súlyosbítni az elkövetett tettet, ezáltal adva lehetőséget szigorúbb ítélet kiszabására.

Egy másik érdekes példája ennek a gondolkodásnak, amelyben a szovjet csapatok november 4-i intervencióját éppen a szovjetek elleni „orvtámadásként” tüntetik fel, sőt, ennek az előkészítettségét szeretnék bizonyítani, amint ezt egy 1960-as kihallgatási terv tanúsítja: „a [Baross téri] parancsnokság mikor és milyen formában kezdett hozzá a szovjet csapatok elleni orvtámadás megszervezéséhez”. Ugyanebben a perben a forradalmárokat teszik felelőssé a szovjetek által egy kapualjban lelőtt nő haláláért. A szovjetek ugyanis – az ő elméletük szerint – az „ellenforradalmárok” miatt kényszerültek lövöldözésre.⁵

Néhány példával szeretném még érzékeltetni a jegyzőkönyvek írásba foglalásának gyakorlatából fakadó problémákat. Egyik előkerült kihallgatási tervben egy rendőrnyszemlélő leírja, hogy „jegyzőkönyvezés nélkül jegyzetelve” hallgatja ki a gyanúsítottat „egy-két helyen a vallomását szó szerint” rögzítve, majd „a kihallgatás végén ír[ja] jegyzőkönyvbe”.⁶ Horváth Miklós a megtorlás technikájára vonatkozó számos példa mellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a szó szerinti leirat benyomását keltő kihallgatási jegyzőkönyvek utólagos szövegezés termékei.⁷ Ez a gyakorlat pedig tág teret engedett a szövegek manipulálásának. A rendőr főhadnagy feltételezte, hogy a vádlott „általában tagadásban” fog vallani, ezért a megszövegezésre vonatkozóan eufemisztikusan így fogalmazott: „[n]agyon élesen fogom jegyzőkönyvbe visszaadni”.⁸ Szakolczai Attila, aki szintén hosszan sorolja az eljárásbeli visszasságokat, egyebek mellett arra vonatkozóan is talált forrást, hogy a felismerési jegyzőkönyv felvételekor a nyomozók előre közölték a vádlattal a felismertetni kívánt személy nevét és forradalom alatti tevékenységét.⁹

² ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 50. Jelentés Jankó Piroska ügyében. 1957. 04. 29.

³ ÁBTL 3.1.9. V-150381/7. 114. Jelentés Jankó Piroska ügyében. 1957. 04. 29.

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16797/2. 37–50. Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról. 1957. 06. 11.

⁵ MOL XX-5-h. 41–49. d.

⁶ MOL XX-5-h. 41. 1. 83–84. Kihallgatási terv. 1960. 06. 21.

⁷ Horváth 2001. 232–239. o.

⁸ MOL XX-5-h. 41. 1. 83–84. Kihallgatási terv. 1960. 06. 21.

⁹ Szakolczai 2008. 283., 341. o.

A másik probléma a tanúkkal kapcsolatos: a megtorlás pereiben sorra szerepeltettek olyan személyeket, akik maguk is vádlottként állnak bíróság előtt másik eljárásban és ezért a saját bőrük mentése érdekében tesznek esetleg másokra nézve terhelő vallomásokat. A tanúk másik csoportja pedig a forradalom kárvallottja, ilyenek például a pártház védői a Köztársaság téri perekben, ahol sértett mivoltukat többször nem tüntetik fel. A rendőrség adatgyűjtési gyakorlata is problémákat vet fel, ahogyan egy 1957 októberében „Marosán elvtárs részére” készült feljegyzés is tárgyalja: „A BM nyomozó szerveinek munkája általában alacsony színvonalon mozog. A nyomozók egy része még a nyomozás technikájával sincs kellően tisztában. A nyomozati módszerek elsősorban a gyenge szakmai színvonal miatt sok esetben helyteleníthetők. Így pl. nem helyes, hogy nyomozóink egy része a nyomozás során csak a beismerő vallomások kiszedésére megy rá, és kevés gondot fordít a bizonyítékok körültekintő beszerzésére. Ugyancsak helytelen, ha a nyomozók egyoldalúan csak a terhelő adatokat gyűjtik össze, csak a terhelő vallomásokot tevő tanúkat hallgatják ki.”¹⁰ Ugyanez a Zinner Tibor által citált irat hozzáfűzi még, hogy „elsősorban a gyenge szakmai színvonalból következik az is, hogy főleg vidéken, a körültekintő nyomozati munka helyett – amit egyes nyomozók nem képesek elvégezni – néhányszor veréssel próbálják a gyanúsítottból kiszedni beismerő vallomását.”

Vándormotívumok

A megtorlás pereinek feldolgozásával fokozatosan lehetőség nyílik azok részletes és összehasonlító elemzésére is. Így konkrét formában kirajzolódnak azok a vándormotívumok, amelyekkel a különböző perek felépítése során operáltak, utolérhető az eljárásokban szerepeltetett vándortanúk jelenléte is. Az alábbiakban a Kiss Réka és M. Kiss Sándor által feldolgozott Tóth Ilona per néhány jellegzetességét vetjük össze elsősorban a Jankó Piroska, illetve egyéb Köztársaság téri perekkel.

A két per összehasonlításakor azonnal feltűnő a kronológiai és személyi egyezés: bár Tóth Ilonát és társait jóval hamarabb tartóztatták le, mint Jankó Piroskát, első fokon mindkét perben B. Tóth Matild volt a bíró, a jogerős ítéletek pedig egy nap különbséggel, 1957. június 20-án és 21-én születtek. A nyomozás elrendelése is ugyanazon vádpontok alapján: gyilkosság, illetve gyilkosságban való bűnsegédlet és izgatás miatt történt. Különbség viszont, hogy Jankó Piroska ügyében gyorsított eljárást rendeltek el, amelynek következtében másodfokú tárgyalás sem volt.

Az ítéletek – a vizsgálat és a tárgyalás alább részletezendő hasonlóságai ellenére – már több lényeges pontban eltértek egymástól: az azonos vádpontok közül ekkorra csupán az izgatás maradt meg. Míg a bíróság Tóth Ilona esetében bizonyítottanak találta az emberölés büntetést, addig Jankó Piroska ügyében emberölési kísérlet, emellett „népi demokratikus államrend ellen irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel” vétségét állapította meg.

Utóbbi vádlottat 18 év börtönbüntetésre, míg Tóth Ilonát halálra ítélték. Az 1990 utáni semmissé nyilvánítási kísérletek során eljáró bíróságok is hasonló érveket használtak a két perben szereplő cselekmény megítélésakor, ám éppen ellenkező előjellel: míg Jankó Piroska ügyét 1990 novemberében a tömeghangulatra és a körülményekre való tekintettel semmissé

¹⁰ Zinner 2001. 280–281. o.

A Tóth Ilona és Jankó Piroska elleni eljárások lefolyásának összehasonlítása			
Vádlott	Jankó Piroska	Tóth Ilona Gizella	
Adatai	Zalagyömrő, 1936. 09. 23. Sebestyén Erzsébet	Árpádföld, 1932. 10. 23. Nagy Ilona	
Per jellege	gyorsított eljárás	–	
Letartóztatás időpontja	1957. 03. 11.	1956. 11. 19.	
Nyomozás elrendelésének indoka	BHÖ. 349. Btá. 20. §. 3. gyilkosságban való bűnsegéd büntette BHÖ. 2. b. izgatás	BHÖ 349. gyilkosság BHÖ 2. b. izgatás	
Nyomozók	Engedi László ny. hdgy, Tőke Sándor ny. fhdgy, Csillag György ny. szds. alov.	Szentgáli István r. fhdgy.	
Tárgyalás			
1. fok	Bíró	B. Tóth Matild	B. Tóth Matild
	Bíróság	Budapest Fővárosi Bíróság	Budapest Fővárosi Bíróság
	Tárgyalási napok	1957. 06. 17., 1957. 06. 21.	1957. 02. 18., 03. 04., 03. 20–22., 03. 26., 03. 28–29., 04. 01.
2. fok	Bíró	–	Radó Zoltán
	Bíróság	–	Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa
	Tárgyalási napok	–	1957. 06. 11., 1957. 06. 15.
Jogerős ítélet			
Időpontja	1957. 06. 21.	1957. 06. 20.	
Bűnös	BHÖ. 351. 17. §. szándékos emberölés kísérlete, BHÖ. 1. 2. népi demokratikus államrend ellen irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel, BHÖ. 2. c. folytatólagosan elkövetett izgatás	BHÖ 349. gyilkosság, BHÖ 2 b. izgatás, BHÖ 379. személyes szabadság megsértése, lopás	
Az ítéletben szereplő cselekmények ¹¹	1956. 10. 23-án részt vett a tüntetésen, kommunistaellenes szavakat kiabált. 1956. 10. 30-án részt vett a Köztársaság téren Papp József ezredes meggyilkolásában.	1956. 11. 4. után bekapcsolódott az Angyal István-féle rölapok sokszorosításába és terjesztésébe. 1956. 11. 16-án és 17-én részt vett Petruska Erzsébet kihallgatásában. 1956. 11. 18-án részt vett az ÁVH-snak hitt Kollár István megölésében.	
Az ítéletben szereplő büntetés	18 év börtönbüntetés, 10 év jogvesztés és Budapest és Pest megye területéről kitiltás, 5000 Ft vagyonelkobzás	halál	

nyilvánították, addig Tóth Ilona esetében orvosi foglalkozására hivatkozva ugyanezen indokok alapján nem javasolták a semmissé nyilvánítást.

A technikai érintkezési pontok mellett ugyanakkor lényeges tartalmi egyezéseket is találunk a két per között, ami azért meglepő, hiszen a vizsgált bűncselekmények időben,

¹¹ Sarusi Kiss–Tasnádi–Csiffáry 2006.

A Tóth Ilona és Jankó Piroska elleni eljárások lefolyásának összehasonlítása		
Vádlott	Jankó Piroska	Tóth Ilona Gizella
Kivégzés	–	1957. 06. 28. Bp. X. Kozma u. 13. börtön
Börtönbüntetés	1957. 03. 11. – 1969. 03. 11. Kalocsa	–
Semmissé nyilvánítás		
Sikertelen	–	1990. 10. 04: „cselekmény véghezvitele Tóth Ilona I. r. terhelt részéről a népfelkeléssel összefüggésben történt ugyan, de az méltányolható okból elkövetettek az orvosi foglalkozást gyakorló vádlott esetében semmiképpen nem állapítható meg.” 1994. 08. 29: „Olyan adat nem merült fel a perújítási nyomozás során, amely az alapügyben megállapított történeti tényállás megváltoztatását eredményezhetné. Az ítéleti tényállásból pedig az elbírált bűncselekmény tettestársi elkövetésének ismérvei egyértelműen kitűnnek.”
Sikeres	1990. 11. 23: „cselekményét, az elkövetés körülményeire, s a tömeghangulat befolyására is figyelemmel, a népfelkeléssel összefüggésben méltányolható körülmények között valószínűsította meg”. Legfelsőbb Bíróság határozata semmissé nyilvánításról, 1990. 11. 23. BFL XXV. 4. a. 2309/1957. pp. 6–7.	2000. évi CXXX. tc. „Lex Tóth Ilona” hatályba lépése

térben, sőt a résztvevők tekintetében sem függték össze semmilyen módon egymással. Az áldozat azonosítása mindkét perben nehézségekbe ütközött. Jankó Piroska ügyében először Asztalos János meggyilkolása miatt indult nyomozás, majd a boncolások után Papp Józseffel azonosították a vélt áldozatot, a bizonytalansági tényező azonban továbbra sem tűnt el.

Asztalos János holttestének azonosításánál is találunk ellentmondást: az ezredes koporsójának felnyitásakor készült jegyzőkönyv szerint az azonossági tanúk „a holttestben annak alakjáról, ruházatáról felismerik” a néhai Asztalos Jánost. Ugyanakkor a boncolási jegyzőkönyvben már azt találjuk, hogy a tanúk az ujj elváltozásáról tudták felismerni az áldozat holttestét.¹² Kollár István esetében az egyik tanú azt állította, hogy egy hiányzó ujjpercről

¹² BFL XXV. 4. a. 2309/57. 16., 24.

A Tóth Ilona és Jankó Piroska elleni perek azonos motívumai		
	Jankó Piroska-per	Tóth Ilona-per
1. A holttest felismerése az ujjak jellegzetességeiről	Asztalos János azonosításakor: jobb kéz V. ujj alapperc és középső ujjperc között tengelyeltérés régi törés következtében.	bal mutatóujj hegyén hiányzik egy ujjperc, baltával régebben levágta
2. Az áldozat azonosítása problematikus	Asztalos János a vizsgálat kezdetén, majd később Papp József	3 Kollár, 3 holttest
3. Halott emberbe szúrt-e a vádlott?	mindkét perben	
4. Kés, mint az elkövetés eszköze	mindkét perben	
5. A vádlott teljes beismerésben igen terhelő vallomásokot tesz saját magára	mindkét perben	
6. Nov. 4. utáni magatartása nem tetszik a hatóságoknak	izgatás, munkahelyén Kádár ellen uszít	részvétel a november 4. utáni „második forradalomban”
7. Kivett szív motívuma	A periratok hangsúlyozzák, hogy Asztalos Jánosnak/ Papp Józsefnek kivették, vagy ki akarták venni a szívét a Köztársaság téren.	Kelemen Endre a tárgyalóteremben felmutatja az „áldozat szívét”.

Különböző perek hasonló motívumai		
	Bakonyi József-per	Tóth Ilona-per
• Az áldozat azonosítása problematikus	Kucsera Zoltán holttestének azonosítását végül a szülők nem fogadják el, de a vizsgálat nagy részében és még az ítéletben is az áldozatot Kucseraként nevezik meg.	3 Kollár, 3 holttest
	Jankó-, Bakonyi-, Galgóczi- és Herczegh- és egyéb Köztársaság téri perek	Tóth Ilona-per
• Egy halott felhasználása több perben	Papp József a Jankó-, Galgóczi-Fáncsik-, Keresztes Nagy-perben. Kucsera Zoltán a Galgóczi-, Bakonyi- és a Herczegh-perben. Várkonyi György a Fáncsik- és az Újvári-perben.	Kollár István a Tóth Ilona- és a Toracz-perben.
• Vádlottakkal szemben a vizsgálat alatt tudatmódosító szerek alkalmazására történő utalás	„mixtúra” a Herczegh Benjámín-perben szkopolamin a Galgóczi-perben	Tóth Ilona Evipánt emleget
• Vándortanúk	Király Ernőné Petruska Erzsébet a Herczegh-perben. Sziliczai Józsefné a Bakonyi-, Keresztes Nagy- és Panczer-perben.	Petruska Erzsébet

ismerte fel az áldozatot, a részletes boncolási jegyzőkönyv ugyanakkor nem tesz említést e fontos megkülönböztető jellegről.¹³

A Tóth Ilona- valamint a Jankó Piroska-per legfontosabb közös jellemzőjeként azt találjuk, hogy mindkét vádlott beismerő, súlyos terhelő vallomásokot tesznek saját maguk ellen, a vád pedig valójában ezeken a terhelő önvallomásokon nyugszik.

Mindkét eljárás központi kérdése az volt, hogy az áldozatok életben voltak-e még a szűrés pillanatában. A felvetett kérdés mindkét perben bonyolult, az élet és halál mezsgyéjét boncolgató okfejtéseket eredményezett az orvosszakértők részéről. A két ügyben azonos orvosszakértő, Kelemen Endre véleménye ugyanakkor nyilvánvalóan mindkét esetben a vád érveit támasztotta alá: ő amellet érvelt, hogy az áldozatok a szűrés pillanatában még életben voltak.

A Jankó Piroska-per menetében olyan fontos volt ez a probléma, hogy a második tárgyalási napot tulajdonképpen ennek tisztázása érdekében rendelte el a bírónő. Kelemen Endre vallomás szerint a rothadás előrehaladott foka miatt nem lehetett a boncolás során megállapítani, hogy a lövési sérülések vagy a késszűrés érte előbb az áldozatot. „Pl. egy nyúl még 100 métert el tud futni, pedig már a szíve szét van roncsolva. Ezt embernél is el kell fogadni, hogy a lövés után még pár pillanatig él”,¹⁴ tette hozzá, ezzel is hangsúlyozva, hogy amennyiben a lövések érték előbb az áldozatot, még akkor is élőnek tekinthető a szűrés pillanatában.

Vándortanúk

Ahogy vannak vándormotívumok a megtorlás pereiben, ugyanúgy fellelhetők vándortanúk is a különböző eljárásokban, akiknek vallomására a vád épül. A Tóth Ilona-perben tanúskodó Petruska Erzsébet például Király Ernőné Petruska Erzsébetként feltűnik a három évvel későbbi Herczegh Benjámin perben is.¹⁵ Érdekesebb azonban Sziliczai Józsefné személye, akit Eörsi László is „a legveszélyesebb jelentgetőnek” nevez és akinek a rendőrséghez írt felháborodott leveléből idézetet is közöl: „Ön állampolgári kötelességnek tüntette fel a dolgot. Úgy látszik kötelességeim vannak, jogaim nincsenek. A legelemibb védelmet sem kapom meg. Önöké a jól végzett munka dicsősége, *enyém a verés*”.¹⁶

Az 1957-ben 35 éves, kalauzként dolgozó Sziliczainé legalább három Köztársaságtéri perben (Bakonyi-, Keresztes Nagy- és Panczer-perben) tanúskodott a vádlottak ellen. Sziliczainé az egyetlen, aki Bakonyi József perében Kucsera Zoltán meggyilkolására nézve szemtanúként jelentkezett. Kucsera személyazonosságáról elmondása szerint a már halott karhatalmista zsebeiben talál iratok alapján győződött meg.

Az egyedüli szemtanú terhelő vallomásának alátámasztására a rendőrség sajátos módszert alkalmazott: „Az ügyben Sziliczai Józsefné vallomása alapján a Köztársaság téren jelenlétében helyszínrajzot készítettünk, melynek adatai bizonyítják, illetve alátámasztják

¹³ Kiss–M. Kiss 2007. 262–263. o.

¹⁴ BFL XXV. 4. a. 2309/1957. 288. Tárgyalási jkv. 1957. 06. 21.

¹⁵ A 16 éves Petruskát már a perek megindulása előtt megbízhatatlanként tartották számon és Angyal István elárulásával vádolták. Tóth Ilona kihallgatta és kizárták az illegális munkából is. Lásd Kiss–M. Kiss 2007. 97. o.

¹⁶ Eörsi 2006. 133. o.

nevezett tanúvallomását.” A furcsa logika szerint tehát Sziliczainé vallomását az ez alapján készített helyszínrajz igazolja.

A hiányosságokat Mátsik György ügyész is szóvá tette, külön kitérve Sziliczainé személyére is, aki szerint „notórius hazudozó. Szavára éppen ezért ilyen vádat nem lehet építeni”. Az ügyész hozzátette még, hogy „a gyilkosság ügyében az a Sziliczai Józsefné a tanú, akinek »szavahihetősége« a nyomozószervek és a Bíróságok előtt közismert”, kifejezte ugyanakkor elégedetlenségét az ügy fővizsgálója, Engedi László rendőrnagy hadnagy személyét illetően, akinek hiába jelezte a tanúval és az ügygel kapcsolatos aggályait¹⁷.

Az ügyész a feljegyzés kelte után néhány nappal pótnyomozást rendelt el Bakonyi József ügyében, a határozat szövegében pedig újra hangot adott a Sziliczainéről fent leírt véleményének. Ennek ellenére a rendőrség tovább szerepeltette a tanút az ügyben, bár végül ejtették Bakonyi ellen a gyilkosság vádját.

A fenti információk ellenére a „notórius hazudozó” Sziliczainé vallomása két későbbi perben is jól használhatónak bizonyult a hatóságok részére és kulcsszerepet játszott: Keresztes Nagy Antal és Panzer Ferenc perében.

Egy Keresztes Nagy ügyében készült jelentés maga is elismeri, hogy a vádlott terhére rótt bűncselekmény (szovjet katonák lelövése) elkövetését „a terhelő tanúvallomáson kívül dokumentálni nem tudtuk”. Hozzáteszi, hogy „a tanú [Sziliczai Józsefné] igazmondását valószínűvé teszi az a tény, hogy a terhelt 1956 október 25-re, a bűncselekmény elkövetésének napjára alibit igazolni nem tud.”¹⁸ Keresztes Nagy Antalt végül 15 év börtönbüntetésre ítélték.

Egy összefoglaló jelentés azon személyek között említi Sziliczainét, akiknek „nyilván tartásba vétele és [ügyükben] a további feldolgozó munka nem szükséges”, kihangsúlyozva, hogy „mint szemlélő, fegyvertelenül” járt a Köztársaság téren „az ostrom befejezését követő időszakban”. A jelentés hozzáfűzi indoklásul, hogy Sziliczainé „a Köztársaság téri atrocitásokban résztvevő és azóta halálra ítélt Panzer Ferenc autóbusz kalauz bűnügyében igen fontos szerepet betöltő tanúvallomást tett. Az ügy felgöngyölítését a vizsgálati szerveknek elősegítette.”¹⁹ A vándortanú tevékenységének rejtett motívumaiba is bepillantást nyerhetünk tehát: valószínű, hogy Sziliczainé saját bőrének mentése érdekében tette súlyosan terhelő, sokszor ellentmondásos, ám a perek összeállításában jól használható vallomásait.

Kiss Réka és M. Kiss Sándor arra is felhívja a figyelmet, hogy Kollár Istvánt hozzátartozói a nekik mutatott ruhák és fényképek alapján végezték az azonosítást, a holttestet nem láthatták. Egybecseng ez egy Köztársaság téri ügy esetével is, a Galgóczi-perben alkalmazott gyakorlattal, ahol a családtagoknak szintén fénykép, méghozzá egy újságkiadvágás alapján kellett azonosítani Kucsera Zoltánt²⁰.

A Tóth Ilona-perben szereplő áldozat, Kollár István halálesetét a Toracz-perben is felhasználták,²¹ ám egy haláleset több perben történő alkalmazására más alkalommal is volt példa: ez történt Papp József esetében is, akinek halála a Bakonyi-peren kívül legalább három másik perben is a vád egyik súlyos alapját képezte, míg Várkonyi György kettőben is szerepet játszott.

¹⁷ BFL XXV. 60. e. 081/1957. 44. Mátsik György ügyész feljegyzése. 1957. 08. 21.

¹⁸ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 66–67. Jelentés Keresztes Nagy Antal ügyében. 1957. 05. 23.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-150381/7. 65–93. Összefoglaló jelentés a Köztársaság tér ügyében. 1959. 01. 07.

²⁰ BFL XXV 4. f. 8068/1958. I. d. 2. k. 627.

²¹ Kiss–M. Kiss 2007. 45. o.

A kutatás további iránya lehet a megtorlás pereinek részletes és összehasonlító elemzése. Erre tettem kísérletet a Kiss Réka és M. Kiss Sándor által feldolgozott Tóth Ilona és társai, illetve a Jankó Piroska elleni eljárás lefolyásának és hasonlóságának felvázolásával, valamint más Köztársaság térrel kapcsolatos perek közös pontjainak bemutatásával.

„Mixtura”

Ahogy Tóth Ilona és társai perében felmerül a tudatmódosító szerek alkalmazásának gyanúja,²² úgy a Köztársaság térrel kapcsolatos periratokban is találhatunk erre való utalást.

Egy 1960-as zárkaügynöki jelentésben a következőket olvashatjuk egy jelentésben: „miután megkapta szokásos Mixtura adagját, szokatlanul beszélő kedve kerekedett. Mint megfigyeltem, ennek a bódító szernek a fogyasztása, több esetben feloldja a gátlásait s bizalmasabb, mint egyébként.”²³

Ugyanebben a perben szerepel egy elmeszakértői vélemény, amely megerősíti ezt a beszámolót: „Amiatt volt eleinte nyugtalan, mert semmiféle megközelítő terminust nem tud arra, hogy mikor fog kerülni szabadlábra, de azután kapott nyugtató orvosságot. Emlékszik, hogy nagyon nyugtalan volt, ruháját is letépte magáról, azzal, hogy leég a húsa, ez már a gyógyszer hatása alatt történt vele, csinált olyasmit is, amire már egyáltalán nem emlékszik.”²⁴

Egy korábbi per elmeszakértői véleményében egy másik szert, szkopolamint említenek.²⁵

Hiba lenne a fentiek alapján arra gondolni, hogy minden vallomás hasonló szerek hatása alatt született, de az iratok valóságtartalmának mérlegelésekor ezek a töredékes információk sem hagyhatók teljesen figyelmen kívül.

A kommunista párt elvi és konkrét beavatkozása az eljárások menetébe

A fenti technikákon túl az állampárt elvi és konkrét iránymutatásai is befolyásolták a megtorlás pereinek végkimenetelét. Az '56 utáni perek jogi háttérének kérdéskörét szakavatott jogtörténészek részletesen elemezték, e helyen csupán a perek irányításának néhány sajátosságára szeretnék utalni.²⁶

A megtorlás „osztályharcos bíraskodásában”²⁷ az MSZMP vezető szerepet játszott, a jogi kereteket a párt iránymutatásai alapján alakították ki.²⁸ Az ítékezés eszköze nem

²² Tóth Ilona egy Evipán nevű szert említ a tárgyaláson. Lásd Kiss–M. Kiss 2007. 490. o.

²³ MOL XX-5-h. 42. 3. 370–373. Zárkaügynöki jelentés. 1960. 08. 09. Ezúton is köszönöm Horváth Miklós szóbeli közlését.

²⁴ MOL XX-5-h. 42. 3. 291–293. Dr. Fáber Viktor és dr. Paneth Gábor elmeszakértői véleménye. 1960. 08. 19.

²⁵ BFL 8068/1958. II. d. V. k. 1436–1443. A szkopolamin tudatmódosító, közlékenységet okozó hatását az 1930-as évek elején írták le az Egyesült Államokban, amelyet eltulozva hamarosan igazságszérumként kezdtek emlegetni. Lásd *Gottschalk* 1961.

²⁶ A megtorlás jogtörténeti háttérével részletesen foglalkozik *Zinner* 2001. és *Kahler* 1993.

²⁷ Lásd *Zinner* 2001. 221. o.; *Takács* 2008. 358–359. o.

²⁸ *Zinner* 2001. 215–335. o.

utolsó sorban a vádlottak osztályalapon, illetve „megtévedt dolgozók” és „felbujtók” szerint történő kategorizálása volt.²⁹

Fontos volt ugyanakkor a törvényesség látszatának fenntartása.³⁰ Kádár János 1957 júniusában arról beszélt, hogy „most nincs olyan gyakorlat – s ez nem is lenne helyes –, hogy a bírókat utasítgatjuk: ezt és ezt ennyire és ennyire kell ítélni”. A következő mondatában ennek ellentmondva azt hangoztatta, hogy „azt a segítséget, hogy a gyakorlatban szigorúan és elvi alapon megbíráljuk őket, mind az ügyészeknek, mind a bíróknak meg kell kapniuk a párttól ahhoz, hogy munkájukat a jövőben helyes irányban tudják végezni”.³¹

A beszéd elhangzásakor ugyanakkor Kádár előtt ismert volt, hogy Biszku Béla a párt konkrét iránymutatása és a vádlottak különböző kategóriákba sorolása következményének tartotta, hogy Tóth Ilona és társai perében Gáli József vádlottra első fokon kiszabott 1 év börtönbüntetést a legfelsőbb bíróság halálbüntetésre súlyosbította.³² Biszku úgy látta, hogy a jóval súlyosabb ítéletben „valószínűleg annak a következményei jelentkeznek, hogy az ügyész elvtárrsal meg Nezvál elvtárrsal leültünk, megvitattuk ezt, és megmondtuk: lehetetlen helyzet, hogy azokat az embereket, akik fegyvert fogtak vagy belesodródtak ezekbe az eseményekbe, szigorúbban bírálják el, mint azokat, akik politikai vagy szellemi irányítással elősegítették, hogy ezek ide kerüljenek, tehát a fölbujtókat”.³³

A vádlottak kategorizálása is fontos szerepet játszhatott a Köztársaság téren történetekkel kapcsolatban, hozzájárulva egy sajátos helyzet kialakulásához. Míg a pártházati a tankokkal szétlövő, és így az ostromot eldöntő Galó Istvánék perében legsúlyosabb ítéletként négy év börtönt szabtak ki, addig a gyilkosság vádjával szinte bizonyosan ártatlanul vádolt, talán a halottgyalázásokban részt vevő, esetleg csak a téren bámészkodó Jankó Piroskát 18 év börtönbüntetésre ítélték. A gyorsított eljárásban kiszabott ítélet Jankó „kulák” származása és a forradalom leverését követően makacsul hangoztatott Kádár-ellenessége miatt is születhetett.

A propaganda vonatkozásában használt militáns hangvétel az ítélekezésről szóló korabeli szövegekben is visszaköszön, így dr. Domokos József, a legfelsőbb bíróság elnökének az 1957. március 28-i országos bírói értekezleten elhangzott szavaiban is, aki a gyorsított eljárást úgy értékelte: az „fegyver a mi kezünkben”, mert például „nem köti meg annyira a bíró kezét a bizonyítás felvétele tekintetében”. Domokos beszéde további részében követendő példaként említette a „fasizmus igazságszolgáltatását”, amelynek keretében úgy születtek ítéletek, hogy „a legkisebb konkrét tényt sem tudták rábizonyítani” a vádlottakra. A beszéd zárásaként újra hangsúlyozta a bírók számára kitűzött célt: „ne feledjük, hogy a Magyar Népköztársaság bírái vagyunk, a proletárdiktatúra bírái, akiknek az a kötelességük, hogy a proletariátus államát erősítsék, és annak minden ellenségét, aki a proletárforradalomra kezet emel, kíméletlenül megsemmisítsük [sic!].”³⁴

²⁹ Az osztályhelyzet szerepéről a megtorlásban részletesen lásd *Zinner* 2001. 337–378. o.; *Takács* 2008. 359–360. o.

³⁰ *Zinner* 2001. 221. o.

³¹ *Zinner* 2001. 234. o.

³² 1956 kézikönyve. 1996. III. 219. o. Gáli József ítéletét végül 15 év börtönbüntetésre módosították, kegyelemből.

³³ *Zinner* 2001. 228. o. Gáli ügyét Major Tamás vetette fel az MSZMP IKB 1957. június 22-i ülésén, erre válaszul hangoztak el Biszku fent idézett szavai. Lásd *Zinner* 2001. 225. o.

³⁴ *Zinner* 2001. 7., 211–212. o.

Horváth Miklós kutatásai szerint is a megtorlás irányítója – a legbefolyásosabb politikusok és szovjet „tanácsadók” véleményének figyelembevételével – egy politikusokból álló operatív bizottság volt, amelynek tagja volt a belügyminiszter, az igazságügyminiszter, a legfőbb ügyész és a legfőbb bíró. A bizottság a konkrét ügyekben instrukciókat adott a vizsgálat folytatásának irányára és menetére, valamint a beérkező jelentésekből kiemelt bizonyos – a nyomozás során kidolgozandó – momentumokat is. A végső döntés tehát a pártvezetés kezében volt, de a belügyi szerveken keresztül is lehetőség nyílt a beavatkozásra, hiszen azok a nyomozás bármely szakaszában „belenyúlhattak” az eljárás menetébe.³⁵

A Nagy Imre-per állásáról Biszku Béla belügyminiszter 1957. augusztusi moszkvai útján tájékoztatta szovjet elvtársait. Juriy Andropov az SZKP KB részére készített feljegyzése³⁶ szerint az MSZMP KB Politikai Bizottsága „utasította a belügyminisztert”, hogy pontosan melyik három momentumot hangsúlyozzák különösen a vádpontok közül. Majd ugyanez a pártszervezet hagyta jóvá a – előzőleg Moszkvának is megküldött – vádindítvány tervezetét. Sőt, a PB „közvetített” a BM és az ügyészség között, utasítva az előbbit, hogy készítsen jelentést a nyomozás állásáról, amely alapján az ügyészség megszerkeszti a vádiratot.

Biszku beszámolója szerint „a Politikai Bizottság nem hozott határozatot a Nagy Imrére és csoportjára kiszabandó büntetések mértékéről”, elhangzott vélemény formájában mégis ajánlásokat fogalmaz meg arra nézve, mely vádlottak érdemlik meg a „legsúlyosabb büntetést”. A felsorolt hét vádlott közül négyet (Nagy Imrét, Gimes Miklóst, Maléter Pált és Szilágyi Józsefet) a bíróság halálra is ítélte, az ötödik személy, Losonczy Géza kényszer-táplálás következtében hunyt el a börtönben. Donáth Ferenc kapott csak enyhébb büntetést az iratban szereplőnél, őt 12 év börtönre ítélték. A külföldre távozott Király Béla esetében pedig nem ismert, hogy ügye eljutott volna az ítélethozatalig.³⁷

Arról is a PB határozott, hogy a nyomozati anyagokban szereplő adatok közül mi hangozhat el az – egyébként zárt – bírósági tárgyaláson.

Az irat végén a három szovjet pártfunkcionárius véleményezi a vádirat tervezetét, amely szerintük „alapjába elfogadható”, pontosan leírják ugyanakkor azokat a momentumokat, amelyek további kidolgozást igényelnek. Biszku Béla szakmai segítséget is kapott a per előkészítéséhez: „egyes speciális kérdésekről a megfelelő konzultációt Rudenko³⁸ és Ivasutin³⁹ elvtársak fogják vele folytatni” – fejeződik be a feljegyzés.

Déry Tibor és társai perében is ismert a párt beavatkozása az ítélezésbe. Az 1957. december 10-i PB ülésen Marosán György felszólalásában arról panaszkodott, hogy „a Déry-Háy ügygel kapcsolatban folytatott megbeszélésen a népbírók kijelentették: miért hozzanak vidéken vagy Budapesten súlyos ítéletet, mikor ügyis nemsokára amnesztia alá esnek”. A szöveget közlő Zinner Tibor megjegyzése szerint: „Ahogy Kádár mondta Gorbacsovnak: »a bíróságok munkájába a párt nem avatkozott be«, csak a népbírákkal megbeszélte az ítéleteket”.⁴⁰

³⁵ Horváth 2001. 232–233. o.

³⁶ A feljegyzés kelte: 1957. 08. 26.; Gál et al. 1993. 199–200. o.; Békés–Byrne–Rainer M. 2002. 539–540. o.

³⁷ Gál et al. 1993. 201. o.

³⁸ Roman Andrejevics Rudenko a Szovjetunió legfőbb ügyésze 1953-tól és az SZKP KB póttagja 1956 és 1961 között. Gál et al. 1993. 236. o.; Békés–Byrne–Rainer M. 2002. 540. o.

³⁹ Pjotr Ivanovics Ivasutin a KGB elnökhelyettese 1954 és 1963 között. Békés–Byrne–Rainer M. 2002. 540. o.

⁴⁰ Zinner 2001. 302. o.

Két nappal későbbi határozatában a Politikai Bizottság „felhívja az illetékes állami szervek figyelmét, hogy az ítélet indoklásában és megszüvegezésében a népköztársaság elleni bűncselekmény ne keveredjék politikai kérdésekkel” és „megbízta Marosán György, Biszku Béla és Nezvál Ferenc elvtársakat, hogy a PB álláspontját ismertessék a Népbírósi Tanács tagjaival”. A PB figyelmet fordított az ítélet kommunikálására is: „az MTI rövid tájékoztatót adjon ki”.⁴¹

Bár a fenti példák nagyobb horderejű, nemzetközi visszhangot kiváltó perek háttérmentálataiba engednek bepillantást, a kisebb jelentőségű ügyek is vigyázó tekintetek előtt zajlottak. A Jankó Piroska elleni per tárgyalásával kapcsolatban kelt Almásiné dr. Töröcsik Anna ügyész a tárgyaló ügyésznek szóló feljegyzése, amelyben arra figyelmezteti kollégáját, hogy „a tárgyalás időpontjáról értesítse a BM ORFK Gyorskocsi utcában lévő vizsgálati osztályán Engedi hadnagy elvtársat (154–200 telefonon), mert erről a Honvédelmi Minisztériumot értesíteni kívánják, honnan elvtársak szándékoznak a tárgyaláson megjelenni”.⁴²

A területileg illetékes pártszervek és pártfunkcionáriusok is tevékenyen részt vállaltak a megtorlás ügyeinek figyelemmel kísérésében, legismertebb talán Pap János veszprémi párttitkár személyes közbenjárása Brusznjai Árpád ítéletének súlyosbításáért.⁴³

A X. kerületi ügyek esetében egy összefoglaló jelentés⁴⁴ arra panaszkodik, hogy „a különböző ügyek, melyek a vizsgálati szervekhez kerültek, szintén csak nagyjából lettek feldolgozva, így szinte természetes, hogy sok olyan személy került el a felelősségre vonást, akiknek különben börtönben lenne a helyük”. A jelentés nevesíti, hogy ebbe a körbe tartozik például Karsay Sándor, aki „a kerületi és a Központi Munkástanácsnak volt a vezetőségi tagja”.⁴⁵ A jelentés szerint a mulasztást „a kerületi Pártbizottság is többször kifogásolta már”. A budapesti ügyek zárt tárgyalásain pedig „rendszeresen részt vett az MSZMP Budapesti Pártbizottságának több munkatársa, Csikesz Józsefné elvtársnő a Pártbizottság titkára és több osztályvezetője”.⁴⁶

A párt tehát nem csupán az előkészítésben és az ítéletek súlyosságának meghatározásában játszott szerepet, hanem az utolsó pillanatig ellenőrizte is, hogy a határozatok a tárgyalóteremben is megvalósuljanak.

A forradalmat követő megtorlás pereiben – Eörsi László adatai szerint – 56 bírósági eljárás keretében 107 főt vádoltak „Köztársaság téri” bűncselekményekkel, a vádlottak közül 36 főt kivégeztek.⁴⁷ Más adatok szerint a kivégezettek hatodának bűnlajstromán „Köztársaság téri” cselekmények is szerepeltek. A BFL megtorlás adatbázisa szerint 159 eljárás alá vont személy esetében merült fel legalább az a körülmény, hogy október 30-án a Köztársaság téren járt.⁴⁸

⁴¹ Uo. 380–381. o.

⁴² BFL XXV. 60. d. 549/1957.

⁴³ Pap János életrajzát lásd Magántörténelem. Kislexikon. 2004. A Brusznjai-perről és az abban játszott szerepéről részletesen lásd Kahler 2001.

⁴⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O-16797/2. 153.

⁴⁵ Karsay Sándor neve nem szerepel a forradalommal kapcsolatban eljárás alá vont személyek listáján. Lásd Sarusi Kiss–Tasnádi–Csiffáry 2006.

⁴⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O-16797/2. 116.

⁴⁷ Eörsi 2006. 124.

⁴⁸ Sarusi Kiss–Tasnádi–Csiffáry 2006.

II. RÉSZ

KÍSÉRLET AZ ESEMÉNYEK REKONSTRUÁLÁSÁRA

ELŐZMÉNYEK

A „munkásság felfegyverzése”

A budapesti pártbizottságban a forradalom kitörését követő napokban lázas és szerteágazó tevékenység folyt. Az október 26–27-i jegyzőkönyvek szerint a közreműködésükre számos területen számított az országos vezetőség, kulcsszerepet osztva mind a pártbizottságra, mind annak titkárára, Mező Imrére. Legfontosabb teendője kétségkívül a munkásmiliciák¹ szervezése volt, ezért először erre szeretnék bővebben kitérni.

A „munkásság felfegyverzése” szovjet tanácsadók tevékenysége nyomán merült föl rögtön a forradalom kitörését követően, és úgy tűnik, a megvalósítás is hathatós szovjet közreműködéssel történt. Az MDP KV október 24-i jegyzőkönyve kissé ködösen adja ugyan vissza Mikojan szavait, amikor arról olvashatunk, hogy „aktívabban kell az üzemek dolgozóit bekapcsolni a felszámolásba”, illetve hogy „Mikojan elvtárs érdeklődött, hogy felszólítottuk-e mindenütt a munkásokat, hogy nyújtsanak segítséget a rend helyreállításában”.²

A két szovjet tanácsadó, Mikojan és Szuszlov aznap jelentésében viszont egyértelműben fogalmazott, amikor arról tájékoztatta Moszkvát, hogy „a magyar elvtársak maguk tesznek lépéseket, és mi további tanácsokat adtunk nekik a munkások harcoló csapatainak megszervezését illetően az üzemekben és a kerületi pártbizottságokon, és e csapatok felfegyverzésére vonatkozóan. Ilyen határozatuk volt már, de azért nem teljesítették, mert nem tudtak fegyvert szállítani az üzemekbe, attól tartva, hogy az ellenség kezére jut. Intézkedések történtek, hogy a mai napon biztosítsuk a fegyverszállítást a mi páncélozott járműveink segítségével”.³

A budapesti pártbizottság dolgozói is hasonlóképpen vélekedtek, amikor néhány év múltán felidéztek emlékeiket. A kerekasztal egyik résztvevője szerint „[október 23-án este] fél 11 órakor arról beszéltünk, hogy fegyvert kell adni a munkások kezébe. Ez a szovjet elvtársak véleménye alapján vetődött fel. A szovjet elvtársak mondták, hogy másképpen, mint fegyverrel, ezt megoldani nem lehet. Kelemen, Méhes, Vékony elvtársak, hívják be a régi kommunistákat.”⁴

Ebből a néhány mondatból az is világossá válik, mit értettek „munkások” alatt: valószínűleg pártmunkások, megbízható kommunisták mozgósításáról volt szó. Ripp Zoltán

¹ A felfegyverzendő egységek elnevezésére a források egyaránt említik a munkásmilícia, munkásosztagok, illetve a munkásörtség, de még a nemzetörtség elnevezést is. Ezek közül a munkásmilícia meghatározást fogom alkalmazni. Horváth Miklós, aki a Nemzetörtség szervezése kapcsán részletesen foglalkozik a témával, a munkásosztagok kifejezést használja. Lásd Horváth 2003a. 255–159., 272–280. o.

² Horváth–Ripp 1997. 29. o.

³ Szereda–Sztikalin 1993. 103. o.; Gál et al. 1993. 48. o.; Békés–Byrne–Rainer M. 2002. 220. o. Október 28-án, az SZKP Központi Bizottságában folytatott vita alkalmával Zsukov újra javasolta a „fegyveres munkásosztag” szervezését. Lásd Kahler–M. Kiss 1997. 132. o.; Horváth 2003b. 258. o.

⁴ BFL XXXV. 1.g. 1. óe. 91. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Kovács János hozzászólása. d. n.

szerint a „munkásság, a pártmunkások, a partizánok felfegyverzését Apró Antal javasolta a KV-nek”⁵ a 23-án éjszaka zajló ülésen, a testület határozatot is hozott a kérdésben, az ötlet azonban ebben az esetben is származhatott szovjet tanácsadóktól.

A Katonai Bizottság és a PB tagjainak október 25-i kora reggeli megbeszélésén a Katonai Bizottság tagjai helyzetértékelést adtak, majd a felmerült kérdésekre Gerő Ernő is reagált. A tanácskozáson készült vázlatos jegyzetéből⁶ a felszólalások tartalma nehezen rekonstruálható ugyan, annyi azonban kiderül, hogy a Katonai Bizottság tagjaként szót kapó Mező Imre mozgó osztagokról, alakulatokról beszélt.

A feljegyzésben szó szerint azt találjuk: „Mozgó osztagok – igen jól megszervezett pk. i.”⁷ majd „Felhozni magyar egységeket – létrehozni gyorsan mozgó alakulatokat”. Gerő válaszában „megbízható magyar egységekről” tesz említést, hozzátéve, hogy „alapos kiválogatás” szükséges, valamint „szovjet pk-val [páncélcocsival] is” és „ezekhez tart. ti. [tartalékos tisztek] – biztosítéknak”. Gerő továbbá fontosnak tartotta a – szóhasználatával – „munkásőrségeket tovább erősíteni”, amelyet „3 tagú törzs” segítségével képzelt el, ennek tagjait „1. pk. [parancsnok] 2. katoná 3. ellátással foglalkozó” személyekben jelölte meg.

Az MDP KV Rendkívüli Bizottságának október 26-i határozatában⁸ több – a budapesti pártbizottságra vonatkozó – utasítás is olvasható. A pártbizottság súlyát jelezheti, hogy az összesen tizenegy pontból álló intézkedéscsomagban négy tétel az ott folyó teendővel foglalkozik. Elsőként egy agitációs jellegű feladat szerepel, mely szerint „Mező elvtárson keresztül biztosítani kell, hogy a Budapesti Pártbizottság felhívása délután 4–1/2 5 órára elkészüljön”. A felhívás kissé később, 20 óra 45 perckor⁹ hangzott el a rádióban és a következő szerepelt benne: „E súlyos helyzetben minden becsületes munkást, minden hazáját szerető fiataalt, minden kommunistát pártmunkára hívunk, álljatok be a megalakult munkás-őrségekbe, alakítsatok öntevékenyen minden üzemben, minden háztömbben rendfenntartó bizottságokat. Kövessetek el mindent a további vérontás elkerülésére”¹⁰.

Ezt követi a „munkásság felfegyverzésére” vonatkozó pont: „a Budapesti Pártbizottságon keresztül biztosítani kell, hogy holnap délelőttre a kerületi pártbizottságoknál kb. két-három-ezer megbízható elvtárs (lehetőleg tartalékos tisztek vagy tiszthelyettesek) készenlétben legyen, akinek feladata az átfésülést¹¹ végző magyar honvédegyeségekkel való együttműködés, illetve azok megfelelő működésének biztosítása. Az elvtársak odaszállításáért és gyülekezéséért felelős: Mező Imre elvtárs, felfegyverzésükért Bata István elvtárs”¹².

Következő pontként azt a rendelkezést találjuk a dokumentumban, hogy „a Budapesti Pártbizottság a holnapi [október 27.] nap folyamán öt üzemben készítsen elő aktíva-értekezletet. Amennyiben ezek jól sikerülnek, megfelelő sajtó- és rádióvisszhangot kell nekik

⁵ Horváth–Ripp 1997. 193–194., 197–198. o.

⁶ PIL 290. 1/15. öe. 84–86. Szóke György feljegyzései. Lásd Horváth–Ripp 1997. 84–85., 219–221. o.

⁷ Feloldása nem egyértelmű, a „pk” rövidítés parancsnokot vagy páncélcocsit jelent.

⁸ Horváth–Ripp 1997. 89–90. o.

⁹ Uo. 1997. 91. o.

¹⁰ Varga–Kenedi 1989. 89. o.

¹¹ Az „átfésülés” szó jelentése katonai diktatúra bevezetéséhez kapcsolódik. Budapestet katonai körzetekre osztották volna fel. Lásd Kahler–M. Kiss 1997.; Horváth 2003a.

¹² Horváth–Ripp 1997. 90. o.

biztosítani”.¹³ Az iratokat sajtó alá rendező Horváth Júlia és Ripp Zoltán lábjegyzete szerint ezekre nem került sor, ehelyett munkástanácsok alakultak az üzemekben.¹⁴

A fenti határozat ugyanakkor arról is rendelkezik, hogy „a Rendkívüli Bizottság Gerő Ernő elvtársat a Budapesti Pártbizottsághoz küldi az ottani munka megerősítésére. Az átszállítására egy páncélozott járművet rendelkezésére kell bocsátani”.¹⁵ Az MDP vezető testületeinek forradalom alatt keletkezett iratait publikáló szerkesztők jegyzetükben Gerő közeli munkatársára, Hegedüs Andrásra hivatkozva ehhez a ponthoz hozzáfűzik, hogy „Gerő Ernő nem ment át a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri székházába”.¹⁶

Hegedüs András állítását több forrás cáfolja. Két pártfunkcionárius is állítja, hogy Gerő október 28-án a pártházban volt. Az egyik visszaemlékezésben Kertész István érzékletes leírását is adja a látogatás körülményeinek, a határozatban szereplő páncélautóra kiterjedően is: „Kovács István 27-én egyedül és 28-án Gerő Ernővel együtt átjöttek [sic] a Köztársaság tere páncélautóval, rohamsisakban. A kocsiból úgy szálltak ki, hogy az feljött a járdára a kapu elé és egyenesen az épületbe léptek. Ilyen alkalmakkor megbeszélések folytak, én ezeken a megbeszéléseken nem vettem részt”.¹⁷

A másik pártfunkcionárius, Tapolcsányi László arról ír, hogy 28-án éjjel a kerületi titkári értekezleten „részt vett Gerő Ernő, a KV első titkára és Kovács István is”. Állítása szerint még találkozott velük „29-én hajnalban, amikor a repülőtérre távoztak és a Budapesti pártbizottságon lévőeknek további jó munkát kívántak”.¹⁸

Egy más típusú forrás, a Mosonyi utcai rendőr karhatalmi zászlóalj egyik törzsőrmesterének jelentése¹⁹ szerint viszont Gerő nem október 28-án, hanem – a Rendkívüli Bizottság határozatának megfelelően – már október 26-án megérkezett a Köztársaság terre. A szűkszavú leírás úgy fogalmaz, hogy „egy szovjet páncélgépkocsin megjelent Gerő és ott maradt a pártházban két napig”. Részt vehetett tehát a pártalkalmazottak által megjelölt időpontban megjelölt megbeszéléseken is.

Megállapítható tehát, hogy Gerő Ernő, ha nem is tartózkodott folyamatosan a budapesti pártbizottságon, mindenképpen eleget tett pártmegbízatásának és egy vagy több ízben személyes látogatásával „erősítette” a pártbizottság csapatát, feladatának részleteit azonban homály fedi. Egy negyedik leírásból mindössze arról értesülünk konkrét időpont megjelölése nélkül, hogy lehallgatott telefonhívásokról referáltak Gerő Ernőnek a pártbizottság munkatársai,²⁰ de valószínűsíthető, hogy ennél jóval nagyobb horderejű feladatokkal bízták meg.

Gerő Ernő valóban tartózkodhatott a pártházban a források által megjelölt dátumok (október 26. és 28.) között, mivel október 25-én váltották le első titkári posztjáról és október

¹³ Uo. 90. o.

¹⁴ Uo. 91. o.

¹⁵ Uo. 90. o.

¹⁶ Uo. 91. o.

¹⁷ BFL XXV. 1. g. 1. őe. 252. Kertész István visszaemlékezése. 1971. 08. 16.

¹⁸ *Tapolcsányi* 1974. 8–9. o.

¹⁹ HL 1956-os gy. 7/1. őe. 366. „Mosonyi utcai rendőr karhatalmi zászlóalj Csizmadia László törzsőrmester. Az események a Köztársaság téri pártház körül okt. 30-ig”. d. n.

²⁰ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 106. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Kovács Antal hozzászólása. d. n.

29-én távozott családjával a Szovjetunióba.²¹ A párházba delegálásával úgy bízhattak fontos feladatot a volt pártvezetőre, hogy egyúttal hátrébb vonták a színpalak mögé. Egy kevésbé központi helyen, a szovjet harcokcsik árnyékában az október 23-i rádióbeszéde miatt rendkívül népszerűtlen Gerő biztonságát is könnyebb volt garantálni.

Az MDP KV Rendkívüli Bizottságának október 27-i határozatában²² újra előkerült a munkásság felfegyverzésének kérdése. A dokumentum 7. pontja értelmében a testület „megbízta Kiss Károly és Czinege Lajos elvtársakat „Mozgósítási Stáb” megszervezésére, melynek feladata: 1. A funkcionáriusok, megfelelő elvtársak mozgósítása és felfegyverzése. 2. Katonai és karhatalmi egységekkel való együttműködés különleges feladatok megoldására”. Az újonnan létrehozott stábot a Rendkívüli Bizottságnak rendelték alá azzal a kikötéssel, hogy közvetlenül is tartson kapcsolatot a katonai parancsnoksággal. Az irat ennek felelőseként Kiss Károlyt jelöli meg, akinek a határozat következő pontja szerint további feladata, hogy még október 27-én „folytasson beszélgetést a megyei pártbizottságokkal”. A beszélgetés tárgyára nem tér ki a dokumentum.

A határozatban felkérték Münnich Ferenc belügyminisztert, hogy „tegyen megfelelő intézkedéseket, hogy a civil ruhában lévő fegyveres egységeink megkülönböztető jelzésekkel legyenek ellátva”.²³ Horváth Miklós véleménye szerint a munkásmilícia, munkásosztagok fegyvereseinek megkülönböztetése a forradalmárok csoportjaitól bevethetőségük előfeltétele volt.²⁴

A fenti utasítás értelmében megalakult „Mozgósítási Stáb” részéről Czinege Lajos még aznap, 27-én este referált egy újabb Rendkívüli Bizottsági ülésen. A töredékesen fennmaradt jegyzetektől²⁵ a szervezésre vonatkozóan keveset tudhatunk meg. Mindössze arra derül fény, hogy 14 „M” raktár létezett, amelyek őrzéséről Janza Károly volt köteles gondoskodni, illetve hogy pártmunkásokat küldtek a hadosztályokhoz, s ennek megszervezését Apró Antalra bízta. Szó esik továbbá „Szovjetunióból hazatért elvtársakról”, akiknek a közelebbről meg nem határozott beosztásáért Kiss Károly volt a felelős.

A szervezésről azonban – a szűkös források ellenére – a fentieknél több is tudható. Földes László emlékirataiban²⁶ többnyire az általánosság szintjén maradv a logisztikai kérdésekről ejt néhány szót. Leírja például, hogy „az ország különböző területeinek fegyverraktáraiból három helyre irányították a szállítmányt, a katonailag biztosított laktanyákba. A budai pártszervezetek például az egyik budai laktanyából kapták a fegyvereket”. A gyakorlatban ez úgy történt, hogy „a budapesti pártbizottság telefonon vagy küldönc útján érintkezésbe lépett a kerületi pártbizottságokkal. Közölték velük, hogy meghatározott névre meghatározott mennyiségű fegyvert, lőszert igényelhetnek, érte is küldhetnek, de ha kéri, ki is szállítjuk”. Csupán az előre egyeztetett „kerületi pártmegbízottak voltak jogosultak a fegyverek átvételére”. Földes értékelése szerint a szervezésben sikereket könyvelhettek el, „a hálózat működni kezdett”.

A munkásmiliciáknak szánt fegyvereket kezdetben helikopterrel tervezték a fővárosba hozni, „de az alacsony kód miatt nem tudott a házak közé bejönni Budapestre”. Így tehát

²¹ Gerő Ernő életrajzát lásd Magántörténelem. Kislexikon. 2004.

²² Horváth–Ripp 1997. 93. o.

²³ Horváth–Ripp 1997. 93. o.

²⁴ Horváth 2003a. 258. o.

²⁵ Horváth–Ripp 1997. 96. o.

²⁶ Földes 1984. 242–243. o.

„gépkocsival szállították be a fegyvereket a Budapesttől 30–40 kilométerre lévő raktárakból”.²⁷ Ezekről a részletekről már Tóth Lajos vezérőrnagy (október 30-ig vezérkari főnök) jelentéséből értesülhetünk, aki a mozgósítás kezdetét október 25–26-ára teszi. A feladat végrehajtása kezdetben akadályokba ütközött, például a Csepelre kivitt fegyvereket „a komunisták nem vették át. Egy része átvette, de amikor megkapták a fizetést, otthagyták a fegyvert, úgyhogy vissza kellett hozni”. Ezek ellensúlyozására dolgozták ki Tóth szerint a pártbizottságokra és hadkiegészítő parancsnokságokra épülő modellt.²⁸

Horváth Miklósnak a munkásosztagok szervezéséről szóló elemzéséből megtudhatjuk,²⁹ hogy október 28-án délelőtt a munka következő szakaszaként a Katonai Bizottság a budapesti pártbizottságra küldte Tóth Lajos ezredest, aki Mező Imrével és Földes Lászlóval együtt alkotta a párt Budapesti Katonai Bizottságát.³⁰

A Szervezési és Mozdósítási Csoportfőnök tisztségét betöltő Tóth az általa összeállított katonai törzssel érkezett a Köztársaság térre, akik közül 1957 márciusában kelt jelentésében többeket megnevez. A törzs tagja volt a tüzérparancsnokságtól (az események során elhunyt) Papp József ezredes és egy hadnagy, a hadtápfőnökségtől Vágó János őrnagy és mellette szintén egy hadnagy, a Szervezési és Mozdósítási Csoportfőnökségtől Orbán István őrnagy és Surányi Jenő őrnagy (törzsfőnökként), politikai helyetteseként pedig Tóth, aki (a szintén áldozattá vált) Asztalos János ezredest vitte magával. A csoport beazonosítható tagja volt még (az ostromnál szintén elhunyt) Szabó Lajos alezredes és „tolmács összekötőként” Smohai Ferenc százados.

A felsorolt szervezők egy részét előélete szinte predestinálta a feladatra. Mező Imre szervezett már paramilitáris csapatokat, amikor 1944-ben Franciaországban pártmegbízatásként náciellenes fegyveres felkelés előkészítésével és fegyveres felkelő csoportok irányításával, illetve a Hazafias Milíciák (Milices Patriotique) országos szervezésével foglalkozott.³¹ A szervezés összetett feladataihoz hamis okmányok beszerzése, egyes személyek bűjtatása és fegyverek szerzése, röplapok fogalmazása és illegális terjesztése is tartozott, olyan tevékenységek tehát, amelyekben a megszerzett tapasztalatokra 1956 Magyarországon is szükség lehetett.

*Smohai Ferenc portréja
(HM HIM Központi Irattár)*

²⁷ HL 1956-os gy. 1. öe. 208–225. Tóth Lajos vezérőrnagy jelentése. 1956. 12.

²⁸ HL 1956-os gy. 1. öe. 208–225. Tóth Lajos vezérőrnagy jelentése. 1956. 12.

²⁹ Horváth 2003a. 272–275. o.

³⁰ HL 1956-os gy. 1. öe. 191–207. Tóth Lajos ezredest jelentése. 1957. 03. 30.

³¹ *Komját* 1968. 85–89. o.

Szabó Lajos portréja
(HM HIM Központi Irattár)

Szabó Lajos a II. világháború alatt a MOKAN Komitéhoz tartozó egyik csoport szervezője és vezetője volt.³²

Asztalos, Papp és Szabó is 1947 után (minden bizonnyal mindhárman pártutasításra) léptek be a Néphadsereg kötelékébe munkásmozgalmi (esetleg baloldali ellenállási) múlttal a hátuk mögött. Halas Lajos közlése szerint mindhárman a Rendező Gárda (a kommunista párt őrsége) káderei voltak.³³ Halas, aki 1946-ban az R-gárdát szervezte és vezette, tíz évvel később már szintén a Néphadseregben szolgált és budapesti kiegészítő parancsnokként a munkásság felfegyverzésének egyik kulcsszereplője, majd később a Munkásőrség első országos parancsnoka volt.³⁴

Az ostromot elsődlegesen kiváltó ok a munkásmilíciák szervezése lehetett. Czinege Lajos egy 1986-os visszaemlékezés-gyűjteményben annak a meggyőződésének adott hangot „hogy a Központi

Vezetőség döntése, a fegyverelosztás terve „eljutott” az ellenforradalom vezetőihez, fegyveres bázisaihoz. Azért is támadták meg a budapesti pártházat, hogy a munkások felfegyverzését megakadályozzák”.³⁵ Tóth Lajos még 1990 után is ezen a véleményen volt.³⁶

Központi utasításra a kiegészítő parancsnokságok 1959-ben jelentést írtak a forradalom alatti tevékenységükről, ezek a – tudomásom szerint ezidáig publikálatlan – források a munkásmilíciák szervezéséről is további információval szolgálnak. Az alábbiakban segítségükkel pillanthatunk bele a „hálózat” helyi szintű működésének részleteibe.

Az I. és XII. kerületi kiegészítő parancsnokság közös jelentésében³⁷ arról számolt be, hogy október 24–25-én a két kerület pártbizottsága részére, azok felkérése alapján a parancsnokság névjegyzéket készített és juttatott el a „megbízható tartalékos tisztekről”, „abból a célból, hogy a pártbizottságok a névjegyzéket nézzék át és az elvtársakat hívják be fegyveres szolgálatra”. A forrás szerint a listán elsősorban tartalékos politikai tisztek, pártfunkcionáriusok, illetve „a legmegbízhatóbb elvtársak” szerepeltek, és „ennek a munkának végzésére Halas ezredes elvtárs [budapesti kiegészítő parancsnok] Nikiser százados elvtársnak [a XII. kerületi kiegészítő parancsnoknak] külön bizalmas parancsot adott”.

³² Hollós–Lajtai 1974. 316. o. A MOKAN-hoz tartozott Kopácsi Sándor és családja is. Kopácsi Sándor életrajzát lásd Magántörténelem. Kislexikon. 2004.

³³ Halas 1986. 187. o.

³⁴ A Rendező Gárdáról, Halas Lajosról és a Munkásőrségről részletesen lásd *Germuska* 2009. Halas Lajos életrajzát lásd Magántörténelem. Kislexikon. 2004.

³⁵ Czinege Lajos visszaemlékezése. In: *Berecz* 1986. 121. o.

³⁶ „Ki mond igazat?” *Kurír*, 1991. 11. 13.

³⁷ HL 1956-os gy. 6-a/1. 92–107. Az I–XII. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 03. 03.

A tényleges szervezés október 29-én indult, szintén Halas Lajos parancsa alapján. Az összeállított névjegyzékről az I. kerületi pártbizottság hívta be az „elvtársakat” a kiegészítő parancsnokság I. kerület, Krisztina körút 61/a. cím alatti „elhelyezési körletébe”. A szervezésben a kerületi pártbizottság részéről két fő, a SZOT és a HM részéről egy-egy fő vett részt. A jelentés szerint a szervezésnek különféle akadályai adódtak: kezdetben nem állt rendelkezésre gépkocsi, a kiegészítő parancsnokság állományának a szervezési feladatok mellett az épület védelmét is biztosítani kellett, és amikor végül eljutottak a megadott címekre „az elvtársak túlnyomó többsége nem volt otthon”.

Mindezek eredményeként október 29–30-án összesen 36 milicista (közülük 22 fő az I. és 14 fő a XII. kerület nyilvántartási állományából) tartózkodott a kiegészítő parancsnokságon, akik részére a parancsnokság állománya fegyverkezelési gyakorlatot tartott.

A jelentés szerint a szervezés a kiegészítő parancsnokság épületén belül is nehézségekbe ütközött, mivel a gépirónőkn keresztül tudomást szerzett a munkásosztagok szervezéséről a szintén az épületben elhelyezett EFÜ állománya, és a jelentés értékelése szerint „forradalmi tevékenységet az ellenforradalmárok [az EFÜ dolgozói] ellenforradalmi tevékenységnek bélyegezték”.

Az iratból később kiderül, hogy a gépirónő „elárulta a budapesti I–XII. kerületi kiegészítő parancsnokságok beosztottjait azért, hogy azok a népi demokrácia megvédésére munkásosztagokat szerveztek. (Nem a nemzetőrség szervezéséről van szó!)”. A szomszédos alakulat alkalmazottai „a kiegészítő tisztek ellen az ebédlőben kifejezték felháborodásukat, ott tárgyalták azt is, hogy a kiegisták ellenforradalmat szerveznek”. Az irat szerint a szervezők élete veszélyben forgott, ezért október 31-én elhagyták a kiegészítő parancsnokság épületét, közülük néhányan november 4-ig a VI. kerületi kiegészítő parancsnokságon, mások otthon tartózkodtak.

A jelentés arra is kitér, hogy október 29-én „a kiegészítő parancsnokságtól Gábori és Szabó századosok egész nap bent voltak az MDP XII. kerületi pártbizottságánál, s ott Mező Imre elvtárs és Halas ezredes elvtárs intézkedése alapján Gábori és Szabó századosok több (megbízható magas pártfunkcionárius, volt ÁVH-s) elvtárs részére tartalékos tiszti igazolványt készítettek abból a célból, hogy ezekből az elvtársakból lesznek a szervezendő munkásosztagok parancsnokai, illetve esetleges igazoltatások alkalmával az elvtársak egy régebbi keltű tartalékos tiszti igazolvánnyal rendelkezzenek, hogy ezzel is meg legyenek védve [egy] esetleges bántalmazástól”.

A milíciák szervezésének erről a funkciójával más kerületi kiegészítő parancsnokságok jelentésében is találkozhatunk. Az V. kerület arról számolt be, hogy ez november első napjaira már feszültséghez vezetett, mert „az alakulatba beszívárgott huligánok, felismerve az alakulat kommunista irányú vezetését, azt erősen kifogásolták”, emellett azt is nehezményezték egyes tagok, hogy „több pártmunkást, kommunistát és az ellenforradalmárok által már üldözött ÁVH-t bújtatunk az egységben”.³⁸

A VII. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentéséből³⁹ is az derül ki, hogy „államvédelmi tiszteknek katonai igazolványt adtak ki”, illetve egy államvédelmi őrmestert a parancsnokságon bújttattak.

³⁸ HL 1956-os gy. 6-a/1. 28–30. Az V. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 02. 26.

³⁹ HL 1956-os gy. 6-a/1. 54–60. A VII. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 02. 18.

A jelentésből az is nyomon követhető, hogyan kellett napról-napra alkalmazkodni a szervezés változó feltételeihez. A mozgósítás október 25-én délelőtt kezdődött a tartalékos tisztek behívásával, őket a parancsnokság a „P[árt]B[izottság] utasítása szerint a Tanács mellett működő Nemzeti Bizottsághoz küldte”. Október 26-án értesültek csak arról, hogy a rendőrség és a Nemzeti Bizottság, „amelybe időközben ellenforradalmi egyének is kerültek” „nem képes a munkásőrséget megszervezni és összefogni, ezért az ott lévő hivatásos tiszteket és tart[alékos] tiszteket onnan kivontuk és a kiegészítő p[arancsno]k elhatározta, hogy a kiegészítő p[arancsno]kságon belül külön egységet alakít”. Az új alakulatok felszereléséről a Fővárosi Kiegészítő Parancsnokság gondoskodott.

A dokumentum segítségével az alakulat szerveződésének és tevékenységének néhány részletéről is képet kaphatunk. A beszámoló szerint október 26-án „estére a tart[alékos] tisztek létszáma 17-re szaporodott, de még fegyverük nem volt, így csak egy gyenge létszámú járőr lett kiküldve. A járőr minden útja alkalmával összeszedett fegyverekkel tért vissza, így sikerült egyre több elvtársat felfegyverezni”. A következő napon már „háromszor 12 fős járőrt” állított ki a parancsnokság, és „a járőrözés éjjel-nappal folyt” a kerületben.

A jelentés kitér arra is, honnan származtak (többek között) a felállított egység fegyverei, illetve cáfolja azt a vélekedést, hogy a munkásmiliciák nem kerültek harcba a forradalmárok csoportjaival: „a járőrök minden egyes útjuk alkalmával kisebb fegyveres csoportokkal tűzharcba voltak, felfegyverezték őket és a fegyverüket behozták a kiegészítő p[arancsno]kságra”.

Ugyanakkor a kiegészítő parancsnokságok és a munkásmiliciák egy további feladatára is utalás történik, amikor az iratban azt olvashatjuk, hogy „október 28-án a felsőbb szervek tájékoztatása tovább folyt”, és a „VII. ker[ületi] PB-vel a kapcsolat állandó volt”. Néhány sorral lejjebb pedig újra szerepel: „A tart[alékos] tisztek járőröztek a kerületben. Tájékoztató jelentéseinek folytattuk”.

A III. kerületi hadkiegészítő parancsnokság jelentése⁴⁰ leírja a szervezés néhány részletét. Bár következetesen a „nemzetőrség” kifejezést használja, a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy a munkásmilícia szervezéséről van szó.⁴¹

A jelentést író kiegészítő parancsnok arról számol be, hogy „október 28-a körül Halas ezredes elvtárs parancsot adott, hogy a kerületi Pártbizottsággal karöltve hívjunk be tartalékos tiszteket és szervezzük meg a nemzetőrséget [munkásmiliciát]. Ugyanekkor a Pártbizottságnál megjelent a Honvédelmi Minisztériumból Csiszár alezredes elvtárs, aki ezt a szervezést a kerületben átvette. A parancs értelmében a kiegészítő parancsnokság kiválasztott kb. 200 fő tartalékos tisztet, ezeknek a személyi adatait átvtük a Pártbizottságra és ezek közül kiválasztottak 100 főt, akiknek a kiegészítő parancsnokság beosztottjai hordták ki a felszólítást a bevonulásra. 24 órán belül kb. 70 tartalékos tiszt megjelent, akiket a kiegészítő parancsnokság ruházattal felszerelt és átadott Csiszár alezredes parancsnoksága alá és ezek a III. kerületi rendőrségen teljesítettek szolgálatot.

A behívás és a bevonulás ideje között a pártbizottság által adott nyugtával és Halas ezredes elvtárs parancsára Bulla őrnagy és Horváth törzsőrmester a Budai Nagy Antal lakanyába ment és 500 rend ruhát vételezett fel a megalakuló nemzetőrség [munkásmilícia]

⁴⁰ HL 1956-os gy. 6-a/1. 6–12. A III. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 02. 25.

⁴¹ A kiegészítő parancsnokságok jelentésében használt terminológiák egyébként is elég változatosak, attól függően ki és mikor írta a jelentéseket.

részére. Ebből szereltünk fel kb. 70 tartalékos tisztet. Ebből a ruházatból a tisztí karhatalom, valamint a III. kerületi rendőrségnek november 8-án 30 rendet adtunk át. A többi ruházatot november 15-én a HM megbízottja, egy hadtápos alezredes (Halas ezredes elvtárs utasítására) 2 tehergépkocsival a Központi Raktár részére átvette”.

A III. kerületi parancsnoksághoz „behívott tartalékos tisztek egy része november 4-én a kiegészítő parancsnokságnál leszerelt, illetve elhagyták a helyüket a rendőrségen és többségük a gyárakban a munkahelyükön lévő őrségekbe állt be”.⁴²

A VI. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentéséből⁴³ a munkásmiliciák október 30. utáni sorsáról is található érdekes információkat. A forrás október 26-ra teszi azt a dátumot, amikor „a nagy-budapesti pártbizottság határozata alapján a munkásmiliciát kellett volna megalakítani”. A milícia kommunistákból, tartalékos tisztekből és partizánokból állt fel a VI. kerületi Kiegészítő Parancsnokságon, „igen kicsi létszámmal”, „feladata főleg járőrözésben merült ki, amely a rendfenntartást biztosította”. A milícia „felfegyverzéséhez a pártbizottság adott kb. 100 darab fegyvert, puskát, karabélyt és néhány géppisztolyt”. „A milícia megszervezését Miseta százados kiegészítő parancsnok jelentette Halas ezredes elvtársnak, innen azután később távmondati parancsot kapott a Nemzetőrség felállítására. Így vette fel a milícia a nemzetőrség nevet”.

A milícia egyik szervezője tehát a Budapesti Hadkiegészítő Parancsnokság parancsnoka, Halas Lajos volt, neki jelentettek a kerületi kiegészítő parancsnokok. Amikor pedig az önálló milícia szervezése – egy időre legalábbis – kudarcba fulladt, egyszerűen átsorolták a tagokat a nemzetőrségekbe, amelyek éppen ezekben a napokban (október 30-a körül) kezdtek nagyobb számban megalakulni.⁴⁴

Az irat arról is tudósít, hogy a VI. kerületi kiegészítő parancsnok „Kopácsi rendőr ezredestől Halas ezredes közbenjárására” kapott nemzetőr igazolványokat, melyeket „a [hadkiegészítő parancsnokság] személyi állomány[a] között osztott ki”.⁴⁵

A továbbiakban arról is értesülünk, hogy „Miseta százados [a VI. kerületi kiegészítő parancsnok] november 3-án utasítást adott a Nemzetőrség felosztására, mert attól tartott, hogy az ott lévő „forrófejű fiatalok” felveszik a harcot a szovjet csapatokkal és akkor az ott tartózkodó megbízható személyek is kárt szenvedhetnek”.⁴⁶

Horváth Miklós más forrásokból szintén arra a következtetésre jutott, hogy a munkásosztagok jó része integrálódott a Nemzetőrségbe.⁴⁷ A hadtörténész a *Magyar Nemzet* október 31-i számát idézi, amelynek egyik cikke értelmében a kispesti kiegészítő parancsnokság állománya ekkorra már a nemzetőrség integráns részét képezte.

A IV. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentése⁴⁸ is a nemzetőrség felsőbb utasításra történő megszervezéséről számol be. A dokumentum tanúsága szerint „1956. október 31-én a Főv[árosi] Kie[g]észítő P[arancsno]któl [Halas Lajos ezredestől] kapott parancs alapján a Kie[g]észítő P[arancsno]k november 1-[jé]re a V[ezér]k[ar]hoz ment eligazításra, melyet Király Béla v[ezér]őr[na]gy tervezett megtartani. Király v[ezér]őr[na]gy elfoglaltsága

⁴² HL 1956-os gy. 6-a/1. 6–12. A III. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 02. 25.

⁴³ HL 1956-os gy. 6-a/1. 32–52. A VI. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 02. 26.

⁴⁴ A Nemzetőrség megalakulásának körülményeit lásd Horváth 2003a. 290–310. o.

⁴⁵ HL 1956-os gy. 6-a/1. 32–52. A VI. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 02. 26.

⁴⁶ HL 1956-os gy. 6-a/1. 32–52. A VI. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 02. 26.

⁴⁷ Horváth 2003a. 279. o.

⁴⁸ HL 1956-os gy. 6-a/1. 14–26. A IV. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 03. 02.

miatt az eligazítást Halas ez[re]d[e]s elvtárs tartotta meg, melynek a lényege az volt, hogy minden kerületben a Kieg[észítő] P[arancsnok]ságok szervezzék meg a nemzetőrséget. Halas ez[re]d[e]s elvtárs eligazításában figyelmeztetett arra, hogy ez a nemzetőrség olyan legyen, amely a mi kezünkben nemzetőrség és nem a kommunisták ellen irányul, de a nemzetőrség megszervezését is a »nemzeti bizottság«-gal kell megbeszélni».

A jelentés a kiegészítő parancsnok és a nemzeti bizottság tárgyalásáról is beszámol, ahol a parancsnok a kapott utasítás értelmében a nemzetőrség felállításának feltételéül szabta, hogy „megbízható, a társadalomhoz hű elvtársak legyenek bevéve a nemzetőrségbe”. A feltétel miatt „a tárgyaláson ellentétek adódtak”, mivel a bizottság tagjai „a kommunisták kizárásával akarták megszervezni” a nemzetőr egységet, „később aztán belementek, hogy a Kieg[észítő] P[arancsnok]ság javasolja a vezető személyeket, de a tagságot közös bizottság választja ki”. A jelentés még hozzáfűzi, hogy a „megegyezés alapján a szervezés megkezdődött” és november 4-én befejeződött.

Az iratokból azt is megtudhatjuk, hogyan használhatták a „kiegészítő” emberek a fenti módon szerzett vezető szerepüket. A VIII. kerületi kiegészítő parancsnokság beszámolója⁴⁹ szerint október 31–november 1-jén a „nemzetőrök foglalkoztatása abban állt, hogy állandóan szervezték őket, azaz arra irányult a munka, hogy lehetőleg távol kell tartani őket a kinti megmozdulásoktól”. A jelentés értékelése szerint ez a törekvés részben sikerrel járt. A nemzetőrség szervezése egyébként igen sajátosan alakult a kerületben. A jelentkezők összetételét a jelentés készítői úgy értékelték, hogy az a „nemzetőrnek álcázott ávh-tól huligánokig terjedt”. A kiegészítő parancsnokság tisztjeinek törekvése arra irányult, hogy „előbb ők foglalkozzanak az emberekkel és az általuk megfelelőnek talált emberek részére adják ki az ideiglenes [...] nemzetőr igazolványokat”, azonban erőfeszítéseiket egy „volt horthysta tiszt” meghiúsította.

Szintén a VIII. kerületre vonatkozóan, egy a kerületi kapitányság két rendőreit érintő perben találhatunk utalást a milicisták megkülönböztető jelzésére vonatkozóan. Erről az MDP KV október 27-i határozata értelmében Münnich Ferenc belügyminiszter feladata volt gondoskodni.⁵⁰ A per egyik vádlottja, Nébald Richárd vallomásaiban a kerületi nemzetőröket úgy jellemezte, hogy „összetételüket nézve voltak BSZKRT-sok,⁵¹ néhány munkás, főleg azonban kétes múltú egyének.”⁵²

Sajátos megfogalmazásban bár, de kísértetiesen hasonlít ez a fentebb idézett jellemzésre, ahol a nemzetőrök hovatartozását a politikai palettán elfoglalt helyük, a hatalomhoz való viszonyuk szerint sorolták kategóriákba: a skála egyik végére az átöltöztetett ávh-st, míg a másikra a „huligánokat” helyezték. A beszéltársak ebben a megvilágításban a megbízható emberek szinonimájaként szerepeltek. Felettébb valószínűtlen, hogy ez minden közlekedési alkalmazottra igaz lett volna, hiszen sokukat később perbe is fogták a forradalomban való részvételért. Sokkal inkább elképzelhető, hogy e fogalom a nemzetőrök egymástól való megkülönböztetésére szolgált. Gyanúnkat erősíti, hogy a perbe fogott másik rendőr, Nádas Jeremiás is „Beszkárt sapkás” nemzetőrökről beszélt.⁵³ Elképzelhető tehát, hogy

⁴⁹ HL 1956-os gy. 6-a/1. 62–70. A VIII. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése. 1959. 03. 02.

⁵⁰ Horváth–Ripp 1997. 93. o.

⁵¹ Beszkártosok, budapesti közlekedési alkalmazottak. Az elnevezés a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság (BSZKRT), a BKV 1922-től 1949-ig fennálló elődjének rövidítéséből maradt fenn.

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-143822. 58. Nébald Richárd jkv. 1957. 05. 04.

⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 16. Nádas Jeremiás jkv. 1957. 07. 01.

a megkülönböztető jelzést a közlekedési dolgozók uniformisából kölcsönözték, amelyből a központi szervek számára könnyen hozzáférhető módon nagyobb mennyiség állhatott rendelkezésre. Ha hihetünk a fenti forrásnak, ez akár egy kalauzsapka is lehetett, amely nem volt túl feltűnő, ugyanakkor ahhoz épp eléggé, hogy a milicisták felismerjék egymást.

Egy összesítés tanúsága szerint még november 1-jén is számon tartották, hogy a nemzetőrösen belül kerületenként milyen arányban vettek részt a (munkásmiliciákat szervező) kiegészítő parancsnokságok által delegált (munkásmiliciába behívott) tartalékos tisztek.⁵⁴ A VI. kerületi Nemzetőröskébe az irat szerint például 20–30 főt delegált a kiegészítő parancsnokság. A dokumentum tehát megerősíti a VI. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentését a csekély létszámra vonatkozóan, illetve az abban szereplő frappáns megfogalmazást is: a milícia október utolsó napjaiban felvette a nemzetőröség nevet. Felsőbb utasítást követve más kerületekben is így történt. Ekkor talán még nagyobb szükség lehetett az október 27-én elhatározott megkülönböztető jelzés használatára is.

Ripp Zoltán egyébként a munkásmiliciák szervezését egy – többek között a Katonai Bizottságot⁵⁵ is életre hívó – intézkedéscsomag elemének tekinti.⁵⁶ A mozgósítás célja (az önvédelem mellett) Ripp szerint, hogy a „gyűlölt ÁVH mellett” felmutassanak egy másik karhatalmi segéderőt, amelynek elsősorban legitimációs rendeltetése lett volna.⁵⁷

Anélkül, hogy e legitimációs szerepet megkérdőjelezném, csupán arra szeretnék utalni, hogy a szovjetek az első katonai beavatkozásukhoz is igényelték a magyar „elvtársak” hathatós közreműködését, azaz a szovjet csapatok behívását. Erre utalhatott – a szovjet csapatok behívásában aktívan közreműködő⁵⁸ – Gerő Ernő is, amikor úgy fogalmazott: „politikailag fontos, hogy magyar alakulatok fejezzék be a rendcsinálást”.⁵⁹

A munkásmiliciák állománya ugyanakkor nem feltétlenül helyettesítette az ÁVH-t, inkább úgy tűnik, hogy a két szervezet között átjárás volt, a miliciákban vezetőként számítottak az ÁVH alkalmazottaira is. Sőt, a szervezés arra is jó alkalmat adhatott, hogy kompromittálódott párttagokat és ÁVH-s alkalmazottakat megfelelő papírokkal lássanak el. Kétségtelen, hogy ez egyfajta sajátosan értelmzett legitimációnak is tekinthető.

A pártbizottság további tevékenysége a forradalom alatt

Október 23-án délután objektumvédelmi célból Tompa Károly hadnagy és Várkonyi György alhadnagy parancsnoksága alatt megfelelő felszereléssel és fegyverzettel a belső karhatalom 46 tagja érkezett az épületbe. Az őrség a forradalom napjaiban hatáskörét túllépve többször beavatkozott a téren folyó harcokba, ezeknek az összecsapásoknak a forradalmárok részéről súlyos sérültjei is voltak, több felkelőt elfogtak.

⁵⁴ HL 1956-os gy. 1. öe. 27–37. A harckiképzési csoportfőnökség jelentése. Lásd *Kahler–M. Kiss* 1997. 138–139.; *Horváth* 2003a. 279–280. o.

⁵⁵ A Katonai Bizottság tevékenységére vonatkozóan lásd *Kahler–M. Kiss* 1997. 41–51. o.

⁵⁶ *Horváth–Ripp* 1997. 197. o.

⁵⁷ *Horváth–Ripp* 1997. 198. o.

⁵⁸ Az első szovjet intervenció körülményeiről lásd *Horváth* 2003a. 59–63. o.

⁵⁹ PIL 290. 1/15. öe. 85. Szőke György jegyzetei a Politikai Bizottság és a Katonai Bizottság október 25-i kora reggeli tanácskozásáról. Lásd *Horváth–Ripp* 1997. 221. o.

Október 24–28. között az épület védelmét három szovjet harcocsival erősítették meg, amelyek a budapesti pártbizottság első titkáranak, Kovács Istvánnak kérésére távoztak a térről. Még ezen a napon érkezett azonban egy szovjet páncélozott szállító harcjármű, amely október 30-a reggeléig maradt. A harcjárműben tartózkodó szovjet–magyar légénység fogságba ejtett 29-én három forradalmárt, akiket lefegyvereztek, majd szabadon bocsátottak.

Az épületen belül ezekben a napokban élénk politikai munka folyt: cikketek, rádió-kommentárokat, röplapokat szerkesztettek és október 27-én sikerül megjelentetni az *Esti Budapest* (az *Esti Hírlap* elődje) egy számát is, amelyet a *Szabad Néppel* együtt páncélkocsik segítségével terjesztettek szerte a fővárosban. A pártbizottság vezető tisztségviselői – az MDP Központi Vezetősége tagjaiként – részt vettek a pártközpontban az október 24-ére virradó éjszakától kezdve az üléseken, közülük Kovács István október 24–25-én vezetője, Mező Imre pedig fennállása alatt végig tagja volt a KV Katonai Bizottságának.

Október 28-án délután a Politikai Bizottság döntése értelmében és Janza Károly honvédelmi miniszter utasítására több magas rangú tiszti kíséretében a budapesti pártbizottság épületébe érkezett Tóth Lajos ezredes. Feladata, hogy Mező Imre és Földes László (szintén a Katonai Bizottság tagja) segítségével, mint katonai „törzs” irányítsa a párthatalomhoz hű munkásosztagok megszervezését és felfegyverzését. Október 27–28-án négy fegyverbázist telepítenek Budapest területén, amelyekbe vidéki raktárakból szállítanak fegyvereket. Az önkéntesek szervezése a kerületi kiegészítő parancsnokságokon keresztül elkezdődött, amelyekhez a Honvédelmi Minisztériumból egy összekötő és egy kiképzőtisztet küldenek a munka támogatására. A jelentkezők száma Tóth Lajos ezredes szerint kerületenként 70 és 300 fő között mozog. Az október 30-ára virradó éjszakán parancsot adott egy szervező bizottság alakítására, amely a kiküldött tisztekből, a kerületi párttitkárból, a szakszervezeti megbízottból és a kerületi kiegészítő parancsnokból állt, és egyben a munkásmilícia kerületi parancsnoki teendőit is ellátta. Az elinduló szervezést október 30-án a Pártbizottság épületének ostroma akadályozta.

A pártbizottság és dolgozói, különösen a másodtitkár Mező Imre, már a forradalom kitörésekor az események kellős közepében találták magukat. Ripp Zoltán könyvéből kiderül, hogy Mező Imre azok között volt, akik fogadták a Jugoszláviából hazatérő pártdelegációt és már a pályaudvaron sürgette a Politikai Bizottság azonnali összehívását. Az összehívott PB előtt pedig ő és Kőből József referált a kialakult helyzetről.⁶⁰ Csikesz Józsefné is a fentiekhez hasonlóan emlékszik: „A BP PB-n az volt a vélemény, ezt Mező elvtárs képviselte, hogy kimenni a PB tagjainak fogadására a pályaudvarra, megkérni az elvtársakat, hogy azonnal hívják össze a Politikai Bizottságot. Ez megtörtént. Mező elvtárs kifejtette a Politikai Bizottság előtt, hogy össze kell hívni a KV-t, ha lehet azonnal”.⁶¹ Ugyancsak Mező és Kőből tett indítványt 23-án éjszaka a pártvezetés új összetételére.⁶² Mező tagja lett a megalakuló Katonai Bizottságnak is, amelyről Ripp Zoltán is elismeri, hogy „a tervezettnél fontosabb szereplővé lépett elő”.⁶³ Mező Imre és a budapesti pártbizottság igen fontos szerepet töltött be a kommunista párt életében a válságos órákban, napokban.

⁶⁰ Horváth–Ripp 1997. 171. o.

⁶¹ BFL XXV. 1. g. 1. öe. 89. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Csikesz Józsefné hozzászólása. d. n.

⁶² Horváth–Ripp 1997. 195. o.

⁶³ Horváth–Ripp 1997. 199. o.

Csikesz Józsefné elbeszéléséből azt is tudjuk, hogy „Mező elvtárs 26-án jött vissza, amikor a katonai stábot kiegészítették”.⁶⁴ Ekkor a következő problémák megoldását tűzték ki feladatuk: „1. Hogyan tudjuk biztosítani a munkások fizetését. 2. A város élelemmel való ellátását. 3. Kerületi tanácsokból nemzeti bizottságokat kell alakítani. A budapesti nemzeti tanács névjegyzékét össze is állítottuk. 4. A sajtó, a *Szabad Nép* terjesztése, az *Esti Budapest* megjelentetése”. A később nyíltan deklarált cél a hatalom megtartása volt, melyet „részben államhatalmi szervekkel, tanácsokkal [kívántak]” megoldani, illetve azáltal, hogy megpróbálják „a nemzeti bizottságok létrehozásával kiszélesített népfrontszerű szervezetben biztosítani a kommunista vezetést”. Az eszköztárban a „fegyveres szervezkedés” is szerepelt.⁶⁵

A pártbizottság tevékenységéhez több szovjet szál fűződik. Fentebb bemutatottuk, hogy a „munkásság felfegyverzése”, azaz munkásmilíciák szervezésének ötlete is szovjet tanácsadóktól származott. Szovjet páncélcsoportok segítettek az összeköttetést, személyszállítást, ezzel érkezett a pártházba Gerő Ernő és „október 26-ról 27-re virradó éjjel visszatért a Párt székházába Mező Imre egy szovjet páncélos egységgel”.⁶⁶

A beszámoló arra is kitérnek, hogy szovjet tankok álltak a kerületek rendelkezésére, Tapolcsányi László például, aki az I–II–III. kerületekbe vitte a „szóbeli és írásbeli instrukciókat”, a küldetést „szovjet katonák segítségével, harckocsival” tudta csak végrehajtani.⁶⁷

A propagandatevékenységet is a szovjet tankok segítették. Kovács János erre úgy emlékezett például, hogy október 25-én „az est beálltával páncélauton szétküldtük, ahová tudtuk a *Szabad Népet*. Ezzel Dózsa Tihamér elvtárs foglalkozott”.⁶⁸ Más forrás is megerősíti, hogy „szét kellett vinni az újságokat. Az elvtársak nagyon várták az újságot. A kerületek továbbították az üzemekbe páncélcsoportokon. A *Szabad Nép* nem tudta biztosítani az újság eljuttatását a tömegekhez. A szerkesztőségéből vitték el az elvtársak a kerületekbe. Földes Istvánné, Nagy László, Tapolcsányi és még sokan”.⁶⁹

A pártbizottság szovjet katonák mentésében is részt vett. Kovács János visszaemlékezése szerint „25-én az utcán már nagyban folyt a szovjet katonák elleni támadás és gyilkolás. Ezen a délelőttön a Rókus kórház előtt egy szovjet páncélcsoportba kézigránátot dobtak. A bennülők egy része meghalt. Egy tiszt és két altiszt elvtárs könnyebb sebesülést szenvedett és valamelyik elvtárs behozta őket a Pártbizottságra. Magyarul nem tudtak, fogalmuk sem volt hova kerültek. Kínáltuk őket szűkös élelmünkből – azt hiszem sárgaborsót találtunk a konyhán és abból főzeléket főztünk – de nem merték elfogadni. Dr. Szokoli Dimitrov orvos elvtárral együtt lementünk hozzájuk és oroszul közöltük velük, hogy elvtársak között vannak és Szokoli elvtárs megvizsgálta őket. Végre megnyugodtak, megfürödtek, ettek és kb. két napig a PB-on [sic!] tartózkodtak, míg végül szovjet páncélossal, mely az épület védelmére lett kiküldve, elmentek”.⁷⁰

⁶⁴ A Katonai Bizottságot október 25-én szervezték át. Lásd *Horváth–Ripp* 1997. 230–231. o.

⁶⁵ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 98. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Csikesz Józsefné hozzászólása. d. n.

⁶⁶ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 280. Nagy Mária visszaemlékezése. 1971. 09. 04.

⁶⁷ *Tapolcsányi* 1974. 7. o.

⁶⁸ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 268. Kovács János visszaemlékezése. 1971. 07. 05.

⁶⁹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 100. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n.

⁷⁰ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 267. Kovács János visszaemlékezése. 1971. 07.05.

Ugyanerről számolt be visszaemlékezésében Kertész István is, aki adalékokkal szolgált a párház őrzésére kirendelt szovjet egység személyzetére is: „25-én vagy 26-án 3 vagy 4 szovjet tank érkezett a Párház elé, parancsnokuk egy Kutikov nevű kapitány volt, egy rendkívül zárkózott, katonás magatartású ember – vele 1957. után [sic!] nagyon jó barátságba kerültem, állomáshelyén – Komáromban – Csikesz elvtársnővel együtt meglátogattuk, amikor a feleségének gyermeke született csomagot küldtem részükre, amikor Magyarországról eltávoztak a vonathoz kikísértük őket és egy néhány évig levelezgettünk. Egy piros arcú tüzérszt volt a tolmács és ahogy én visszaemlékszem csak Mező elvtárrsal tárgyalta[k], vele tartották a kapcsolatot. Hét közben több szovjet páncélos jött a Párház elé, volt amelyik sebesülteket hozott, aki[k]nek egy részét átirányítottuk a most már ismerős helyre Dimitrov doktorhoz a Koltói Anna Kórházba.

Az egyik tank két sebesültet hozott és elmondták, hogy a *Szabad Nép* Székháza előtt egy másik szovjet tankot felrobbantottak, a legénységből két személy maradt életben, akiket behoztak. Az egyiknek a hátán rendkívül sok repeszdarabból származó seb volt, hogy feküdni sem tudott. Egy állványt készítettünk neki, hogy ülve a nyakát feltámasztva tudjon pihenni, úgy hogy a hátához ne érjen semmi. A másik sebesült egy altiszt volt, akinek a tényleges ideje azokban a napokban járt le, de az események miatt maradt Magyarországon. Ez a két sebesült szovjet katona ott volt velünk mindaddig, amíg 28-án vasárnap a szovjet páncélosok elvonultak, ezek elvitték a sebesülteket és mint később Kutikov elbeszéléséből tudom, az elvonuló tankok közül mindössze az övé, tehát egy érkezett meg Mátyásföldre, a többit már a Rákóczi úton, Baross téren megtámadták és kilőtték, a legénységet meggyilkolták, közöttük a két sebesült katonát is”.⁷¹

Kertész István beszámolt az ostromot megelőző napok egy fontos momentumáról is.⁷² Október 24-én este megpróbálta néhány fiatal a karhatalmisták párház előtt parkoló két teherautóját elvinni. Álkulcsok segítségével végül sikerült beindítani az egyik teherautót, ekkor „a II. emeletről egy sorozatlövés dördült el a gépkocsik felé”, és „a kapuban lévő kiskatonák kirohantak és egynéhányukat elfogták és behozták a házba”. A leírás arról is tudósít, hogy a foglyok ejtése közben sebesülések is történtek, közöttük egy súlyos is: egy személyt „a medencéjénél ért a sorozatlövés”. A sebesültekhez kiérkező orvos, Szokoli Dimitrov a helyszínen ellátta a könnyebb sérülteket, a súlyos állapotban lévő személyt pedig létrára kötözve szállították a Koltói Anna Kórházba, ahol Dimitrov műtétet végzett rajta. Kertész állítása szerint a későbbiekben Dimitrovtól úgy értesült, hogy ez a felkelő életben maradt.

Az esetről Lenkó Gyula visszaemlékezésében is olvashatunk, aki súlyosként írta le a forradalmár sebesülését. Beszámolója szerint „egy alkalommal észrevettük, hogy többen igyekeznek megközelíteni a két teherautót a céllal, hogy elrabolják, ezekre kilőttünk, de egy fiatalember nem tágitott, erre valaki az emeletről ledobott egy kézigránátot, amely a fiú oldalát feltépte, behoztuk őt a párházba és telefonáltunk a mentőkért, akik elszállították”.⁷³

Lenkó beszámolójából az is kiderül, hogy nem voltak alaptalanok a párházba behordott „földisznokról” szóló híresztelések. A pontos dátum megjelölése nélkül arról beszélt, hogy

⁷¹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 251. Kertész István visszaemlékezése. 1971. 08. 16.

⁷² BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 250. Kertész István visszaemlékezése. 1971. 08. 16.

⁷³ PIL 867. 2/1-186. 2. Lenkó Gyula visszaemlékezése. d. n.

„jött hozzánk a szentendrei híradó tisztí iskolához tartozó öt növendék egy f[ő]h[a]d[na]gy vezetésével, akik igen bátor magatartást tanúsítottak, azonkívül hogy igazoltattak, lefegyvereztek ellenforradalmárokat, egy ízben megállítottak egy kis TEFU kocsit, amely állítólag az ellenforradalmárok részére szállított élelmet, ezt odaállították a pártház kapuja elé és a rajta lévő féldisznókat és rúdszalámikat mi behordtuk magunknak (a szalámi kirakatáru volt és fűrészpörrel volt töltve), a hús egy részét átvitték a pártközpontba”⁷⁴

⁷⁴ PIL 867. 2/1-186. 2. Lenkó Gyula visszaemlékezése. d. n.

AZ OSTROM

Az ostrom kezdete és a Hollós–Lajtai könyv „túszdrámája”

A Hollós–Lajtai szerzőpáros szerint a Köztársaság téri ostrom „Minden mozzanatának megvan a maga fontossága, de több oknál fogva a legfontosabbak közé tartozik a kezdete”.¹ Alapkatatásokat folytatva a témában kiderül, hogy a szerzőknek – bár más megvilágításban – igaza van. A történetek említésekor általában az ostrom vége, a halálesetek, kivégzések kerülnek szóba, kevésbé tárgyalt annak kezdete és az ekkor zajló, az ostrom egész jellegét meghatározó események. A továbbiakban megkíséreljük ezeket rekonstruálni visszaemlékezések és tanúvallomások segítségével.

Rendőrök kívül és belül

1956. október 30-án reggel a Mosonyi utcából a Budapesti Pártbizottsághoz kapuőrsgébe küldött három rendőr közül Csizmadia József rendőr törzsőrmester volt szolgálatban, miután felváltotta éjjel őrködő két társát, Szabó Antal törzsőrmestert és Kovács Ferenc őrmestert.² A törzsőrmester 1957-ben úgy emlékszik, hogy a reggeli órákban „kb. 5–6 fegyveres jelent meg a bejárat előtt egy rendőr őrmester és egy tűzoltó vezetésével. Megkérdezték tőlem, hogy mi van itt. Közöltem, hogy a Budapesti Pártbizottság épülete. Ezután azt kérdezték, hogy kik teljesítenek itt szolgálatot. Arra a válaszomra, hogy rendőrök, lefegyvereztek.”³ A belügyi jelentés, amely Csizmadia vallomását idézi hozzáteszi, hogy „közben a felkelőknek egy része behatolt az előtérbe. A másik két rendőrt szintén lefegyverezték és elkergették. A felkelők még kb. 4–5 rendőr egyenruhában lévő államvédelmi katonát fegyvereztek le, akik a Kenyérmező utca felé távoztak”.⁴ A Csizmadia által említett rendőr, aki elsőként hatolt a párházba, a feltételezés szerint Nadas Jeremiás⁵ volt.⁶

¹ *Hollós–Lajtai* 1974. 18. o.

² MOL XX-5-h/44. d. 9. k. 28. Csizmadia József jkv. 1960. 06. 14. és MOL XX-5-h. 42. d. 4. k. 231. Kovács Ferenc jkv. 1960. 06. 15.

³ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 12. Jelentés a budapesti pártbizottság ellen intézett támadásról. 1957. 06. 11.

⁴ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 12. Jelentés a budapesti pártbizottság ellen intézett támadásról. 1957. 06. 11.

⁵ Nadas Jeremiás VIII. kerületi rendőr őrmester ellen 1957. április 19-én indult eljárás „a Köztársaság téri párház fegyveres megtámadása, volt államvédelmi sorkatonák elhurcolása, valamint gyilkosság gyanúja miatt” és az ügybe rövidesen Nébald Richárd volt rendőr tizedest is bevonták. Nadas Jeremiás és társa perében 1957. szeptember 24-én hirdetett ítéletet a Budapesti Katonai Bíróság Jacsó János hadbíró százados vezette tanácsa, ugyanazon év november 29-én pedig a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta a döntést. Az eredeti vádpontoktól eltérően mindkét rendőrt gyáva magatartás büntetésében találta bűnösnek és 1–1 év börtönbüntetésre ítélte. Mindkét elítélt esetében beszámította a vizsgálati fogságban töltött majd 5 hónapot, mellékbüntetésként pedig a két elítélt katonai rendfokozatából való lefokozását rendelte el.

⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 92. 94. Ő ezt nem ismeri el. Perének ítélete is úgy hangzik, hogy Nadas Jeremiás és Nébald Richárd egymástól függetlenül, körülbelül egy időben ért a pártbizottság bejáratához. Nem bizonyosodott

Nádas és Nébald tanúvallomásai szerint október 30-án reggel a VIII. kerületi rendőrkapitányságról kisebb nemzetőr⁷ alegységeket küldtek ki a kerület különböző részeibe rendfenntartás céljából. Egy egység egy rendőrből és 4–5 fegyveres forradalmárból állt, a két rendőr tehát egy-egy ilyen járőrrel került a Köztársaság térre.⁸ A Nádas vezette alegység a Bezerédi utcában,⁹ míg Nébald alegysége a Köztársaság térnek a Keleti pályaudvarhoz és a Rákóczi úthoz közeli sarkában találkozott fegyveres és fegyvertelen civilek csoportjával.¹⁰

A civilektől kapott információk alapján a két rendőr és a velük tartó járőrök – kényszer¹¹ vagy a tömeghangulat¹² hatására – egymástól függetlenül elindult a pártház bejárata felé rendőri intézkedés céljából,¹³ hogy a bent lévőköt igazoltassák. Felmerült ugyanis a gyanú, hogy a pártbizottság épületében „ávósok” tartózkodnak¹⁴ Az épület felé tartó nemzetőr járőröket civilek egy csoportja kísérte. Ennek a „tömegnek” a létszáma az iratokban 4–5 fegyverestől,¹⁵ a tömegből kivált kisebb fegyveres vagy fegyvertelen csoporton át¹⁶ 50–60 fegyveresig változik.¹⁷ Csizmadia őrmester 150–200 fős, de fegyvertelen tömeget említ, amely a fegyveresek után megy bizonyos távolságra, és amelyből később 5–6 fő fog rá fegyvert.¹⁸

Orczy Károly, egyike a kapunál örökdő államvédelmi sorkatonáknak, 4–5 fegyveresre és kb. 20 fős (a különbségtételből következtetve fegyvertelen) „tömegre” emlékszik.¹⁹ A civilek pontos létszámát ma már lehetetlen megállapítani. Az iratokat összevetve egy kisebb csoport fegyveres részvétele látszik valószínűnek, amelyet esetleg a téren gyülekező fegyvertelenek egy nagyobb csoportja kísért.

be tehát az előzetes gyanú és nagyrészt ennek köszönhetően, nem „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel”, hanem „csupán” gyávaság miatt született az ítélet.

⁷ 1848–49-es mintára nemzetőrségnek nevezték az 1956-os forradalom és szabadságharc karhatalmi és rendfenntartó feladatokat ellátó fegyveres szervét, amely forradalmárok, rendőrök és katonák részvételével működött. Részletesebben lásd *Horváth* 2002b. és *Horváth* 2003b. A „munkásság felfegyverzése” kérdéskörhöz lásd még *Kahler–M. Kiss* 1997. 42–43. o. és *Ripp* 1997. 198., 202. o.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 62. Nébald Richárd jkv. 1957. 05. 09. és ÁBTL 3.1.9. V-143822. 25. Nádas Jeremiás jkv. 1957. 07. 15. Nádas mellé három, Nébald mellé öt-hat civil nemzetőrt osztottak.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 92. I. fokú ítélet Nádas Jeremiás és társa perében. 1957. 09. 24.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 70. Nébald Richárd jkv. 1957. 07. 08. és ÁBTL 3.1.9. V-143269/2. 44. Nébald Richárd jkv. 1957. 08. 17. A csoportok létszámát Nébald Richárd megközelítőleg 40 főre teszi. Nádas Jeremiás kb. 50 főt említ. ÁBTL 3.1.9. V-143822. 10. Nádas Jeremiás jkv. 1957. 05. 08. és ÁBTL 3.1.9. V-143822. 25. Nádas Jeremiás jkv. 1957. 07. 15.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 82. Több helyen, például Nádas Jeremiás jkv. 1957. 04. 30.

¹² ÁBTL 3.1.9. V-143822. 10. Nádas Jeremiás jkv. 1957. 05. 08. „Én senkitől nem kaptam utasítást erre, azért mentem oda, mert a tömeg is ment, akkor nem is gondoltam arra, hogy távol tartsam magam, a tömeg befolyása alá kerültem.”

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 26. Nádas Jeremiás jkv. 1957. 07. 15. Nádas Jeremiás megfogalmazásában: „mint rendőr oda mentem”.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-143269/2. 44. Nébald Richárd jkv. 1957. 08. 17.

¹⁵ MOL XX-5-h/44. d. 9. k. 21. Zsótér János jkv. 1960. 06. 10.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 92. I. fokú ítélet Nádas Jeremiás és társa perében jkv. 1957. 09. 24.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 62. Nébald Richárd jkv. 1957. 05. 09. Tóth Lajos ezredes egy kis csoport fegyveres rendőrt és karszalagos civilt (tehát nemzetőrt) említ. Vö. HL 1956-os gy. I. öe. 206. Tóth Lajos ezr. jelentése. 1957. 03. 03.

¹⁸ MOL XX-5-h/44. d. 9. k. 29. Csizmadia József jkv. 1960. 06. 14.

¹⁹ MOL XX-5-h/44. d. 9. k. 15. Orczy Károly jkv. 1960. 06. 15. (A tanú nevét i-vel és y-nal is írják.)

A bejáratnál a különböző oldalra került rendőrök találkozásának lehetünk tanúi. A VIII. kerületből a nemzetőrökkel érkezett rendőrök kérdéseket intéztek a pártbizottságot védő Csizmadia törzsőrmesterhez és közölték vele, hogy igazoltatni fogják őt és az őrség többi tagját. Csizmadia elmondása szerint „az egyik civil fegyveres benézett az ajtón keresztül az előcsarnokba, s meglátta a Pártházat védő személyeket, akik ekkor már rendőr ruhába voltak öltözve”.²⁰ 30-án kora hajnalban ugyanis egy teherautónyi új rendőregyenruha érkezett a pártbizottság épületébe, amelybe a pártházat védő államvédelmi sorkatonákat átöltöztették.²¹ A nemzetőr osztagban, illetve a pártbizottság őrségében egymással szembe kerülő rendőrök mellett az ostromnak tehát még egy rendőregyenruhát viselő csoportja is van, amely a Mosonyi utcaiakhoz hasonlóan a pártház védelmében tevékenykedik.

Nébald tizedes emlékezete szerint kezdetben nem ellenséges a hangulat, az igazoltatókat beengedik, az ajtóhoz közel álló védők látják mi történik és nyújtják az igazolványukat,²² de ő és Nádas őrmester nem tudták befejezni az igazoltatást, mert „a civilek is ott voltak nyomban utánunk”.²³ Más leírások is arra utalnak, hogy a rendőrök (és egyes források szerint kisebb nemzetőr alegységük) megjelenését nem kifogásolják a pártház védői. A fegyveres civileket azonban nem szívesen látják a pártházban, az igazi gond az ők bent tartózkodásából adódik. Egy – Nébald tizedes vallomásának lényegét megerősítő – név nélküli beszámoló is arról tudósít, hogy amíg csak a nemzetőr járőr van bent, nem barátságatlan a légkör.²⁴ A pártbizottság épületében tartózkodó Lenkó Gyula érzékletes beszámolója szintén a civil behatolás pusztá tényét kifogásolja: „Kuhári elvtárssal találkoztam, kérdeztem tőle hogy, hogy (sic!) jöhettek ezek [a fegyveres civilek] ide be”.²⁵

²⁰ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 29. Csizmadia József jkv. 1960. 06. 14. A szöveg folytatása szerint „a fegyveres azt mondta, hogy új ruhában vannak öltözve, ezért ez gyanús neki. De alighogy ezt kimondta, lekapták a fegyvert a vállukról és rám szegezve mondták, igazoljam magamat. [...] Én akartam nyúlni az igazolványért, de a fegyveresek közül az egyik azt mondta, nem szükséges, mert ő látásból ismer engem, tudja azt, hogy én rendőr vagyok.”

²¹ HL Bp. Kat. Bir. 012/1957 II/1. d. 255. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04. Ezt a kora reggel rendőr egyenruhákat és/vagy élelmiszert szállító teherautót több helyen összekeverik a karhatalmisták téren parkoló teherautóival, néhányan érkezését is későbbre teszik. Van olyan visszaemlékező, aki a pártházba érkező élelmiszert behordásával magyarázza, hogy az államvédelmieket az épület előtt tartózkodtak, illetve hogy oda kikerültek: „Valamikor 9-½ 10 körül örömmel láttam az ablakból, hogy megáll egy teherautó a ház előtt. Élelmiszert hozott. Lerendeltek kb. hat kiskatonát, hogy az élelmiszert behordják a konyhába. De ekkor mást is láttam. Egy fegyveres bricseszadrágos lány lopakodott a színház előtti fa mögé. Majd mind több fegyveres bújta a fák, villanyoszlopok mögé. Az élelmiszert hordó kiskatonákat azonnal lefogták és a pártház előtt, az út tulsó [sic!] oldalán földre parancsolták. Azt hiszem, egy sem maradt közülük életben.” BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 302. Csikesz Józsefné levele. 1957. 11. 04. Szilágyi György visszaemlékezése. 1971. 08. 18. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez a magyarázat meglehetősen kétséges.

²² ÁBTL 3.1.9. V-143822. 67., 71. Nébald Richárd jkv. 1957. 07. 01., 1957. 07. 08.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 71. Nébald Richárd jkv. 1957. 07. 08.

²⁴ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 28–29. „Néhány nemzetiszínű karszalagos fegyveres férfi odajött a házhoz, akiket be is engedtek, s a földszintet megtekintve kijelentették, hogy itt ténylegesen csak dolgozók vannak és kijelentették, hogy szólnak a többieknek, hogy menjenek el. Pár perc múlva mindennek ellenére egy csomó fegyveres civil nyomult be a pártházba.” E leírás folytatása szerint „a földszintről mindenkit tereltek a Köztársaság térre, közben géppisztolyból sorozatot adtak le a házban belül, mire a házban lévők önvédelemből viszonzták a tüzet.” d. n.

²⁵ PIL 867. f. 2/1-186. öe. 2. Lenkó Gyula visszaemlékezése. d. n. Az egyik ÁVH-s sorkatonára is csupán a behatolás tényét és a védők által erre adott fegyveres választ említi. Lásd még MOL XX-5-h. 42. d. 4. k. 235. Göbölös László jkv. 1960. 06. 18.

A védők lefegyverzésének kérdése

A különböző források ellentmondásosak az őrség Csizmadia őrmester beszámolójában is szereplő lefegyverzésének tényét illetően. Míg egyesek megadásra való felszólításra és lefegyverzésre emlékeznek,²⁶ mások szerint az emeleten tartózkodó őrség fellépése következtében meghiúsult a lefegyverzés.²⁷

A kérdés Nébald tizedes egyik vallomásában érdekes megvilágításba kerül. Amikor ugyanis kihallgatója a pártház előcsarnokában történekről faggatja, válasza a következő: „ahogy mi [Nádas őrmesterrel] beértünk, a civilek is azonnal bent voltak és a bent lévő rendőr ruhás személyekre ráfogták a fegyvert és kiabálták, hogy adjátok meg magatokat, ekkor az emeletről ledobtak egy-két gránátot és megkezdődött a tűzharc, én pedig egy oszlop mögé húzódtam”. E válasz után közvetlenül, a kihallgató hadnagy célzatos kérdésében a fegyverszegezés mégis lefegyverzéssé változik: „Nádas hol tartózkodott ekkor, amikor a bent lévő rendőr-ruhás személyeket lefegyverték?”²⁸

Lenkó Gyula is azt látta, hogy „az előtérben idegen fegyveres civilek állnak lövésre kész géppisztollyal és a lépcső irányában félkört alkotnak”.²⁹ Az ő beszámolója is azt valószínűsíti, hogy nem jutott idő a lefegyverzésre, mert épp abban a pillanatban, amikor megkérdezi társát, hogy kerülnek a fegyvert szegezítő civilek az előcsarnokba „az emeleten tartózkodók levágtak egy kézigránátot az ellenforradalmárok közé, ekkor az életben maradt csibészek kiszaladtak a kapun”.³⁰

Az első fegyverhasználat és következményei

Lenkó Gyula elbeszéléséből tehát azt is megtudhatjuk, hogy a pártbizottság védői részéről történt az első tényleges harci cselekmény: egy kézigránát lehajítása az emeletről a földszintre. Megerősíti ezt Göbolyös László államvédelmi sorkatoná is, aki szemtanúja volt a történéseknek: „a fegyveresek közül többen behatoltak a pártház előcsarnokába, azonban sikerült őket kiszorítani onnan. Ekkor egészen az I. emeletig sikerült nekik feljutni. Az épületből való kiverésükben én magam is részt vettem, majd bezártuk a pártház főbejárati ajtaját.”³¹ Tóth Lajos ezredes is azt írja jelentésében, hogy egy kisebb fegyveres „csoport a kapu alá behúzódo őrség tagjait igazoltatni akarta, majd elkezdte [sic!] rángatni.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 59. Nébald Richárd jkv. 1957. 05. 04.

²⁷ MOL XX-5-h/44. d. 8. k. 144. Holicza István jkv. 1960. 06. 21. „Közvetlen a támadás előtt délelőtt 9 óra tájban ellenforradalmárok hatoltak be a Pártház előcsarnokába és az ott szolgálatot teljesítő több sorkatonát lefegyverték és kihurcolták őket a térre, ahol a már előzőleg ott lévő 2 db gépkocsi mellé állították őket azzal, hogy kivégzik. A lefegyverzés pillanatában közülünk valaki az I. emeletről az előcsarnokba kézigránátot dobott, amely megzavarta az ellenforradalmárokat, viszont mégis sikerült nekik az őrség tagjait kihurcolni a térre”. Tóth Lajos ezredes, a pártbizottságra október 28-án kiküldött katonai törzs parancsnoka szerint is csupán kísérlet történt az igazoltatásra, amelyet kisebb dulakodás és a védők fegyveres fellépése követett. Vö. HL 1956-os gy. 1. öe. 206. Tóth Lajos ezredes jelentése. 1957. 03. 03.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 71. Nébald Richárd jkv. 1957. 07. 08. A későbbiekben még látni fogjuk, miért volt a hatalom szempontjából olyan fontos a lefegyverzés tényének bizonyítása.

²⁹ PIL 867. f. 2/1-186. öe. 2. Lenkó Gyula visszaemlékezése. d. n.

³⁰ PIL 867. f. 2/1-186. öe. 2. Lenkó Gyula visszaemlékezése. d. n.

³¹ MOL XX-5-h/42. d. 4. k. 235. Göbolyös László jkv. 1960. 06. 18.

A készenlében álló megerősítés közbe avatkozott, tüzet nyitottunk a lépcsőházból is és föntről [sic!] az emeletről az utcára”.³²

Szinte szóról szóra erről számol be az államvédelmi őrség parancsnoka, Tompa Károly is: „A behatolást észrevették az emeleten lévő sorkatonák és az előcsarnok földszintjére egy kézigránátot dobtak, melynek következtében többen kifelé menekültek az előcsarnokból.”³³ Tompa hadnagy egy korábbi tanúvallomásában kézigránátról és lövésekről is beszámol, és azt is megtudhatjuk, hogy az összetűzésnek egy forradalmár sebesültje van, aki bent rekedt a pártbizottság előcsarnokában.³⁴

Bár más beszámolók igyekeznek az ostrom megindításának ódiúmát a támadókra hárítani³⁵ vagy az ok-okozati összefüggéseket elmosni, a fenti, hitelesnek tekinthető források ezt egyértelműen cáfolják. A témával foglalkozó két kutató, Gosztonyi Péter és Horváth Miklós is arra a következtetésre jutott, hogy a bent lévők használtak először fegyvert, tüzet nyitottak a behatolókra és/vagy kézigránátot dobtak közülük.³⁶

A fegyverhasználat tárgyában egyértelműen fogalmazó visszaemlékezők nem említik az előcsarnokban tartózkodó védőtársaik sorsát, az egyetlen kivétel Tompa hadnagy pedig – mint később látni fogjuk – erről a részletről különböző időpontokban eltérően nyilatkozik. Három, 1960. júniusában tett vallomás sem egyformán értékeli a sorkatonákkal történteket. Nébald tizedes emlékezete szerint „az emeleten lévő védők észrevették a földszinten lezajló eseményeket és 3 drb. riasztó gránátot dobtak le a földszintre. A robbanásoktól megijedt tömeg ekkor kiszaladt a kapun és magukkal vitték a lefegyverzett 7 kiskatonát is”.³⁷

Holicza István is úgy látja, hogy a kézigránát elől menekülnek a civilek az utcára, ám szerinte ennek ellenére még jut idejük az őrség tagjait is magukkal vinni: „A lefegyverzés pillanatában közülünk valaki az I. emeletről az előcsarnokba kézigránátot dobott, amely megzavarta az ellenforradalmárokat, viszont mégis sikerült nekik az őrség tagjait kihurcolni a térre.”³⁸ Nádas Jeremiás a sorávósok elleni erőteljesebb fellépésről számol be: „Valószínű,

³² HL 1956-os gy. 1. öe. 206. Tóth Lajos ezredes jelentése. 1957. 03. 03.

³³ MOL XX-5-h. 44. d. 8. k. 136. Tompa Károly jkv. 1960. 06. 15.

³⁴ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957 II/1. d. 255–256. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04. „Reggelizés után elmentem borotválkozni, tekintettel arra, hogy semmilyen rendellenességet az épület környékén nem tapasztaltam. A borotválkozást még be sem fejeztem, amikor egy harcos jött hozzám és jelentette, hogy a téren fegyveresek gyülekeznek, s egy csoport fegyveres már az előtérbe is behatolt. Azonnal a helyszínre siettem. Mire a helyszínre értem csak annyit láttam, hogy egy csoport civil ruhás fegyveres férfi igyekszik kifelé az épület előcsarnokából. Kb. a fegyveresek öten-hatan lehettek. Odaérkezésemig az épületben lövés nem hangzott el. Közvetlen azt követően, hogy a fegyveresek az előcsarnokot elhagyták az előcsarnokban kézigránát robbant. Ekkor már a harcosok a lépcsőházat körülfogták, s gránát robbanása után – melytől senki nem sebesült meg – tüzet is nyitottak. A tűz következtében egy személy a fegyveres ellenforradalmárok közül az épületet elhagyni nem tudta, így ezt az előcsarnokban elfogtuk és átadtuk Mező elvtársnak. Időközben itt a rend helyreállt, a harcosokat ismét elhelyeztem a lépcsőházban, felmentem az I. emeletre katonáim közé.”

³⁵ Többek között Radnai György, aki egy 1990-es újságcikkben arról írt, hogy a párház előterébe berohanó nemzetőr csapat nyitott tüzet az előtér mennyezetére, a védők pedig erre válaszul dobtak kézigránátot a támadókra. *Radnai 1990.*

³⁶ *Horváth 1993.* 40. o.; *Gosztonyi 1993.* 143. o.; *Gosztonyi 1994.* 70. o.

³⁷ MOL XX-5-h. 42. d. 4. k. 219. Nébald Richárd jkv. 1960. 06. 09. Érdekes, hogy csak a két perbe fogott rendőr, Nádas és Nébald tizedes említi, hogy az előcsarnokba ledobott kézigránát nem éles, hanem riasztó lett volna.

³⁸ MOL XX-5-h. 44. d. 8. k. 144. Holicza István jkv. 1960. 06. 21. A lefegyverzés megtörténtét ez a verzió sem valószínűsíti.

hogy az emeleten lévő többi párházat védő személy dobhatott valamilyen riasztó gránátot az ellenforradalmárok közé, akik ennek hatására a már lefegyverzett államvédelmi sorkatonákat kituszkolták a Pártház előcsarnokából a Köztársaság térre.”³⁹

E leírások szerint tehát a párházból önként, menekülési céllal senki sem távozott, holott ez lett volna a logikus, hiszen a forradalmárokkal vegyesen álló védőket éppúgy fenyegette az előcsarnokba dobott kézigránát, mint a támadókat. A forradalmárokkal behatoló VIII. kerületi rendőrök, az államvédelmi őrökkel ellentétben, a kavargásban éppen a párházban rekednek, a robbanás elől egy oszlop mögé, majd egy oldalfolyosóra menekülve. Csak az ostrom végén távoznak az épületből.⁴⁰ Horváth Miklós és Gosztonyi Péter úgy látják, hogy néhány védő egyszerűen elhagyta az épületet,⁴¹ és az előkerült legkorábbi belügyi feldolgozás is távozásról szól.⁴² Érdekes megfigyelni kényszer és önkéntesség viszonyát Csizmadia és Szabó törzsőrmester vallomásaiban, akik az államvédelmi vagy a maguk részéről elhurcolásról, míg rendőrtársaik esetében menekülésről beszélnek.⁴³

A kiszaladás egy másik lehetséges interpretációját veti fel az egyik legkorábbi, 1957. januárjában készült kihallgatási jegyzőkönyv. Ebben Tompa hadnagynak azt a kérdést teszik fel, hogy „átállt-e valaki az épületet védő harcosok közül ekkor az ellenforradalmárok oldalára?” A hadnagy ekkor így válaszol: „Igen, amikor az ellenforradalmárok ez az öt, vagy hat főből álló csoportja az épületbe behatolt a kaput őrző három rendőr és egy, vagy két karhatalmista átállt az ellenforradalmárok oldalára. Ezek az ellenforradalmárokkal elhagyták az épületet. Hogy a további sorsuk mi lett azt nem tudom, még az első emeleti ablakból láttam, hogy a tér fái között menedéket keresnek.”⁴⁴

³⁹ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 30. Nadas Jeremiás jkv. 1960. 06. 10. Léteznek olyan képtelen leírások is, mint amilyen a térre kikerülő Orczy Károly sorkatona beszámolója, aki szerint „már menet közben engem megmotoztak és a nálam volt 200 db géppisztolylőszert elvették”. Lásd MOL XX-5-h. 44. d. 9. p. 15. Orczy Károly jkv. 1960. 06. 15.; Társa, Zsótér János öt nappal Orczy előtt szintén úgy nyilatkozik, hogy „amikor a fegyveresek vittek ki bennünket a Pártházból, menekülőben [sic!] volt annyi időm körülnézni [sic!] és láttam, hogy fegyveresek vannak a tér minden fellelhető fedezékénél tüzelőállásban”. Lásd MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. p. 26. Zsótér János jkv. 1960. 06. 10.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143822. 59-60. Nébald Richárd jkv. 1957. 05. 04.; Nadas Jeremiás jkv. 1957. 05. 08. Uo. 12.

⁴¹ Horváth 1993. 40. o.; Gosztonyi 1994. 70. o.

⁴² ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 16. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11. „A felkelők még kb. 4-5 rendőr ruhában lévő államvédelmi katonát fegyvereztek le, akik a Kenyérmező utca felé távoztak.”

⁴³ MOL XX-5-h. 42. d. 4. k. p. 227. Szabó Antal jkv. 1960. 06. 15. „A fegyveresek azonban derékszíjunkról levágták a pisztolytáskát és táskával együtt elvették pisztolyainkat, majd lökdöstek kifelé a Pártházból. Ekkor már Csizmadia elvtárs nem volt látható és csak később tudtam meg, hogy őt is lefegyverezték, majd sikerült elmenekülnie.” Szabó még azt is vallja, hogy a forradalmárok őket ki akarták végezni. Ezt azonban Csizmadia törzsőrmester alábbi vallomása erősen kétségessé teszi: „A párházat védő államvédelmi katonákat a Pártháztól jobbra a színház felé vitték, míg ők ketten [Szabó és Kovács] a Kenyérmező utca irányába menekültek el.” Lásd MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 29. Csizmadia József jkv. 1960. 06. 14. Mindhárom Mosonyi utcai rendőr sértetlenül hagyta el a pártbizottság épületét és visszatért a Mosonyi utcai laktanyába. Csizmadia József jkv. 1960. 06. 14. Uo. Szabó Antal jkv. 1960. 06. 15. Uo. Kovács Ferenc jkv. 1960. 06. 15. MOL XX-5-h. 42. d. 4. k. p. 231.

⁴⁴ HL Bp. Kat. Bir. 012/1957. II/1. 257. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04. A kihallgatás a következőképpen folytatódott: „– Lótek-e [sic!] ezek a személyek is az épületre? – Ahogy én láttam ezek a személyek fegyvertelenek voltak, az épületre nem lóttek. – Amikor az ellenforradalmárok a Pártbizottság épületét elfoglalták ezek a személyek vezették-e őket az épület elfoglalásában, illetve látta-e őket az épületbe behatolt ellenforradalmárok között? – Ezek közül a személyek közül az épület elfoglalása után senkit nem láttam, s azt sem tudom, hogy ők vezették-e be az ellenforradalmárokat az épületbe.”

Tompa hadnagy e fontos vallomásából hiányzik a kézigránát, nem esik szó lövésekről sem. Nem tudhatjuk meg, mi ellen kerestek menedéket az átálló védők. Erre vonatkozóan Tóth Lajos jelentéséből tudhatunk meg részleteket, bár ő meg a kifutó védőket nem említi. A helyszín azonban mindkét beszámolóban azonos. Mint már láttuk, Tóth ezredes szerint „a készenlétben álló megerősítés közbe avatkozott, tüzet nyitottunk a lépcsőházból is és főnről [sic!] az emeletről az utcára. A támadók egy része beszorult az előcsarnokba, ahol tudomásom szerint később meglettek [sic!] semmisítve. Az utcára visszafutó támadókat a fák alatt érte utol a golyó”.⁴⁵ A két vallomásból kirajzolódó kép szerint tehát védők és támadók egyaránt a védők által eldobott kézigránát elől futnak ki az épületből és a párt-házból jövő tüzelés miatt kénytelenek a tér fái alatt fedezéket keresni.

Érdekes adalék, hogy Tompa Károly 1957-es tanúvallomása még abban az évben nyomtatásba is került „A Budapesti Pártbizottság ellen intézett orvtámadás” címmel, egy Sólyom József és Zele Ferenc szerkesztésében megjelent kötetben. Tompa – fentebb a kérdéssel együtt teljes terjedelmében idézett – válaszának végére, amelyet az eredetiben újabb kérdés követ, Sólyom és Zele egy egész mondatot „szerkesztett”. A betoldott mondat a kiszaladó védők sorsára utal: „Pár perccel később az egyik sorkatonát az ellenforradalmárok agyonlőtték”.⁴⁶ Ennek kapcsán két ellentmondásra is felfigyelhetünk: először is, a hadnagy egy mondattal előbb utal rá, hogy nincs tudomása a kiszaladó védők további sorsáról attól eltekintve, hogy azok a fák között kerestek menedéket. Ennél lényegesebb eltérés azonban, hogy az átálló sorárvóást a Tompa szájába adott mondat szerint éppen azok lőtték le, akikhez átszökött.

„Túszdráma”

A történetet Tompa hadnagy 1960-ban már úgy idézi fel, hogy a kézigránát elől „többen kifelé menekültek az előcsarnokból”, és ezután a forradalmárok több helyről tüzet nyitottak a pártbizottság épületére. Később visszaugrik az időben hozzátéve, hogy „még közvetlen a lövöldözés megkezdése előtt, miután az előcsarnokból visszamentem az emeletre, kinéztem az egyik ablakon és láttam, hogy az előcsarnokban lefegyverzett sorkatonák szemben a Pártház előtti téren a hozzánk tartozó 2 db gépkocsi mellett álltak egysoros vonalban arccal a Pártház felé. Még azt is láttam, hogy a színház irányából egy kézigránátot dobtak az elvtársak felé, amely a közelükben robbant és ennek következtében az elvtársak szétugrottak és igyekeztek fedezéket keresni.”⁴⁷

Ő is átveszi tehát azt a – több vallomásban és a Hollós–Lajtai könyvben⁴⁸ is megjelenő – változatot, hogy a védőket kiharcolásuk után túszként sorba állítják a párt ház előtt.

⁴⁵ HL 1956-os gy. 1. öe. 191–207. Tóth Lajos ezredes jelentése. 1957. 03. 30.

⁴⁶ *Sólyom–Zele* 1957. 52. o.

⁴⁷ MOL XX-5-h. 44. d. 8. k. 136. Tompa Károly jkv. 1960. 06. 15.

⁴⁸ *Hollós–Lajtai* 1974. 15–17. o.

A karhatalmisták kiégett járművei a pártbizottság épülete előtt (HM HIM Fotóarchívum)

Az incidens sebesültjei és áldozatai

Túszul ejtésre emlékszik a történelem két közvetlen szereplője, az előcsarnokban örökdő és a térre kerülő Orczy Károly és Zsótér János államvédelmi sorkatona is. Vallomásukban elmondják, hogy a pártház előtti úttesten túlra hurcolták őket, a téren lévő fák és az államvédelmi őrség ott parkoló két gépkocsija közelébe. Itt társaikkal együtt felsorakoztatták őket, majd kézigránát repült feléjük, amelynek hatására különböző irányokba futva megkíséreltek fedezéket találni.

Beszámolójuk egy igen lényeges ponton tér el: Tompa hadnagyhoz hasonlóan Orczy Károly is úgy emlékszik, hogy a túszok arccal a pártház irányába álltak és a gránát a színház felől, tehát oldalról vagy hátulról közelít hozzájuk,⁴⁹ míg Zsótér János (a közeledő gránátra felfigyelő karhatalmista) úgy emlékszik, hogy a gránát a pártház felől repült feléjük,

⁴⁹ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. p. 15–17. Orczy Károly jkv. 1960. 06. 15. „A gépkocsik mellett egysoros vonalban állítottak fel a fentnevezett elvtársaimmal arccal a Pártház felé. Ahol én álltam, egy géppisztolyos fegyveres tartotta felénk lövésre a fegyverét, majd ez a személy kiabált a Pártház felé, hogy a védők adják meg magukat, mert ellenkező esetben bennünket, foglyokat kivégeznek. Alighogy ezt a fegyveres kimondotta, a színház irányából egy kézigránát repült felénk. Közülünk egyik elvtárs elkiáltotta: „Vigyázz, gránát!” Mi ebben a pillanatban szétugrottunk. Én a gépkocsik mögött kb. 15 méterre hátrafelé futva egy fa elé kerültem és ott lefeküdtem.”

és hozzáteszi, hogy azt valószínűleg egy forradalmár hajthatta el.⁵⁰ Tovább olvasva ezt a beszámolót megkérdőjeleződik a másik két vallomás azon részlete, hogy a kézigránátot a színház mellől hajították volna.

Zsótér ugyanis az Erkel Színház melletti úton menekül a lövések elől, éppen abba az irányba, ahonnan a másik két forrás szerint a gránátot dobták. Mivel arról is beszámol, hogy az egyik fa alatt lehasal, menekülésének iránya minden kétséget kizáróan csak a Pártbizottságtól a tér felé haladó irányban képzelhető el⁵¹. Meglepő, hogy – bár a gránátot máshonnan látta érkezni – beszámolója szerint Zsótérral megegyező irányba fut Orczy Károly is, akit egy fa alatt hasra fekvé mindkét lába talpán érnek a gránátszilánkok.⁵²

Orczy Károly vallomásából vele együtt kifutó társai sebesüléseiről is értesülünk. Cs. Szabó István nevű társa karján szenved gránátszilánktól származó sérüléseket, míg Lovas József karhatalmistát szintén gránátszilánktól eredő hátgerinc sérüléssel szállítják a Koltói Anna Kórházba.⁵³ Zsótér János saját állítása szerint gránátszilánkokat kap a karjába, de futás közben lőnek is rá.⁵⁴ Láthatjuk tehát, hogy Tompa és Orczy állításával ellentétben, a kézigránát és/vagy lövések a pártbizottság épülete felől érik a kifutó karhatalmistákat. Bizonyítja ezt az is, hogy Orczy és Lovas, a két karhatalmista akiktől a forrásokból megállapítható a sebesülés iránya, menekülés közben hátulról kapnak találatot.

A sebesülések okozóiról a legtöbb forrás szemérmesen hallgat, a tényre csupán Tompa Károly és Tóth ezredes utal. Már idézett vallomásaikból megállapítható, hogy a pártbizottság államvédelmi őrsége az épületen belül és az épületből a térre hajítva, kifelé is kézigránátot alkalmaz a behatoló civilek és közejük keveredett, szintén menekülésre kényszerülő államvédelmi társaik ellen (több forrás szerint lőnek is rájuk). Tompa hadnagy kimondatlan, de 1957-es vallomása logikájából következtetett értékelése⁵⁵ szerint ez azért történik, mert a bennmaradók úgy ítélik, a kiszaladók átálltak az ellenség oldalára.⁵⁶

⁵⁰ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. p. 26–27. Zsótér János jkv. 1960. 06. 10. „... észrevettem, hogy a Pártház irányából – valószínű a fegyverek közül valaki – gránátot dob felénk és elkiáltottam magam: „Vigyázz, gránát!” Ebben a pillanatban mindnyájan szétfutottunk. Én az Erkel színház melletti úton kb. 30–40 métert szaladtam...”; Vallomásaik közölhetőnek ítélt részletei megtalálhatók a Köztársaság térről írott könyvben is. Lásd *Hollós-Lajtai* 1974. 16–17. o.

⁵¹ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. p. 26. Zsótér János jkv. 1960. 06. 10. „Én az Erkel színház melletti úton kb. 30–40 métert szaladtam, miközben éreztem, hogy gránátszilánkot kaptam a karomba, de tapasztaltam, hogy a fegyverek is lőnek rám, mert futás közben a lövedékek mellett pattogtak. Az egyik fa tövében lehasaltam és úgy mutattam magam, mint akit agyonlőttek.”

⁵² MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. p. 15. Orczy Károly jkv. 1960. 06. 15. „Én a gépkocsik mögött kb. 15 méterre hátrafelé futva egy fa elé kerültem és ott lefeküdtem. A gránátszilánkoktól mindkét lábam talpán megsebesültem.”

⁵³ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. p. 16. Orczy Károly jkv. 1960. 06. 15. Orczy Károly korai sebesülését megerősíti az Országos Mentőszolgálat naplója, amely szerint lőtt sebbel szállították a Koltói Anna kórházba a 744-es kocsival október 30-án. Közéleti időmegjelölés nincs feltüntetve, de a későbbi (nyilván egyre nagyobb számú) sebesültet nem említi név szerint a napló. Lásd OSZK Kéziratár F. 411.10, 67. Mentőiratok. Eörsi László gyűjtése.

⁵⁴ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. p. 26. Zsótér János jkv. 1960. 06. 10.

⁵⁵ A kiszaladók átállnak és menedéket kénytelenek keresni a tér fái alatt. A hiányzó logikai lépés, hogy nyilván akiktől átálltak az ellenséghez, azok lőnek rájuk, ezért kell menedéket keresniük. Az elhallgatott lövés oka tehát a feltételezett átállás. Mint előbb már láttuk, Tóth ezredes ki is mondja, hogy lőnek a pártházból kifelé, ő viszont nem említi kifutó vagy átálló védőket.

⁵⁶ HL Bp. Kat. Bir. 012/1957. II/1. Tompa Károly jkv. p. 257. 1957. 01. 04. és HL 1956-os gy. 1. 6e. p. 206. Tóth Lajos ezredes jel. 1957. 03. 03.

Mint láthattuk, 1960-ban már Tompa hadnagy sem így értékeli az eseményeket. Az ekkor felvett jegyzőkönyvben már nem önként hagyja el a néhány védő az épületet és belép a túszejtés motívuma is. Azonban a fent idézett különböző források összehasonlításával megállapítható, hogy a kihurcolás és túszejtés is csupán utólagos magyarázatul szolgál arra, miért hagyták el a védők a helyüket, illetve miért és honnan lőttek rájuk.

Tompa és Orczy Károly verziójára, amely szerint a kézigránát a színház felől repül a „túsók” felé, ugyancsak magyarázatot kaphatunk, ha a sebesülések irányának ismeretében végiggondoljuk: az „arccal a pártház felé felállított védősor” motívuma megnyugtatóan alátámasztja, hogy a hátulról jövő lövedékek a forradalmároktól származtak. A „lefegyverzés” tényének bizonyítása, mint Tompa egyik vallomása eligazít ebben minket, azért volt fontos, mert a kiszaladó védők így véletlenül sem lőhettek az épületre,⁵⁷ viszont a fegyverüket sem dobhatták el vagy adhatták át később a forradalmároknak.

Zsótér János és Orczy Károly későbbi helyzetét is figyelemmel kísérhetjük beszámolóik alapján. A sebesült Orczy továbbra sincs biztonságban a fa alatt. Elmondása szerint „kb (sic!) négyzseri kísérletet tettem, hogy a fa mögé kerüljek, azonban minden kísérletnél lövést kaptam úgy, hogy kétszer a karomba, egyszer a bal combomba és egyszer a lapockámba lövést kaptam. Ilyen körülmények között feküdtem a fa előtt [...] majd elvesztettem az eszméletemet, majd miután kissé eszméletre tértem, észrevettem, hogy lehajol hozzám valaki: egy fehérköpenyes nő volt, majd hordágyra tettek és a Koltói Anna Kórházba szállítottak. A kórházból 1957. január 10-e tájban kerültem ki”.⁵⁸

Zsótér János hasonló tapasztalatokról számol be, ám úgy ítéli meg, hogy a forradalmárok lőttek rá. Nem nehéz belátni, az őrhelyét elhagyó védő miért így nyilatkozik, a vallomásból azonban emellett a kiszaladókkal történtek újabb részleteire is fény derül: „Az egyik fa tövében lehasaltam és úgy mutattam magam, mint akit agyonlőttek. [...] Egyszer csak [sic!] éreztem a közelemben egy hatalmas robbanást és balkaromban egy éles fájdalmat. Valószínűleg a téren tüzelőállásban lévő fegyveresek engem észrevehettek, hogy megmozdultam, ezért gránátot dobtak felém. A balkaromból ömlött a vér. Segítségért kiabáltam az Erkel Színház hátsó végén álló fehérköpenyes első-segélynyújtók [sic!] felé, akik vissza kiabáltak, hogy küszsak hozzájuk, mert ők a lövöldözés miatt nem tudnak hozzám jönni. Nagynehezen [sic!] hozzájuk küsztam, majd első segélyben részesítettek. Ezt követően egy tehérgépkocsival beszállítottak az Üllői úti sebészeti klinikára. A kórházból 1957. májusában jöttem ki”.⁵⁹

A beszámolók alapján úgy vélhetjük, a kifutókra nem tévedésből tüzelnek, hiszen a pillanatok alatt lejátszódó események után is folyamatosan tűz alatt tartják a karhatalmistákat és a rajtuk segíteni igyekvő vöröskereszteseket is.

Az egyik sebesültet kórházba szállító orvos így írta le az esetet:

„Mivel nagyon lőttek egy ideig a Légszesz utca és a tér sarkán álltam. Közben észrevettem, hogy a Kenyérmező utcánál a járdán a pártház felől egy sebesült rendőr küszik a Légszesz utca felé. Én a fal mellett eléje siettem, felsegítettem és a Bercsényi utcában lévő mentőautóhoz vittem, amely a sebesültet a Koltói Anna kórházba szállította”.⁶⁰

⁵⁷ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. p. 257. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04.

⁵⁸ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. pp. 15–17. Orczy Károly jkv. 1960. 06. 15.

⁵⁹ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. pp. 26–27. Zsótér János jkv. 1960. 06. 10.

⁶⁰ ÁBTL I.11.9. III/1. 2. k. p. 16. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11.

Ápolónők és fegyveres felkelők a Kenyérmező utcában az ostrom alatt (HM HIM Fotóarchívum)

Zsótér és Orczy vallomásukban egybehangzóan állítják, hogy az eseményeknek halálos áldozatai is vannak. Velük együtt a térre kerülő társaik közül Kárpáti István és Gajdán Imre karhatalmisták életüket veszítették, Orczy szerint „a kézigránáttól, vagy pedig az ellenforradalmárok golyói által”.⁶¹ A reggeli halálos áldozatokat más források is megerősítik, számukról azonban igen eltérően tájékoztatnak. Nádas Jeremiás őrizetbe vételi határozatából megtudhatjuk, hogy „az elhurcolt volt államvédelmi sorkatonák közül kettő a helyszínen életét veszítette, négy súlyosan megsebesült”.⁶²

A BM Könyvkiadó 1986-os, „Neved ismerjük, tetted nem felejtjük” című kiadványában Gajdán Imre neve mellett többek között az szerepel, hogy „az ostromot megelőző napokban az épület előtti téren teljesített szolgálatot [...]. A harc során példát mutatott helytállásból és bátorságból. Október 30-án a téren egy kézigránáttól megsebesült, az ellenforradalmárok elfogták és holttestét meggyalázza felakasztották”. Ugyanitt Kárpáti István halálának körülményeiről azt tudhatjuk meg, hogy „a harcok során az Erkel Színház épülete mellett egy kézigránát megsebesítette, de ő sebesülten is folytatta a harcot és hősiiesen helytállt.

⁶¹ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. pp. 14–17. Orczy Károly jkv. 1960. 06. 15.; ÁBTL 3.1.9. V-143822. p. 27. Zsótér János jkv. 1960. 06. 10.

⁶² ÁBTL 3.1.9. V-143822. p. 7. Őrizetbevételi és házkutatási határozat Nádas Jeremiás ellen. 1957. 04. 19.

A pártház eleste után az ellenforradalmi bandák benyomultak és kivonszolták a védőket az épület elé. A sebesült Kárpáti Istvánt agyonverték, arcát a felismerhetetlenségig összezúzták.⁶³

Mint látjuk, a BM-es kiadvány nem említi, hogy a sebesülés reggel történt volna. Hollós Ervin és Lajtai Vera feltűnteti, hogy Kárpáti István reggel az Erkel Színház mellett sebesült meg, de megtévesztően az ostrom utáni népitélet kérdéskörénél tárgyalja esetét. Nem tudjuk továbbá, hogy a még élő vagy élettelen Kárpátiról beszélnek amikor hozzáteszik, hogy a pártház elesése után „néhány fegyveres egészen a Kenyérmező utca és a Köztársaság tér sarkáig rugdosta”.⁶⁴

Gajdán Imréről megtudhatjuk, hogy az ostrom reggelén (az állítólagos) túsók közé került (volna), halálának körülményeiről azonban nem árulnak el többet a szerzők. Az ő esetét is az ostrom végén történekkkel együtt tárgyalja a könyv hozzátéve, hogy holttestét meggyalázták és felakasztották.⁶⁵

A már idézett Sólyom–Zele könyv betoldása szerint egy halálos áldozata van a reggeli eseményeknek, egy 1959. január 7-én kelt belügyi összefoglaló jelentés szerint pedig „az elfogott és lefegyverzett védők egy része elmenekült, közülük három elvtársat az ellenforradalmárok menekülés közben agyonlőttek”.⁶⁶ Egy K. Farkas József karhatalmistanak tulajdonított szöveg 2 halottról tud,⁶⁷ Tapolcsányi László pártmunkás az elfogott 4 rendőr kivégzéséről beszél,⁶⁸ míg kollégája, Szilágyi György hat kiskatonát említ és úgy hiszi, „egy sem maradt közülük életben”.⁶⁹ A már idézett 1957. június 11-i belügyi jelentés szerint 4–5 államvédelmi katona távozott a pártházból, „adataink szerint ezeket a katonákat lelőtték”.⁷⁰

Események az ostrom alatt

Sebesültmentés a téren

Fontos érintenünk egy kérdéskört, amely máig vitatott és egyes vélemények szerint akár a délutáni atrocitások egyik kiváltó oka⁷¹ is lehetett: a téren sebesülteket mentő vöröskeresztes(ek) és ápoló(k) lelövését. A megtorlás során keletkezett források érthetően hiányosak ezen a ponton. A Hollós–Lajtai könyv leírásából pedig úgy tűnik, mintha a mentők

⁶³ Tóth 1986. 55. 98–99. o.

⁶⁴ Hollós–Lajtai 1974. 158. o.

⁶⁵ Hollós–Lajtai 1974. 170–171., 308. o.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150381/7. p. 66. A BRFK Politikai Nyomozó Osztályának V/a. csoportja által készített összefoglaló jelentés a Köztársaság tér tárgyában. 1959. 01. 07.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. p. 100. [K. Farkas József] Feljegyzés. 1957. 06. 11. Az irat első oldalának jobb felső sarkában kézzel írott jegyzet található: „K. Farkas e. feljegyzés”. „Amikor őket [7 elvtárs] kiállították a Pártbizottság elé ill. a Pártbizottsággal szembe, kézigránát dobta közéjük, és ugyancsak az épületbe is. A kiállítottak közül kettő azonnal meghalt...”

⁶⁸ Tapolcsányi 1974. 11. o.

⁶⁹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. p. 302. Szilágyi György visszaemlékezése. 1971. 08. 18.

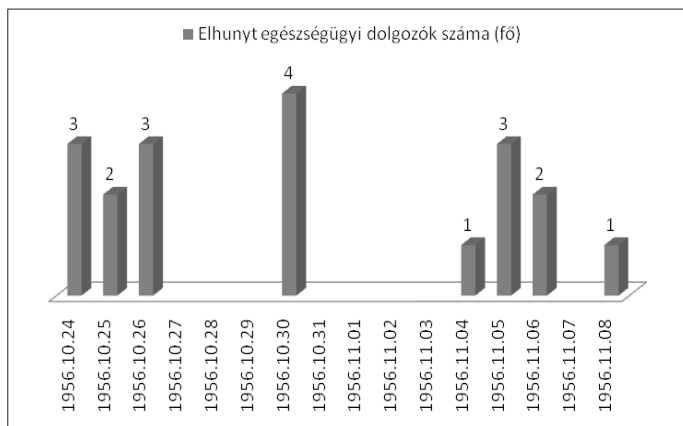
⁷⁰ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. p. 12. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11.

⁷¹ Gosztonyi Péter véleménye. Lásd Gosztonyi 1994. 75. o., Gosztonyi 1993. 147. o.

éltek volna vissza helyzetükkel, és a védők jogosan használtak volna fegyvert ellenük: „egy vörös keresztet karszalagos férfi állt a golyószóró mellé. Őt is sikerült harcképtelenné tenni”⁷²

Balás Piri László az *Emberék fehérben* című kötetében azt írja, hogy Hegedűs Zoltán orvostanhallgató a Köztársaság téren szerzett halálos sérülést.⁷³ A halotti anyakönyv szerint is Hegedűs Zoltán egyike az október 30-án elhunyt négy egészségügyi dolgozónak. Nevezett orvostanhallgató a Szövetség utcai kórházban halt meg tüdőlövés következtében, sebesüléséről a halotti anyakönyv közelebbit nem közöl. Elképzelhető, hogy Hegedűs valóban a Köztársaság téren vett részt a mentésben és kapott lött sérülést, mivel más Köztársaság téri sérültet is vittek ebbe a közelben fekvő kórházba.

A Horváth Miklóssal végzett veszteségkutatás keretében 2006-ban elkészített budapesti halálozási adatbázisban összesen 17 elhunyt egészségügyi dolgozó⁷⁴ szerepel, az október 30-án elhunyt 4 fő⁷⁵ mindegyike a Köztársaság térhez közel eső VII–VIII. kerületi kórházakban hunyt el. Mint a grafikon is jól szemlélteti, az egészségügyi dolgozók napi halálazása éppen október 30-án volt a legmagasabb, az előző és következő néhány napon nem is történt haláleset az orvosok, ápolók, mentősök körében. A két szovjet intervenció között tehát csak a Köztársaság téri ostrom napja követel fehér köpenyes áldozatokat, az elhunytak száma pedig meghaladta az első és második szovjet intervenció napjainak halálozási rátáit is, amikor maximálisan 3 fő veszítette életét.

⁷² Hollós–Lajtai 1974. 122–123. o.

⁷³ Balás P. 1993. 10., 182. o.

⁷⁴ orvos, orvostanhallgató, mentős, ápoló, ápolóképzős tanuló, gyógyszerész

⁷⁵ Lásd Horváth–Tulipán 2006a. 85–263. o. Hankus/Hankiss Lajos Imre gyógyszerész (Salgótarján, 1900) Bp. VIII. József u. 36. alatti lakos elhunyt Bp. VII. Péterfy S. u. 12. 1956. 10. 30. haslövés következtében.; Hegedűs Zoltán orvostanhallgató (Markaz, 1928) Bp. VIII. Nagyfúvaros u. 26. alatti lakos elhunyt Bp. VII. Szövetség u. 16. 1956. 10. 30-án tüdőlövés következtében.; Krajncz Gabriella kórházi ápolónő (Hódmezővásárhely, 1938) Bp. XIV. Sasfészek u. 45. alatti lakos elhunyt Bp. VII. Péterfy S. u. 12. 1956. 10. 30-án tüdővérzés következtében.; Lakos Károly dr. községi orvos (Tiszaföldvár, 1914) Gamás, Fő u. 68. alatti lakos elhunyt Bp. VII. Alsóerdősor u. 7. 1956. 10. 30-án koponyalövési sérülés következtében.

A négy fő közül csupán az említett Hegedüs Zoltán halálesete köthető bizonyítottan a Köztársaság téri ostrom eseményeihez, de a többi áldozat is a Köztársaság térhez közeli kórházakban hunyt el, valamint sérülésük jellege elképzelhetővé teszi, hogy még a sebesülés napján elhaláloztak. Biztosak nem lehetünk tehát benne, de igen nagy a valószínűsége, hogy a többi áldozat közül néhányan, vagy akár mindhárman a Köztársaság téren kapott lövés következtében veszítették életüket.

Sebesültek mentése közben fa mögé húzódó alakok a téren (HM HIM Fotóarchívum)

Nem feltétlenül jelenti ez, hogy a párház védői „vadásztak” volna a vöröskeresztesekre, de valószínűnek látszik, hogy a téren lévő minden mozgó célpontra lőttek, és ez alól nem voltak kivételek a sebesülteket menteni akaró vöröskeresztesek sem.

Sőt, maguk a sebesültek, közöttük a párházból kifutó és saját társaik által meglőtt sebesült karhatalmisták sem. Hollósék leírása szerint „Az ellenforradalmárok a még reggel foglyul ejtett karhatalmisták közül az egyik súlyosan sebesültet a székház főbejáratával szemben felállított golyószórójuk mellé fektették, s az ő testével fedezve magukat, teljes erővel lőtték a párházat. Ezt az első emeletről jól látták a védők. Kálmán a géppisztolyát puskára cserélte, és gondos célzással lelőtte a golyószóró kezelőjét. Ezután egy vöröskeresztes karszalagos férfi állt a golyószóró mellé. Őt is sikerült harcképtelenné tenni. Retorzióképpen az ellenforradalmárok közvetlen közléről lelőtték túsukat”.⁷⁶ A fentiekben már bemutattuk a kreált reggeli „túszdráma” jelenet tarthatatlanságát, ennél a leírásnál is arról lehet inkább szó, hogy a kifutó, társai által megsebzett védőt menteni igyekeztek a téren tartózkodó

⁷⁶ Hollós–Lajtai 1974. 122–123. o.

vöröskeresztesek, amit az épületben maradt karhatalmisták megakadályoztak, ennek során a mentős „harcképtelenné” vált (megsebesült vagy meghalt), a pártházat elhagyó védő pedig életét vesztette.

A szöveg tanúsága szerint tehát a reggeli eseményeknek még egy halálos áldozata is lehetett. Amiképpen láttuk, hogy nem tartható a „tűszdráma” bekövetkezte, ugyanígy a vöröskeresztes halálának körülményei sem tisztázódtak. Jó okunk van tehát feltételezni, hogy az újabb ÁVH-s áldozat halálára vonatkozó magyarázat sem feltétlenül állja meg a helyét, más magyarázatot azonban, erre utaló forrás hiányában nem tudunk felmutatni.

Más esetben is előfordult, hogy szervezetlenség következtében kormányerők egymásra nyitottak tüzet. Az újabb kutatások szerint ez történt a Rádió ostrománál is, ahol egy szemtanú szerint „az ÁVH megnyitotta a célzott tüzet a tömegre, melynek következményeként nemcsak a tömegben, hanem a rendőrök között is számos sebesülés, sőt haláleset történt”.⁷⁷ Egy másik szemtanú is arról számolt be, hogy „22h körül eldőrdült az első sortűz a Rádióból, amelynek a tüntetőkön kívül a tömegbe beleékelődött rendőrök közül is több halottja és sebesültje volt”.⁷⁸ Később ezeket a halottakat is a forradalmárok áldozataiként tüntették fel meghamisítva a halálozás körülményeit.

Nagyon szűkszavú forrásanyag számol be arról, hogy mi történt a Köztársaság téren 30-án az ostrom kezdetétől a tankok megjelenéséig, azaz kb. 10 órától délután 1, más források szerint 2 óráig. Általános jellemzője mind a forrásoknak, mind a későbbi feldolgozásoknak, hogy elsősorban a pártbizottság épületén kívüli eseményekre koncentrálnak és a kifelé induló telefonhívásokon kívül igen nehéz képet kapnunk arról, mi zajlik bent az épületben. Amennyiben a visszaemlékezések említenek bent zajló epizódokat, azok is sokszor a mítoszteremtést célozzák, kiszínezett eseteket említenek, különösen a később elhalálozott védők helytállásáról.⁷⁹ Ezenkívül megfigyelhető az időpontok eltérő megadása, nem ritkán ugyanazon eseményt akár több órás különbséggel meghatározva. Ismét kivételt jelent a Hollós–Lajtai könyv, amely meglehetősen gondossággal, bár sajátos látásmóddal és módszerrel rakja össze a mozaikdarabkákat.

Segélykérő telefonok

A délelőtt egyik legfontosabb problémája a pártbizottságnak nyújtandó segítség küldése, illetve annak kérése. Ehhez kapcsolódnak a pártház telefonhívásai, amelyekről legrészletesebben Chajes Ida számolt be.

A telefonhívások egy része a HM felé irányult. Itt név szerint Kiss Károlyt és Földes Lászlót említik, de több utalás szerepel „elvtársakra”⁸⁰ és „ismerősökre”.⁸¹ Tóth ezredestől

⁷⁷ HL 1956-os gy. 7/1. öe. 362. Östör rendőrszázados jelentése a Mosonyi utcai karhatalmi zászlóaljából. d. n. Lásd *Kahler–M. Kiss* 1997. 26. o.; *Horváth* 2003a. 65. o.

⁷⁸ HL 1956-os gy. 7/1. öe. 368. Lasso Károly rendőrszázados jelentése a Mosonyi utcai laktanya karhatalmi ezredéből. d. n.

⁷⁹ Lásd BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 302. Szilágyi György visszaemlékezése. 1971. 08. 18.

⁸⁰ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 122. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n.

⁸¹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 123. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n.

Bámészkodók a Kenyérmező utca és a Rákóczi út sarkán (HM HIM Fotóarchívum)

is tudjuk, hogy a források szerint október 28-án a párt házba küldött katonai törzs legalább egy tagja, Surányi őrnagy ekkor már a HM-ben tartózkodott.⁸² Kelemen Lajos szerint a HM-be telefonálás után küldték ki az első felderítő repülőgépet a tér fölé.⁸³

A források azt valószínűsítik, hogy a reggel tíz óra tájban kezdődő ostrom kevés emberrel indult, majd folyamatosan terjedt a híre, illetve a lövöldözés hallatán egyre többen érkeztek a térre.⁸⁴ Az érkezők között sok lehetett az egyszerű kíváncsiskodó, hiszen október 30-án a városban viszonylagos fegyvernagyvadás volt, de a térről jövő lövöldözés hangja bizonyára messzire elhallatszott. Erre utalhat a sajátosan megfogalmazott „a Köztársaság téren lévő több ezres felfegyverzett kíváncsiskodó emberek”⁸⁵ mondat, amelyen egyértelműen érezhető, hogy „felfegyverzett” szó utólagos beszúrás eredménye. Az 1957. június 11-i belügyi jelentés is kiemeli, hogy „a párt házat támadó felkelők, [sic!] száma több száz volt és a fegyvertelen tömeg is őket támogatta”.⁸⁶

Egy másik jelentés is beszámol a jelenségről abban az összefüggésben, hogy valamikor a nap folyamán katonai akadémiások egy csoportját küldték volna az ostromlottak

⁸² HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 245. Tóth Lajos ezredes jkv. 1956. 11. 29. „megkezdjük a kerületi szervek átkapcsolását a HM-be, számítva Surányi ezds. otlétére” .

⁸³ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 120. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

⁸⁴ „A támadók folyamatosan újabb és újabb erősítést kaptak.” *Hollós-Lajtai* 1974. 125. o.

⁸⁵ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 244. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

⁸⁶ ÁBTL 34–1–172/84. p. 14.

megsegítésére, de a „kiküldött 40 fő nem tud[ott] bejutni a Köztársaság térre, mert a hatalmas tömeg minden oldalról elzárta a mellékutcákat”.⁸⁷

A sokaság jelenlétét (és jelentőségét) erősíti meg Lenkó Gyula is, aki szerint „[Mező] azt mondta, hogy jön egy helikopter, de sajnos rövid idő múlva azt telefonálták, hogy a helikopter nem tud a harcba bekapcsolódni mert nagy a tömeg a párház körül”.⁸⁸

A párház tényleges ostromlói tehát a térre érkező „báméskodóktól” kaphattak „hallgató” támogatást, hiszen a tömeg pusztája jelenléte is akadályozhatta a fegyveres forradalmárok célba vételét a repülőgépről.

Lenkó Gyula megfogalmazása is arra enged következtetni, hogy két nappal a „forradalom győzelme”, október 28-a után nem kockáztatják meg a civilek elleni fegyverhasználatot, senki nincs, aki ezért vállalná a felelősséget és kiadná a tűzparancsot.

Chajes Idától származik a segélykéréshez, illetve segítség küldéséhez kapcsolódó egyik kulcsmondat is. Eszerint „[Mező] azt a választ kapta [a HM-ből], hogy küldenek segítséget abban esetben, ha Mező elvtárs vállalja a felelősséget, hogy a tömegbe lőhetnek”.⁸⁹ Úgy idézte fel később a telefonbeszélgetést, hogy „Mező elvtárs odahívta Tóth elvtársat. Tóth igyekezett meggyőzni az illetőt, hogy ez helytelen álláspont: a budapesti pártbizottság adjon utasítást a HM-nek, hogy lőhetnek-e a katonák, vagy nem? Nem lehet a pártra áthárítani a felelősséget. A HM köteles megvédeni a párházat. Mező elvtárs ugyanezt hangoztatta, hogy ez a felelősség áthárítása, és kötelesek segítséget nyújtani nekünk. Így nem lehet a dolgot elintézni, ahogyan a HM-ben akarják. De a segítséget mégis megtagadták azzal, hogy ha Tóth nem adja ki a parancsot, akkor nem lőhetnek a tömegre. Mező elvtárs erre megkérdezte: Tudják, hogy itt mi a helyzet? Adjuk meg magunkat?”⁹⁰

Hollós állítása, hogy a HM szerint nem nagy erők támadják a pártbizottságot, a helyzet nem olyan súlyos, a későbbi kerekasztal-beszélgetés során is felvetődött. Chajes Ida ekkor nem a minisztériumot, hanem Földes Lászlót és a tankok küldőjeként számon tartott Biszku Bélát vádolta azzal, hogy „nem hitte, hogy komoly a helyzet, azt hitték, hogy meg vagyunk ijedve, be akarjuk biztosítani magunkat. Azt mondták, nem helyes a XIII. kerületet védelem nélkül hagyni. Kertiék [Kerti Henrik kerületi párttitkár] mindent elkövettek, de nem jöhettek”.⁹¹

Méhes Lajos ugyanakkor arról számolt be, hogy „a X. kerületi párttitkárral több ízben beszéltem. Azt mondta, hogy fegyveres segítséget küldenek részünkre. Tartsunk ki, a segítség rövid időn belül megérkezik”.⁹²

Méhes állítását azonban némiképp megcáfolja Chajes Ida részletesen előadott története.⁹³ Ebben a Kerti Henrikkel és Biszku Bélával létesített telefonbeszélgetésekről számolt

⁸⁷ HL 1956-os gy. 1/2. öe. A Hadművelési Csoportfőnökség jelentése. 1957. 03. 11.

⁸⁸ PIL 867. f. 2/1-186. 3. Lenkó Gyula visszaemlékezése. d.n.

⁸⁹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 122. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

⁹⁰ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 122. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n. Ugyanez az epizód Hollós Ervinnél így hangzik: „Mező Tóth Lajos ezredesnek adta át a kagylót, aki igyekezett meggyőzni a HM részéről beszélő tisztet e felfogás abszurdításáról: a Budapesti Pártbizottság adjon utasítást, hogy lőhetnek-e a katonák vagy sem?! Majd ismét Mező Imre vette át a telefont. Közölte, hogy a párház harcol, védekezik, de ne háritsák át mások a felelősséget a pártbizottságra.” *Hollós-Lajtai* 1974. 126. o.

⁹¹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 123. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

⁹² BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 121. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

⁹³ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 121–122. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n. „Mező kért, hívjam fel Kertit, tudna-e segítséget adni. Kerti azt válaszolta, hogy vannak ott fegyveres

be, hivatkozva Mező Imrére is. Személyesen beszélt mindkettőjükkel arról, hogy Kerti fegyvereseket küldött volna a pártbizottság felmentésére, de szállításukhoz a XIII. kerületben lévő páncélcocsikra lett volna szükség. Az összesen öt telefonbeszélgetés alatt a lépés szükségességéről győzködtek a vonakodó Biszku Bélát.

Tanúvallomásában azonban jóval szűkszavúbban fordul elő az eset, mindvégig tankokat említ Chajes Ida: „A városi pártbizottság titkára, Mező Imre engem is megbízott, h. hívjam fel a X. kerületi pb. titkárát. A X. kerületi pb. titkára azt felelte nekem, hogy tud küldeni nekünk fegyveres őrséget, azonban a fegyveres őrségnek a Köztársaság térre való szállításához tankok kellenének, tankokat pedig csak a XIII. kerületben kapunk. Ezt követően én magam, majd Mező elvtárs felhívta telefonon a XIII. ker. pb titkárát, Biszku elvtársat. Hamarosan ezután Mező elvtárs értesítést kapott arról, hogy tankokat küldtek ki hozzánk az épület védelmére”⁹⁴

Más forrás arról tesz említést, hogy a főkapitányságra is többször telefonáltak,⁹⁵ az átvizsgált iratokban azonban nem szerepel olyan részlet, hogy Nagy Imrétől kértek volna segítséget, amelyet Hollós állít Nagy Imre titkárnőjének vallomására hivatkozva.⁹⁶

Lakatos Péternétől tudjuk többek között, hogy telefonhívások mellett a délelőtti folyamán rendezett munka folyik a pártbizottság épületében.⁹⁷ Tóth Lajos ezredes – a párházba először behatoló csoport érkezését tíz és tizenegy óra közé téve – szintén rendezett munkáról és a házban uralkodó higgadt hangulatról számol be: „Fél óra múlva [tehát 1/2 11–1/2 12 körül] a Kenyérmező utcai oldalon a II. és III. emeleti ablakból és a kapu alól szintén tüzet nyitottak a párházra. Eközben folytattuk a munkát és igyekeztünk segítséget kérni a HM-ből és a XIII. kerületből. Mikor löveggel kezdték (harckocsi vagy páncéltörő) löni a párházat és segítséget nem kaptunk, megkezdtük a kerületi szervek átkapcsolását a HM-be, számítva Surányi ezds. otlletére”⁹⁸

A Fehér Könyv első kötetének tanúsága szerint is sikerrel álltak ellent a pártbizottság védői a nyílt terepen kézfegyverekkel támadó forradalmárok ellen.⁹⁹ Ezt más említések

emberek, de olyan nehéz eljutni valahová, ígérte felhívja Biszku, nem tudná-e elküldeni a páncélcocsikat. Ezek fedezete mellett Kertiék elmennének a Budapesti Pártbizottság székházához. Biszku nemet mondott. [...] Biszku felhívtam Mező elvtárral történt megbeszélés alapján, hogy miért nem ad páncélcocsikat Kertinek, aki a segítségünkre jönne. Biszku azt felelte, hogy ilyen fontos kérdésben csak Mező elvtárral hajlandó beszélni. Megmondtam, hogy Mező elvtárs nincs a teremben [stb; amikor Mező mégis a telefonhoz jön] Nagyon vitatkoztak valamin pár percig. Végül megállapodtak abban, hogy Biszku küldi a kocsikat. Vártuk, de nem jöttek. Később megtudtuk hogy a parancsnok nem akart elindulni. [...] ezután újabb telefonhívás keretében megkérdezik:] sikerült-e elküldeni a páncélcocsikat. Igen, elküldték. [...] Egy óra múlva megint felhívtuk [Biszku], hogy a kocsik nem jöttek meg. Biszku azt mondta, hogy most már nem fog küldeni. Mező elvtárs fel volt háborodva, miért van ez a huzavona. „Értsd meg, Béla, itt emberek életéről van szó. Nem akarok túlozni, de sürgősen küldjeteK segítséget.” Biszku erre azt mondta, hogy küld.[...] Újra felhívtuk Biszku. Biszku határozottan kijelentette, hogy a tankok elindultak a XIII. kerületből. Pár perc múlva hallottuk a dübörgést.”

⁹⁴ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957, II/1. 276. Chajes Ida jkv. 1957. 01. 14.

⁹⁵ ÁBTL III/1. m. 2. k. 32.

⁹⁶ *Hollós-Lajtai* 1974. 137. o.

⁹⁷ PIL 867. f. 1/1–129. 6. Lakatos Péterné visszaemlékezése. 1974. 02. 22. „[A DISZ épületben] az egyik szobában értekezlet folyt.”

⁹⁸ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957, II/1. 245. Tóth Lajos ezredes jkv. 1956. 11. 29.

⁹⁹ Ellenforradalmi erők 1957. 16. o.

is alátámasztják, többek között Nemes Dezső visszaemlékezése, amelyben az szerepel, hogy a telefonhívásokkal párhuzamosan „Másfél óra hosszat folyt a harc kézfegyverekkel, gépfegyverrel, golyószóróval, géppisztollyal. Ez nagyobb aggodalmat nem váltott ki bennünk, mert a ház könnyen volt védhető kézi fegyverekkel szemben”.¹⁰⁰ Egy katonai szakértő bizottság – mint látni fogjuk majd – ugyanilyen következtetésre jutott az ostrom elemzésekor.¹⁰¹

Több leírás ezzel szemben igyekszik kiemelni, hogy a védők spóroltak a lőszerrel, később pedig, hogy fogytán volt a lőszer és ez volt az egyik oka, hogy kénytelenek voltak feladni a pártbizottság épületét. Ismét érdemes szigorúbb szövegelemzést tartanunk, hogy megkeressük ennek a vélekedésnek a forrását. Hollós Ervin fél tizenkettőre teszi egy olyan tartalmú parancs kiadását, hogy „csak célzott lövéseket adjanak le, mert hosszabb harcra lehet számítani”, ugyanis „a lőszer egyre fogyott”. A célzott lövéseket a Súlyom–Zeke könyvben lévő Tompa visszaemlékezés is említi, de az ostrom kezdetére téve a figyelmeztetés kiadását: „Figyelmeztettem őket, hogy főként célzott lövéseket adjanak le és takarékoskodjanak a lőszerrel”.¹⁰²

Az eredeti visszaemlékezés azonban, amely Galó István¹⁰³ és társai peranyagában található, itt is plusz információkat tartalmaz a szerkesztett változathoz képest. A mondat vége ugyanis, amelyet Súlyomék „kiszerveztettek” a következőképpen hangzik: „jól lehet (sic) nem volt hiány lőszerben”.¹⁰⁴ Ez a félmondat tehát cáfolja azokat a törekvéseket, amelyek igyekeznek a védelem beszüntetését a lőszerhiánnyal magyarázni, annál is inkább, mivel Tompának, a védelem (egyik) parancsnokának tökéletesen tisztában kellett lennie a rendelkezésre álló fegyverkészlettel. Az ostrom végén még kellő mennyiségű lőszer állt a védekező ÁVH-sok rendelkezésére ahhoz, hogy a párházba behatoló forradalmárok ellen tűzharcot folytassanak.

Ezek szerint a védekezés elegendő mennyiségű fegyverrel, rendezetten folyt egészen addig, amíg a forradalmárok csak kézfegyverekkel támadták a pártbizottság székházát.¹⁰⁵ Fél 12–12 körül kapcsolódik az ostromba a felkelők egy lövege. Tóth Lajos ezredes szerint ez volt az oka, hogy a „kerületi szerveket” is elkezdték „átkapcsolni” a HM-be. Más forrásokból is lélektani határnak látszik ez a déli vagy dél környéki időpont,¹⁰⁶ a tüzérségi támadás mindenképpen fordulóponatot jelentett az ostrom menetében.

¹⁰⁰ PIL 867. f. n-15. 9–10. Nemes Dezső visszaemlékezése. d. n.

¹⁰¹ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 316–317. „Jegyzőkönyv a Nagybudapesti Pártközpont épületének katonai szempontból bizottságilag történő megvizsgálásáról”. 1956. 12. 21.

¹⁰² *Súlyom–Zeke* 1957. 52–53. o.

¹⁰³ Galó István (1923–1972) katonatisztet rendelték ki hat harcokcsival 1956. október 30-án az ostromlott pártbizottság megsegítésére. A harcokcsik egy része lőtte a párházat és ezzel hozzájárult az épület elfoglalásához. Lásd *Horváth–Tulipán* 2006b. 194. o.; *Eörsi* 2006. 183. o.

¹⁰⁴ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957, II/1. 257. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04.

¹⁰⁵ PIL 867. f. n-15. 9–10. Nemes Dezső visszaemlékezése. d. n. „Másfél óra hosszat [itt: 1/2 12-ig] folyt a harc kézfegyverekkel, gépfegyverrel, golyószóróval, géppisztollyal. Ez nagyobb aggodalmat nem váltott ki bennünk, mert a ház könnyen volt védhető kézi fegyverekkel szemben. De azután fél 12 tájban elkezdték az ágyúzást.”

¹⁰⁶ „Tizenkét óra már elmúlt, amikor néhányan azt javasolták Mezőnek, hogy szüntessék be a harcot, mert nagyon egyenlőtlen és éppen ezért kilátástalan a küzdelem. Mező látta, hogy idegileg és fizikailag is nagyon megviseltek már az emberek.” *Hollós–Lajtai* 1974. 127. o.

A Fehér Könyv szerint „Kb. fél 12-kor¹⁰⁷ azonban a támadók tüzéséget vetettek harcba s ágyúval kezdték löni a székházat. Az ágyútűz, a géppuska- és puskatűz folytatódott. Az épületben tüzek keletkeztek. Az összerombolt szobákban és a folyosókon már több halott feküdt s szaporodtak a sebesültek is”.¹⁰⁸ Ebben a leírásban zavart keltő az, hogy a térre segítségül érkező, majd az ostromba bekapcsolódó tankokról nem esik szó, így nem lehet megérkezésükhöz viszonyítani az eseményeket, valószínűnek látszik azonban, hogy a magányos löveg érkezése valóban ekkor történt.

Egyes források az épületben keletkező, ismeretlen eredetű tüzekre utalnak. Kelemen Lajos egy tanúvallomásaiban úgy emlékszik, hogy „A városi pártbizottság egyes helyiségeiben a lövöldözés következtében tűz ütött ki, amelynek eloltásába bevonták az épület védőinek egy részét is”.¹⁰⁹ A későbbi kerekasztal-beszélgetésben ugyanő egyrészt azt említi, hogy „12 óra tájban kezdték löni gyújtólövedékkel a házat. Kovács István előszobájában¹¹⁰ esett le az egyik, azt eloltottuk. És még nem tudom, hová esett gyújtólövedék [sic!].”¹¹¹

A beszélgetés egy későbbi pontján ehhez még hozzáteszi, hogy „12 óra felé kigyulladt a nyilvántartás. Hogy milyen körülmények között, azt pontosan nem tudom. Az elvtársak úgy mondták el, hogy a Kenyérmező utca felől dobtak be benzines palackokat, utána kézigránátokat hajigáltak. Ezt a tüzet sikerült eloltani”.¹¹² Érdekes, hogy Kelemen Lajos ezt a gondolatot azután mondja, hogy Chajes Ida megjegyzi: „Az utolsó pillanatban megsemmisítettük a katonai iratokat”.¹¹³ A szöveg egy másik, 1971-es változata szerint „A XIII. kerületből beküldött harcokocsikat – akkor előttem ismeretlen okok miatt – nem segítségünkre, hanem a párház ostromára használták fel. A harcokocsik repezgránátokkal [sic!] és gyújtógránátokkal lőtték a székházat, melynek következtében nagy anyagi rombolások, személyi sérülések és tűz eset is előfordult. A meglévő erőnek egy részét pl. tűzoltásnál kellett foglalkoztatni.”¹¹⁴

¹⁰⁷ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 123. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n. Ezt Csikeszné is megerősíti: „Fél 12 tájban kezdtek ágyúval löni.”

¹⁰⁸ Ellenforradalmi erők I. k., 18. o.

¹⁰⁹ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. d. 270. Kelemen Lajos jkv. 1957. 01. 14.

¹¹⁰ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 120. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n. Méhes Lajostól származó információ szerint Mező Imre „Kovács István előszobájában volt az egész idő alatt”. Tudjuk, hogy a szoba a második emeleten található. Lásd PIL 867. f. k–471. őe., p. 15. Kelemen Lajos visszaemlékezése. 1978. 02. 14.; Nemes Dezső pedig az alábbiakkal egészíti ki erre vonatkozó ismereteinket: „Kovács István szobájában voltunk Kelemen Józseffel [valószínűleg inkább: Lajos] és Szántó Miklóssal. Ebben a szobában voltak fő telefonvonalak, a bizalmas telefonok is. A második emeleten volt, egyik ablaka a Köztársaság térre nézett.” PIL 867. f. n-15. 9–10. Nemes Dezső visszaemlékezése. d. n.

¹¹¹ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 120. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

¹¹² BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 124. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n. Kelemen leírását Hollós is átveszi: „Tizenkét óraker a támadóknak sikerült a Kenyérmező utcai oldalon, a négy földszinti ablakon át gyújtópalackokat behajigálni. A szobák kigyulladtak. A védőknek nem volt tűzoltó felszerelésük, az égő szobákat a Kenyérmező utca és a tér sarkán levő szlovák diákokthoz ablakaiból különben is igen erős géppisztoly- és golyószórótűz alatt tartották. Azok, akiket erre kijelöltek, mégis mindent elkövettek, hogy eloltsák a lángokat”. Lásd *Hollós–Lajtai* 1974. 125. o. Néhány oldallal később pedig ez szerepel: „jelentették Mezőnek, hogy a Kenyérmező utcai oldalon levő nyilvántartás helyisége a bedobált benzines palackoktól és kézigránátoktól kigyulladt. Erősítést küldtek, és a tüzet a pártmunkások és katonák eloltották.” *Hollós–Lajtai* 1974. 128. o.

¹¹³ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 124. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

¹¹⁴ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 244. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

Repezgránátok használatára utal Radnai György visszaemlékezése is, aki 4 vagy 6 tankról beszél, amely elkezdli löni a pártbizottság épületét: „A becsapódó lövedékek jókora réseket ütöttek az épületen. Ekkor már sebesültjeink is voltak”.¹¹⁵

Tóth Lajos ezredes viszont egyértelműen kézigránátot említ, ráadásul ugyanarról az időintervallumról beszél, mint Tompa hadnagy, így nem lehetetlen, hogy ugyanarra a történetre gondol: „Kb. két órai harc után [itt 12–13 óra¹¹⁶] egy kézigránát beesett a nyitva álló ajtón és megebesítette Szántó elvtársat¹¹⁷ és engem. Ekkor a legbelső szobában elköttük a sérülések felett az ereket a vérzés csökkentésére. Kótszer, egyéb segély nem volt, az elvtársak így fektettek le bennünket”.¹¹⁸

Tóth Lajos későbbi visszaemlékezéséből ez még egyértelműbb: „Úgy gondolom 1–2 óra között sebesültem meg egy kézigránáttól. Besegítettek egy belső szobába ott vérzést elállító kötést alkalmaztunk függönyből, orvos, gyógyszer nem volt. Nem sokkal később harckocsi csörömpölését hallottuk, bár többször kértünk segítséget, segítség csak akkor érkezett látszólag. Csakhamar kiderült, hogy a harckocsi a pártház elé érve nem segítségünkre vannak, hanem tüzet nyitottak a házra.”¹¹⁹

Tompa Károly úgy ítéli meg, hogy „sebesültjeink, halottaink egészen a harckocsi beavatkozásáig nem voltak”,¹²⁰ egyéb források más, Tóthéhoz hasonlóan homályos eredetű sebesülésről is beszámolnak a hat tank érkezése előtti időszakból. Csikesz Józsefné szerint „Fél 12 tájban kezdtek ágyúval löni. A PB-teremben ültünk, 1–fél 2-ig voltunk ott, amíg Kornidesz elvtárs meg nem sebesült. Kovács István szobája ágyúlovést kapott. Kirohantunk a folyosóra. Le akartunk jutni a pincébe. Kornidesz elvtársat is lecipeltek. Majdnem hason csúsza, mert állandóan lőtték a lépcsőházat is.”¹²¹ Ebből a forrásból úgy tűnik, mintha Kornidesz sebesülése az ágyúlovéssel egy időpontban történt volna.

¹¹⁵ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 293. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n. Az „ekkor már” kitétel egyaránt utalhat arra, hogy ennek következtében, illetve, hogy amikor az esemény bekövetkezik, már megtörtént a sebesülés.

¹¹⁶ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 245. Tóth Lajos ezredes jkv. 1956. 11. 29. Tóth ezredes ebben a forrásban az ostrom kezdetét délelőtt 10 és 11 óra közé teszi.

¹¹⁷ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 302. Szántó kézigránáttól kapott sebesülését egy 1957. január 9-i keltezésű, Csikesz Józsefné által jegyzett, az „Ellenforradalmi támadás áldozatai” címet viselő irat is megerősíti. Tóth Lajos ezredes sebesülését ez az irat nem, csak a szintén a peranyaghoz csatolt „Kivonat azon elvtársak anyagából, akik a Nagy-Budapesti pártszékháznál meghaltak, illetve megsebesültek” című, HM Szügyi Csoportfőnökségen készült, 1956. december 29-i jelentés erősíti meg. HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 297.

¹¹⁸ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 276.

¹¹⁹ HL 1956-os gy. 1. öe., p. 207. Tóth Lajos ezredes jelentése. 1957. 03. 30.; HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 276. Chajes Ida jkv. 1957. 01. 14. Chajes Ida is beszél „a pártbizottság épületére eső gránátok”-ról, nyitva hagyva a kérdést, hogy ez alatt kézigránátot, vagy tüzérségi gránátot ért, bár megkülönbözteti a gránátokat az ágyúlovésektől. Azonban a szövegből elég valószínűnek látszik, hogy mindez a hat tank megérkezése előtt következett be, hiszen Mezőék ekkor javában kérik telefonon a segítséget: „Már október 30.-án [sic!] reggel a Köztársaság téren, ahol a városi pártbizottság épülete van, kezdtek gyülekezni felfegyverzett emberek. Hamarosan ezt követően erős kézfegyvertűz [sic!] alá vették a városi pártbizottság épületét, majd ágyúlovéseket és a pártbizottság épületére eső gránátok robbanását hallottam. Hogy honnan lőtték, azt nem tudom. Ezen időszak alatt a városi pártbizottság vezetője Mező elvtárs és az épület védelmét irányító tisztek állandóan telefonálgattak”.

¹²⁰ *Sólyom-Zele* 1957. 55. o.

¹²¹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 123. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Csikesz Józsefné hozzászólása. d. n. Később már úgy nyilatkozik, hogy a pincében van egy–fél kettő óta. Lásd PIL 867. f. c(s)–102. 24. Csikesz Józsefné visszaemlékezése. 1978. 11. 25.

Ha azonban ezt a szöveget összevetjük Kelemen Lajos későbbi visszaemlékezésével, pontosabb képet kaphatunk: „Kettő-fél három óra körül, többedmagammal, nevezetesen Nemes Dezső, Kornidesz Mihály elvtársakkal és másokkal a II. emeleten Kovács István szobájában és előszobájában tartózkodtunk, amikor a párházra a megérkező tankok tüzet nyitottak”. A már idézett forrást újraolvasva láthatjuk, hogy Csikeszné azzal a gyakran alkalmazott technikával él, hogy igazat ír ugyan, de elég szűkszavúan ahhoz, hogy a gyantlan szemlélőt megtévevessze. Csikeszné itt átugrik egy logikai lépcsőfokot és nem közli, hogy Kornidesz sebesülése után átmentek Kovács szobájába, ahol később az ágyúlövések érték őket, és ezek hatására kényszerültek a pincébe visszahúzódn.

Kelemen egyébként korábbi memoárjában is említi, hogy „kb. 2 óraker, amikor a nőket és a sebesülteket levittük a pincébe, már ágyúval lötték a párházat”.¹²² Ezzel szemben Csikesz Józsefné saját verziója tovább egyszerűsödik és 1978-as visszaemlékezésében már arról számol be, hogy a pincében tartózkodik egy-fél kettő óta.¹²³

Radnai György „jókora réseket” említő visszaemlékezésében sebesülésekről is ír: „A becsapódó lövedékek jókora réseket ütöttek az épületen. Ekkor már sebesültjeink is voltak. Sérült volt Keleti Elvtárs [sic!] a P.T.O. munkatársa (több szilánk érte). Kornidesz Elvtárs az Agit. Prop. O. munkatársa, aki a lábán sérült meg. Rajtuk kívül a karhatalmisták közül is megsérültek egyesek.”¹²⁴ Keleti sebesüléséről az 1957. január 9-én kelt, Csikeszné által készített jelentés úgy számol be, hogy „A párház ostrománál amikor már ágyúkkal lötték a házat, gránátszilánk érte a mellét s szétroncsolta a bokáját.”¹²⁵

Kornidesz Mihály esetében pedig pontosítja Radnai információit: „A párház ostromlása alkalmával lábszárlövést és comblovést kapott”.¹²⁶

Repülőgépek a tér fölött

A fent vázolt módon induló küzdelem kora délutánig változó intenzitással folyt a téren. Eközben a Köztársaság tér fölötti légtérben több felderítő repülőgép is megjelenik. Az egyik pilóta beszámolójából értesülünk, hogy az első repülőgép dél körül indul a térre a légierő országos parancsnokának utasítására, hogy kiderítse, mi történik ott. A repülőgépen tartózkodók „felszállásuk után rövid időn belül jelentették, hogy harc folyik a téren és jelentették továbbá, hogy a gépüket lötték”.¹²⁷ Ezután még két gép indul a helyzet felderítésére, a látotakat folyamatosan jelentik a repülőtéri parancsnokságnak, amely a kapott információkat

¹²² BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 244. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n. A gondolatsor elmosza a sebesülések időpontját, a kétértelmű megfogalmazásból egyaránt lehet arra következtetni, hogy a sebesülések a tankok tevékenységének következtében keletkeztek, illetve, hogy azok megérkezése előtt már megtörténtek.

¹²³ PIL 867. f. c(s)–102. 24. Csikesz Józsefné visszaemlékezése. 1978. 11. 25.; Itt mindössze annyi történik, hogy Kovács István szobájának ágyúátalálata is kimarad a logikai sorból. Az „egy-fél kettes” időpont egyezése az egyedüli áruklódó jel.

¹²⁴ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 293. Radnai György visszaemlékezése. 1971. 12. 09. A gondolatsor elmosza a sebesülések időpontját, a kétértelmű megfogalmazásból egyaránt lehet arra következtetni, hogy a sebesülések a tankok tevékenységének következtében keletkeztek, illetve, hogy azok megérkezése előtt már megtörténtek.

¹²⁵ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II. p. 302.

¹²⁶ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II. p. 302.

¹²⁷ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957 II./2. dosszié p. 36. B. Varga Sándor jkv. 1957. 03. 04.

továbbítja a légierő parancsnokának. Így értesülnek a harcokcsik beavatkozásáról, majd a pártbizottság elfoglalásáról is.¹²⁸

A Galó István és társai per iratai között található B. Varga Sándor ht. örgy. tanúvallomása, amelyből megtudhatjuk, hogy ezen a napon két repülőgép is indult a Köztársaság tér fölé (homályban marad viszont, hogy honnan). Ezek közül az első, egy JAK 18-as típusú gép a déli órákban száll föl Koplányi István alezredessel és Gyulai Andorral a fedélzetén. B. Varga hozzát teszi: „Megjegyezni kívánom, hogy a mi gépeink fegyverzetnélküli szállító és kiképzőgépek”.¹²⁹

B. Varga ebéd után, emlékezete szerint 1 óra tájban száll fel egy AN 2-esen, és már a pártbizottságot lövő harcokcsikról jelentést tehetett feljebbvalóinak. Az ő gépére is lönek, mire „hazatér”.¹³⁰ Hollós Ervinék könyvében is 12 óra körül érkezik egy repülőgép: „A védők felvillanyozódtak: most már nyilván rövidesen megérkezik a segítség! A gép azonban néhány kört írt le, majd eltűnt. És az idő egyre telt. Felhívták a Honvédelmi Minisztériumot, de a következő választ kapták: »A repülőgép azzal ment vissza, hogy a Köztársaság téren nincs nagy tömeg, nem nagy erők támadják a székházat, ezért nem érdemes egységeket küldeni a segítségére.« Mező Imre és Nemes Dezső türelmetlenül visszautasította ezt. Magának Mező Imrének a Honvédelmi Minisztérium egyik akkori vezetője azt mondta, hogy »küldenek segítséget abban az esetben, ha Mező vállalja a felelősséget, hogy a támadók közé lőhetnek»”.¹³¹

Méhes Lajos elbeszéléséből az is kiderül, hogy a Hollós Ervinnél szereplő „a HM egyik akkori vezetője” kitétel Vas Zoltánra utalhat: „[Vas Zoltán] aziránt érdeklődött, hogy miért nem próbálunk tárgyalni a támadókkal. Most megy fel egy repülőgép, az majd felderíti, mi történik ott. Én kértem Vas elvtársat, hogy küldjön segítséget részünkre”. A kis idő múlva létesülő újabb telefonkapcsolat már a repülőgép tér fölé érkezéséről számol be: „Figyeljük az eseményeket a repülőgépről. Tudják, honnan lövik magukat? Mondtam, hogy tudjuk. Vas Zoltán azt mondta, hogy a színház tetejéről lönek, utasítást adtak a repülőgépnek, hogy lőjön a színház tetejére. Megmondtam, hogy nem csak onnan lönek, hanem más házakról is, és a térről magáról is. Erre Vas Zoltán azt mondta: Csak nem képzeli, hogy a fél várost össze fogjuk löni!”.¹³²

A párházban tartózkodó Méhes Lajos szerint tehát a gép utasítást kapott arra, hogy kis mértékben beavatkozzon a pártbizottság oldalán a küzdelembe, nem derül ki azonban a forrásból, hogy végül sor került-e erre, mert Méhes további forradalmár csoportok jelenlétére hívta fel a figyelmet, ezek lövetését azonban Vas megtagadta.¹³³ Nem tudhatjuk biztosan ugyanakkor, hogy a leírt beszélgetés valóban megtörtént-e, vagy csupán utólagos

¹²⁸ Uo. p. 37.; BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 120. Kelemen Lajos szerint a HM küld ki egy felderítő gépet, amely „azzal ment vissza, hogy a téren nincs nagy tömeg, nem érdemes odaküldeni egységeket”.

¹²⁹ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/2. 36. B. Varga Sándor jkv. 1957. 03. 04.

¹³⁰ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/2. 37. B. Varga Sándor jkv. 1957. 03. 04.

¹³¹ *Hollós –Lajtai* 1974. 126. o.

¹³² BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 120–121. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

¹³³ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 120–121.; Czinege Lajos 1986-ban úgy emlékszik, hogy személyesen hívta fel a Honi Légvédelem parancsnokát, Vadász Ferencet ötletével, hogy „ha vadászgépek mélyrepülésben megsturcolnák a tömeget, szétszóródnának”. Ám a tervet a parancsnok a kedvezőtlen időjárási viszonyokra való hivatkozással elutasította. Lásd *Berecz* 1986. 121. o.

magyarázatul szolgál annak demonstrálására, hogy voltak, akik nem hagyták volna magára a párházat és „erőt mutattak” volna. Tudjuk, hogy alkalmaztak repülőgépeket tömegoszlatási célból a forradalom napjaiban,¹³⁴ október 28-a után azonban a fegyveres tömegoszlatás kérdése másként vetődött fel.

A színesen, és bizonyára nem minden ferdítés nélkül előadott történet tehát azt feltétlenül megerősíti, hogy a nehézséget a löparancs kiadása okozta. Vas Zoltán 1990-es visszaemlékezésében egyébként azt állította, hogy személyesen beszélt Mező Imrével, valamint azt is, hogy ő küldte a pártbizottsághoz érkező harckocsikat.¹³⁵ A Méhes-szöveg más témában is érdekes, ugyanis, ha jól megfigyeljük, ellentmond B. Varga állításának, hogy a gép fedélzetén nincs fegyver, hiszen akkor hogyan utasíthatták volna, hogy lőjön a színházra. Ha ez igaz, akkor a löparancs kiadása azért okozott igazán gondot, mert a téren gyülekező civil sokaság élete is veszélybe került volna.

„Egérút” keresése

Érdekes egy pillanatra kitérni a szabad elvonulás kérdésére. Kertész István, a pártbizottság gazdasági osztályának vezetője elmondásából értesülünk, hogy „[október] 28–29-én Mező és Nemes elvtársakat végig kellett vezetnem a házban a padlástól a pincéig és kijelöltek egy »esetleges visszavonulási útvonalat«. Ilyen volt pl. az, hogy a mozitermen keresztül lehetett menni [sic!] egy hátsó udvarba, ahol egy emelet magasságnyi fal választott el a Rákóczi úti ház udvarától. Ide később egy létrát állítottunk, hogy az »esetleges támadásnál« itt a létrán keresztül át lehet jutni a Rákóczi úti ház udvarába, onnét valahogy ki lehet jutni az utcára”.¹³⁶

Kertész azt is hozzáteszi, hogy az ostrom alatt nem volt biztonságos az útvonal, nem lehetett „visszavonulási útvonalként” használni, mert erről az oldalról is támadták a pártbizottságot, valamint, hogy Szatmári Miklós volt kijelölve az útvonal biztosítására és egy lehetséges visszavonulás lebonyolítására.¹³⁷

Csikesz Józsefné a fent említett útvonalat „egérútnak” nevezi. A pártbizottság titkára arról számol be, hogy október 25-én gyűlést hívtak össze, amelyen arról tartottak eligazítást a pártbizottság apparátusa számára, milyen teendők szükségesek egy esetleges támadás során. Csikeszné beszámolója szerint ezen a tárgyaláson arról tájékoztatják a dolgozókat, hogy nincs mód az elvonulásra: „nincs hátsó kijárat”.

A visszaemlékezésben keveredve jelennek meg a tájékoztatóra és a visszavonulási útvonal kidolgozására utaló információk: „Ismertettük ugyanakkor azt is, hogy a párház

¹³⁴ Kahler–M. Kiss 2003. 28. o. és Horváth 2003a. 153., 159. o.

¹³⁵ Vas 1990. 258. o.

¹³⁶ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 252–253. Kertész István visszaemlékezése. 1971. 08. 16.

¹³⁷ Kertész állítását megerősíti Nagy Mária is, aki szerint „A katonai egységek parancsnokaival megszerveztük a Párház védelmét. Felkészültünk az esetleges támadásra. Ismeretes, hogy a háznak egyetlen kijárata van. Minden eshetőségre számítva Kertész Imre elvtárssal megpróbáltunk még egy kijáratot teremteni. Erre csak a szomszédos bérház lift-aknáján keresztül mutatkozott lehetőség.” Új információként a titkár azt is hozzáteszi, hogy ezen az útvonalon néhány személy ki is jutott a párházból: „Szerencsére ide létrákat helyeztünk el és ezen jutott ki később Nemes Dezső, Hollós Ervin és néhány katonatiszt”. BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 280. Nagy Mária visszaemlékezése. 1971. 09. 04.

megtámadása esetén mi a tennivaló, mi a feladat. Várkonyinak volt egy terve. Közöltük az elvtársakkal, hogy ha támadás lesz, a házból kimenni nem lehet, mert nincs hátsó kijárat. De meg kell nézni hogyan lehetne biztosítani egérutat a házból. A moziterem mögött van egy világítóudvar, azon át a másik ház tetejéről ki lehet menni. (Ezt nem ott ismertettük, hanem azután dolgoztuk ki.)¹³⁸ A pártbizottság védőinek többsége tehát – ha hihetünk Csikeszné emlékezetének – nem ismert még akár kockázatos menekülési útvonalat sem.

Létezett tehát egy menekülési útvonal a DISZ bizottság épületén¹³⁹ keresztül, amelyen néhány ember el is tudott menekülni az ostrom végének borzalmai elől. A történet Nemes Dezső elbeszélésében két változatban maradt ránk.¹⁴⁰ Mindkettő közös vonása, hogy nem esik szó egy előre kijelölt útvonalról, a kijáratot keresni kell, valamint hogy Nemes Dezsőék Mező Imrével indulnak a keresésre, aki azonban útközben visszafordul. A kijutás tényét Földes László is megerősíti, aki a pártközpontban találkozik Nemessel az ostrom napjának délutánján.¹⁴¹

A beszámolók szerint Nemes Dezsővel együtt 4–5 ember juthatott ki ilyen módon,¹⁴² nyitva marad azonban a kérdés, miért ilyen kevés ember választja a menekülésnek ezt az útját. Érthetetlen továbbá, hogy ugyanaz a belügyi jelentés, amely Nemes Dezső

¹³⁸ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 98. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

¹³⁹ DISZ székháznak, vagy régi pártháznak hívják a visszaemlékezők a Köztársaság tér 26. számú épületet, amely 1956-ban a 27. számú, később épült pártbizottsági épülettel egybeépítve alkotott egy épületkomplexumot. A két rész között, az emeletkülönbségek ellenére szabad átjárás volt.

¹⁴⁰ ÁBTL I.11.9. III/1. 2. k. 22. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11. (Idézet Nemes Dezső ismeretlen helyen található visszaemlékezéséből.) A valószínűleg korábbi változat szerint: „Amikor a HM.–ből [sic!] jelentették, hogy segítségre nem számíthatunk, a pártházban lévő honvédtisztek az ellenállás beszüntetését és a fegyverek letételét javasolták. Ekkor Mező és néhány más elvtárral elindultuk, hogy egy hátsó kijáratot keressünk, melynek létezéséről szó volt. Átmentünk a DISZ. [sic!] székházba. Amikor odaértünk hírt kaptunk arról, hogy az őrség már kitűzte a fehér zászlót. Kétséges volt, hogy a hátsó ajtót megtaláljuk, mielőtt a felkelők behatolnak s kijuthatunk rajta. Mező és még néhány vissz[a] mehtek [sic!]. Én és még 3–4 elvtárs átmentünk a DISZ. [sic!] székházba. – A moziteremből tényleg nyílt egy ajtó a világító udvarra [sic!], innen egy falon keresztül át lehetett menni a szomszéd ház udvarára. Visszamenni a többiekhez már nem volt módunk. Tehát átugrottunk a szomszéd ház udvarába [sic!].”; PIL 867. f. n-15. 9–10. Nemes Dezső visszaemlékezése. d. n. A Politikátörténeti Intézet Levéltárában őrzött másik változatban Nemes részletesebben idézi fel megmenekülésének történetét, határozottan állítva, hogy négy társával együtt jutott ki: „2 óra után közölték a HM.–ből, hogy nem tudnak segítséget adni. Hihetetlen fejtelenség volt ott. Miután ezt a közlést kaptuk, a honvédtisztek azt javasolták, hogy szüntessük be az ellenállást. Mi azt mondtuk, hogy a DISZ székházban van valami rejtett ajtó, azon át el lehetne vonulni. Mező Imrével átmentünk a DISZ székházba, hátha megtaláljuk az ajtót. Kerestük a gondnokot, akinek tudnia kellett volna erről az ajtóról, de ő egy másik pin- [sic!] volt. Nem találtuk meg. Átmentünk a DISZ székházba, a kapu be volt löve. A kapuban [sic!] két-három autó volt betéve, azok ott égték, és elbarikádozták a bejáratot. De előtte tömörült a támadók egy csoportja. Miközben át akartunk menni, halljuk, hogy az őrség beszünteti az ellenállást. Mező err[e] azt mondta, hogy nincs értelme átmenni, vissza akart fordulni, hogy rendezze az ellenállás beszüntetését. Mi néhányan mégis tovább mentünk. Az udvaron nem tudtunk átmenni, [l]ementünk a hátsó lépcsőn, átszaladtunk a moziteremhez, ahol állítólag valami rejtett kijárat van. Ezt meg is találtuk egy ajtót, ami a világító udvarra nyílt [sic!]. Ezt egy fal választotta el a szomszéd ház udvarától. Ezen a falon átmászva át tudtunk ugrani a szomszéd ház udvarára. Kapuja előtt két nemzetőr állt. Készültek arra, hogy igazoltassák a ház lakóit, ezt mi nem vártuk meg, hanem egyenként (öten letünk) odább álltunk. Bementem a Pártközpontba. Elmondtam, mi történt a Köztársaság téren.”

¹⁴¹ Földes 1984. 244. o.

¹⁴² Név szerint Hollós Ervint és Szatmári Miklóst említi a források. Lásd BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 124. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n.

visszaemlékezését közli, miért állítja még az idézet előtt néhány oldallal is, hogy bár Mező Imre „Utasítást adott annak a hátsó kijáratnak a felkutatására, amelyről hallomásból értesül[te], hogy a nők és a gyermekek elmenekülhessenek. Ezt a hátsó kijáratot nem találták meg”.¹⁴³

Az ostrom végének eseményei

A harcokcsik beavatkozása

Az október 30-án reggeltől (kora délelőttől) változó intenzitással folyó egyenlőtlen ostrom kimenetelében kora délután fordulat következett be. A Köztársaság térre a XIII. kerületből tankok érkeztek, amelyek – a dokumentumok szerint tévedésből történő – beavatkozása eldöntötte az ostrom végkifejletét.¹⁴⁴

A tankok beavatkozásának körülményeire két okból nem kívánok munkámban részletesen kitérni. Az események további alakulása szempontjából egyrészt elegendő a végeredmény ismerete is, miszerint (vitatott számú) 3–6 tank csatlakozott a felkelők már korábban odaérkezett harcokcsijához, és a pártbizottság épülete ellen fordította ágyúcsövét. Másrészt részletesen foglalkozott a témával Horváth Miklós¹⁴⁵, Gosztonyi Péter és Berki Mihály is. Közülük Horváth tárgyalja az eseményeket legrészletesebben, átvéve a hat tank parancsnokának, Galó Istvánnak és társainak perében hozott következtetéseket.

Eszerint a tankok nem ismerték fel a helyzetet, rádióösszeköttetés sem volt köztük, és tévedésből lőtték a budapesti pártbizottság épületét. Ezt az érvelést Gosztonyi egyrészt idézőjelbe teszi,¹⁴⁶ másrészt nem fogadja el, hivatkozva arra, hogy „A bitófa árnyékában születhettek meg a lefogottak vallomásai, amelyek ugyan igen naivnak hangzanak, de végső soron életmentők voltak”.¹⁴⁷ Itt csupán két beszédre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek az első fokú tárgyalás irataiból kerültek elő, és talán jól érzékeltetik a per jellegét.

Elsőként Galó Istvánt idézzük: “Véleményem szerint a párházat az ostromlók elfoglalták volna a harcokcsik beavatkozása nélkül is, de tény, hogy a harcokcsik ilyen fellépése döntően befolyásolta a párház sorsát. Nekem feladatom és céloom a párház védelme volt és ezt a feladatot szándékomban volt megoldani és ebben nem befolyásolt semmi, beleértve a téren összesereglett tömeget is. De az adott helyzetben másként eljárni nem állt módomban. [...] Ha a téren világosan láttam volna, amit utólag meg lehetett állapítani, akkor azt tettem volna, hogy félkörben felállok a párház körül, s ha a tömeg nem oszlik, szétlövöm. [...] Én magam ezekben a napokban az október 30.-a előtti időben már több helyen részt vettem a felkelők elleni harcban. Védtem a *Szabad Nép* székházát, a Nemzeti Színházat, lefegyvereztem csoportokat és 1–2 harcokcsival tömegszétosztatást is csináltam.”¹⁴⁸

¹⁴³ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 15. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11.

¹⁴⁴ A tankok beavatkozásának körülményeit lásd Horváth 1993.; Horváth 2003a. 277–279. o. és Eörsi 2006. 71–80. o.

¹⁴⁵ Horváth 1993., Gosztonyi 1994., Berki 1990.

¹⁴⁶ Gosztonyi 1994. 76. o.

¹⁴⁷ Gosztonyi 1993. 150. o.

¹⁴⁸ HL Bp. Kat. Bir. 012/1957. I. 39–39/b.

Az ügyész érvelése még inkább önmagáért beszél: „Úgy az ügyésznek, mint a védelemnek az a feladata, hogy elősegítse a bíróságot abban a nehéz helyzetben, hogy az igazság kiderüljön. Ebben az ügyben, mint cseppben a tenger, tükröződik az októberi események jellemző vonása. Ezekben a napokban sok becsületes ember elvesztette a fejét, tájékozatlanná vált, nem volt ítélőképessége teljes birtokában, s akarva vagy akaratlanul az ellenforradalom eszközévé vált. Ennek az ügynek az a legjellemzőbb vonása, hogy itt becsületes embernek hitt emberek követtek el ellenforradalmi tetteket. [...] Vádlottak, amikor a pártházat lőtték, lényegében a szocializmus ellen fordították fegyverüket. Valamennyi vádlott a népből való, a néphez hű ember volt október 23-ig. A tanuk [sic!] csak jót tudtak róluk mondani. Súlyosbító körülményként egyedül azt értékeli [sic!], hogy mint katonák követtek el tettüket. Enyhítő körülmény, hogy történelmileg rendkívül bonyolult helyzetben követtek el tettüket, s eddig kiváló katonák voltak. Az ítélőhatalnál figyelembe kell venni, hogy az ellenforradalom nem adta fel a harcot és más eszközökkel még ma is támadást intéz államrendünk ellen. Vádlottakra szigorú ítéletet kérek.”¹⁴⁹

A tankok fellépése tehát, mint döntő momentum jelenik meg a pártház feladásának okai között, bár mint láttuk, Galó István szerint az ostromlók mindenképpen elfoglalták volna a házat.

Galó István nyilván önmagát és társait is védi érveivel abban a perben, ahol több szemtanú a tankok beavatkozásának végzetes voltát erősíti meg. A vallomások közül Kelemen Lajosét érdemes kiemelnünk.

Az említett KB instruktor 1957-ben tehát a következőket mondja: „Én úgy gondolom – és az épület védelmében részt vevő tisztek is ezen a véleményem [sic!] voltak – hogy ha ez a tüzérségi tűz nem éri az épületet, akkor tudtuk volna tartani magunkat. Azonban az erős tüzérségi tűz következtében a városi pártbizottság további védelme lehetetlenné vált”¹⁵⁰.

Más helyen tett nyilatkozatában hasonlóképpen emlékszik, de a tankok szerepét némileg

*Galó István portréja
(HM HIM Közponi Irattár)*

¹⁴⁹ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. I. 59–60.

¹⁵⁰ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 271. Kelemen Lajos jkv.; A perben elhangzó többi, a témára vonatkozó vallomás – némi változtatással, de alapvetően – ugyanezt szajkózza: „Azonban csalódtunk ezekben a tankokban, ezek a tankok ágyútűz alá vették a pártbizottság épületét, aminek következtében a további védelem reménytelenné vált.” Lásd Chajes Ida. uo. p. 276.; „S amikor meghallottuk az örömdolgos hírt, hogy a tankok megérkeztek, azt gondoltuk, hogy megmenekültünk. A valóságban, ha a tankok segítettek volna, nekünk, mindaz, amiről fentebb beszéltem, nem történt volna meg. De a tankok a pártszékházra lőttek és ez döntötte el védőink sorsát.” Lásd Csikeszné. uo. p. 269. „Azonban egy bizonyos idő elteltével erős ágyútűz alá vették az épületet. Mint ahogy később tisztázódott, a térre érkezett tankok lőttek. Ezen tankok tüzelése döntötte el a Városi Pártbizottsági épület védelmének további alakulását.” Lásd Nagyné. uo. p. 282.

Az elfoglalt DISZ-épület (HM HIM Fotóarchívum)

finomítva adja elő: „Körülbelül két óraker, amikor a nőket és a sebesülteket levittük a pincébe, már ágyúval lőtték a pártházat. Világos volt, hogy hosszú ideig a Párt Székházát tartani nem lehet, ezért néhányan, így Csikesz Józsefné, Nagy Mária elvtársnőkkal megbeszéltük, hogy egy későbbi időpontban, amikor a székházból el tudunk menni¹⁵¹ – nem ismerve

¹⁵¹ Ez a kijelentés az „egérút” meglétére utalhat, amelyről később még lesz szó.

A pártbizottság szétlőtt épületegyüttese a tér felől (HM HIM Fotóarchívum)

még a kibontakozást, ha módunk és lehetőségünk lesz, egymással valamilyen formában a kapcsolatot fenn fogjuk tartani”¹⁵²

Nemes Dezső visszaemlékezésében ugyanakkor egy másik magyarázatot ad, amely szerint Galó próbálta megakadályozni a párház lövését, de nem volt ura a helyzetnek: „Két óra volt, amikor tankok zaját hallottuk, de ahogyan jöttek, el is mentek. Illetve 2–3 közülük át is állt. A XIII. kerület is ígért tankokat, a HM is. Nem tudom, melyik küldte. A parancsnok kivonta a többit, mert félt, hogy azok is átállnak. Két óra után közölték a HM-ből, hogy nem tudnak segítséget adni”¹⁵³

Egy 1956. december 21-én, Galó István és társai perében keletkezett szakértői vélemény szerint „az épület 15 belövést kapott repeszgránátokkal, 85 mm-es űrméretű ágyúból, T-34-es harcokocsiról. Ezek az ágyúk (harcokocsik) az épületet kb. 80–100 méterről lőtték. Ezenkívül az ostromban részt vettek még kisebb űrméretű 37, vagy 57 mm-es lövegek is.”¹⁵⁴

¹⁵² BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 244. Kelemen Lajos visszaemlékezése. 1971. 07. 09.; Ugyanerre vonatkozik a szöveg, de hangsúlyok nélkül: „Közvetlenül a pince elfoglalása előtt Csikeszné, Nagy Mária, Vándor, Lovas és én arról beszélgettünk, hogy a pártnak illegálisba kell menni. Mi legyen a párttal. Azt javasoltam, hogy mindegyikünk menjen valamelyik üzembe dolgozni és igyekezzünk kapcsolatot teremteni egymással. Nem tudtuk elképzelni, milyen helyzet fog előállni a párház elfoglalása után”. BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 125. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

¹⁵³ PIL 867. f. n-15. 9–10. Nemes Dezső visszaemlékezése. d. n.

¹⁵⁴ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II./1. pp. 316–317. Erre az iratra hivatkozik Horváth 1993. 2. rész. 41. o.

Az iratban először a pártbizottság épületét jellemzik, amely „két részből áll. Az egyik része három emeletes, a másik négy. Külön-külön bejárattal. A két rész, habár emeletkülömbőség [sic!] van [átjárható], udvar résszel rendelkezik. Az épület falazata, 20–25 cm széles téglafal. Védelem szempontjából, a ház különösebb erődítményt nem képvisel. Falai, csak a gyalogsági rajfegyverek (golyószóró, géppuska, harcokosi géppuska) ellen nyújtanak védelmet”.

Az épületben okozott károk felsorolása után a bizottság levonta végkövetkeztetését: „A harcokosi és egyéb lövegektől, elsősorban az épület két szárnya szenvedett sérüléseket. A sérült két szárny az épület Köztársaság tér felőli részének, kb. 2/5 részét teszi ki. [...] A bizottság megállapította, hogy a nehéz tűzfegyverek beavatkozása (a harcokosik és egyéb lövegek) nagyban meggyöngyítette a ház védelmét, különösen a balszárnyról, ahol a földszinttől kezdve a tetőig, két ablaksor szélességben, minden egyes emelet találatot kapott 85 mm-es ágyúból. Az épület jobbszárnán, habár kevésbé sérült, végeredményben ugyanaz a helyzet.

A bizottság megismerkedett a tanúkihallgatások jegyzőkönyvével, amelyekből [sic!] kitűnik:

1. az épületet nem sokan védték
2. a támadás következtében kigyulladt balszárnny oltása a védelem egy részét elvonta
3. a nehézfegyverek állandóan tüzalatt [sic!] tartották az utcai részt, a védelem kénytelen volt az ablakokban elhelyezett védelmi állásokat otthagynva lejjebb [sic!], emeletről emeletre elhagyni [sic!].

Az elmondottak alapján a bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a Pártközpont épületét támadó tankok döntő szerepet játszottak abban, hogy a védelem kénytelen volt megadnia [sic!] magát.”¹⁵⁵

A védők csekély számára utaló első pont meglehetősen relatív ugyan, tekintve, hogy a pártházban az ostrom alatt körülbelül 150-en tartózkodtak.¹⁵⁶ A jelentés idézett részéből egyértelműen kiderül azonban, hogy a kiküldött bizottság a tankok szerepét kulcsfontosságúnak értékelte az ostrom végkifejlete szempontjából.

A pártbizottság épületében tartózkodók a térre érkező harcokosik zajának hallatán először megkönnyebbültek, majd tapasztalva, hogy a felmentésükre küldött tankok a pártházat lövik, felismerték: helyzetük tarthatatlanná vált. Megpróbálkoztak még segélykérő telefonhívásokkal, ám a felismerés további megerősítést nyert, amikor a Honvédelmi Minisztériumból is azt a választ kapták, hogy nem tudnak nekik segítséget nyújtani.

Ezen a ponton még a legtöbb forrás egyetért, ám a helyzetre adott választ, az ekkor meghozott döntéseket eltérően tárgyalják és főképpen: különböző személyekhez kötik. A legtöbb forrás szerint a HM-ből érkező elutasító válasz után a pártbizottság épületében tartózkodó honvédtisztek javasolták az ellenállás beszüntetését és a fegyverletételt, Mező Imre ezzel egyetértett.¹⁵⁷ Más változat szerint Mező rendeli el az ellenállás (másutt a tüzelés¹⁵⁸) beszüntetését, két katonatiszt vállalkozik a támadókkal történő tárgyalásra, Mező

¹⁵⁵ HL Bp. Kat. Bir. 012/1957, II/1. 317. A dokumentumot idézi *Eörsi* 2006. 85–87. o.

¹⁵⁶ *Kelemen et al.* 1993.

¹⁵⁷ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 15. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11.

¹⁵⁸ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 293–294. Radnai György visszaemlékezése. 1971. 12. 09.

Imre pedig elkíséri őket.¹⁵⁹ Egy K. Farkas Józsefnek tulajdonított feljegyzés szerint „Mező elvtárs és egy őrnagy elvtárs” együttesen adja ki a parancsot a tüzelés befejezésére, mivel ki akarnak menni (és ki is mennek) tárgyalni a felkelőkkel.¹⁶⁰

Kelemen Lajos emlékezete szerint az ostromlókkal való tárgyalás lehetősége, parlamenterek kiküldése „az ostrom időszakában” fogalmazódik meg Mező Imrében, aki ezzel kívánta biztosítani a védők (elsősorban a nők) szabad elvonulását.¹⁶¹ A különböző változatokban közös elem, hogy egy (vagy több) vezető parancsára, javaslatára szüntetik csak be a védők a küzdelmet, ekkor viszont egységesen az egész épületben elhallgatnak a fegyverek.¹⁶²

A pártház feladása és a fegyverletétel kérdése

A harcok befejezése legalább annyi kérdőjelet vet föl, mint az ostrom indulása. Egyes beszámolók szerint az ostromlott épületben a délután folyamán az ellenállás beszüntetéséről döntenek és leteszik a fegyvert.¹⁶³ A források egy csoportja szerint ekkor „tűzszünet lett elrendelve”,¹⁶⁴ míg máshol az áll, hogy „Várkonyi elvtárs szól, hogy tüzet szüntess”¹⁶⁵ és néhány forrás hozzáteszi, hogy ezalatt a fegyvernyugvás alatt ment ki Mező Imre társaival tárgyalni. Egy forrás egyenesen arról beszél, hogy a „tűzszünetet kihasználva” indultak el, Csalai József pedig kiegészíti ezt azzal, hogy bár a tűzszünetről tudott, a parlamenterek kiküldéséről utólag értesült.¹⁶⁶ A források által használt terminológia azonban megtévesztő, mivel tűzszünet csakis a harcban résztvevő mindkét fél tudomásával köthető, egyoldalúan csak a tüzelés beszüntetését lehetett elrendelni. Lengyel Zoltán szerint ekkor az épület feladására is sor került volna,¹⁶⁷ de mint később látni fogjuk, ennek ellentmondanak a pártbizottság első emeletén zajló tűzharcról beszámoló más vallomások.

A visszavonulási útvonal kérdése kapcsán idézett két, Nemes Dezsőtől származó vallomás arra utal, hogy nem történt egységes döntés a megadásról, azzal Mező Imre, mint ténnyel szembesül és erre való reakcióként akar kimenni tárgyalni a forradalmárokkal. Nemes egyik szövege arról tudósít, hogy az őrség ekkor már fehér zászlót is kitűzött. Erről a zászlóról – amely tehát nem azonos a kilépéskor Mezőék kezében lévővel – más forrás is beszámol, megerősítve Nemes azon közlését, hogy az épületre jóval előbb került fehér zászló, mint ahogy a parlamenterek elindultak tárgyalni.¹⁶⁸

¹⁵⁹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 28. (Névtelen) Feljegyzés. d. n.

¹⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. p. 100. [K. Farkas József] Feljegyzés (ceruzával a lap tetején). 1957. 06. 11.

¹⁶¹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 244. Kelemen Lajos visszaemlékezése. 1971. 07. 09.

¹⁶² Egyes források egyenesen a fegyverek letételéről szólnak. Több forrás említi azt is, pl. ÁBTL 3.1.9. V-150381/7. p. 67., hogy a parlamenterek elindulása előtt már kb. 20 perce nem lóttek a védők.

¹⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1, p. 124. Farkas Imre vallomása a pártbizottság épületében tartott helyszíni szemle alkalmával. 1957. 10. 04.

¹⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. p. 124. Farkas Imre jkv. 1957. 10. 04. és ÁBTL 3.1.9. V-143269/2. p. 166. Farkas Imre jkv. 1957. 07. 26.

¹⁶⁵ MOL XX-5-h. 8. k. p. 141. Farkas Imre jkv.

¹⁶⁶ MOL XX-5-h. 2. k. p. 181. Könczöl Sándor jkv. 1960. 07. 13.; MOL XX-5-h. 8. k. pp. 148–149. Csalai József jkv. 1960. 06. 24.

¹⁶⁷ MOL XX-5-h. 4. k. p. 269. Lengyel Zoltán jkv. 1960. 07. 20.

¹⁶⁸ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 294. Radnai György visszaemlékezése. 1971. 12. 09. „Az épületre fehér zászló került és még annyit láttunk, hogy Mező Imre és Asztalos János Elvtársak fehér lepedővel a kezükben elindultak

A pártbizottság sarki épületének sérülései (HM HIM Fotóarchívum)

A források arra utalnak, hogy a zászló, ha kitétték egyáltalán, az első emelet egyik ablakába került és azt a párházati védő belső karhatalmisták helyezték oda. Ez azért meglepő, mert a későbbiekben látni fogjuk, hogy éppen itt tartott legtovább a tűzharc a forradalmárok behatolása után.

Több vallomásban is szerepel, hogy az ostrom egy kései szakaszában a védők egy része az első emeleten tartózkodik. Bár többen úgy emlékeznek, hogy fegyverletételre került sor és menedéket kerestek az I. emelet tanácstermében, vagy az azzal szomszédos helyiségekben, más források fegyveres összecsapásról számolnak be a fedezékbe vonult védők és a terembe betörő forradalmárok között.

A visszaemlékezésekben különböző elemek jelennek meg a történetek azon pontján, amikor a védők számára egyértelművé vált, hogy a párházat nem képesek tovább tartani. Láthattuk, hogy az egyik törekvés egy visszavonulási útvonal biztosítására irányult, ezzel több dokumentum szerint Mező is egyetértett, ám ez csupán néhány ember számára jelentett menekülést. A szabad elvonulást célozta az is, hogy Mező Imre a források szerint tárgyalni akart a felkelőkkel. Ezzel az ötletével azonban a védők nem mindegyike értett egyet, Kelemen Lajos is meglehetősen távolságtartással kezeli a kérdést.¹⁶⁹

a bejárat felé.”; ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 15. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11. „A védők ekkor már kb. 20 perce nem lőttek, é[s] az emeleti ablakba is fehér zászlót helyeztek.”

¹⁶⁹ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 244. Kelemen Lajos visszaemlékezése. 1971. 07. 09. „Az ostrom időszakában Mező Imre elvtársnak volt egy elképzelése, hogy az ellenforradalmárokkal tárgyalni kellene és szabad elvonulást

Chajes Ida szerint pedig a védők egy másik csoportja ezzel éppen ellenkező nézeteket vallott.¹⁷⁰ Nemes Dezső már idézett visszaemlékezései közül az egyik arról szól, hogy amikor „át akartunk menni [a DISZ épületbe a hátsó kijáratot keresni], halljuk, hogy az őrség beszünteti az ellenállást,¹⁷¹ a másik változat szerint pedig útközben „hírt kaptunk arról, hogy az őrség már kitűzte a fehér zászlót”.¹⁷²

Nemes és Chajes beszámolóit tehát – az ostrom végső szakaszára vonatkozóan – némileg megkérdőjelezi az egész épületben egységesen, egy parancsra cselekvő védelem képét. Ezekben nem esik szó a más forrásokban már látott döntési láncolatról, amelyben a katonatisztek javasolnak valamit (az ellenállás beszüntetését), ezt Mező elfogadja, parancsot ad, a többi védő pedig aszerint cselekszik.

Chajes Ida arról is említést tesz, hogy „Mező elvtárs kifejezte elégedetlenségét Tóth [Lajos ezredes] elvtárssal szemben, aki nem értette az ilyen harcok vezetését”.¹⁷³ Nem tudjuk, milyen mértékben, de mindenképpen úgy tűnik, a szorult helyzetre egyes emberek és csoportok – természetesen – különbözőképpen reagáltak. Nem feltétlenül egyezett mindenki véleménye a megoldást illetően, bármennyire is ezt sugallják a későbbi összefoglalók és feldolgozások. A cél azonban, amely ebben a szakaszban csakis a megmenekülés lehetett, feltétlenül azonos volt.

A parlamenterek története

A Hollós–Lajtai könyvben a párházból kiküldött parlamenterek történetének kiforrott és 1990 előtt egyedül érvényes változatát olvashatjuk, amely szerint „Asztalos [...] arra kérte Várkonyit, szerezzen egy fehér kendőt és egy botot. Várkonyi az egyik katonával az étteremből kihozatott egy fehér abroszt, s ezt egy szétlőtt ablakkeret roncsára kötötték. Asztalos meghagyta Várkonyinak: – Amint kimegyünk a térre, a kaput csukják be utánunk. Ha fegyveresekkel jövünk vissza, nehogy valaki tüzeljen. – A rögtönzött zászlót először Papp akarta vinni, de Mező kivette a kezéből. Egy katona kinyitotta a kaput. Mező előrenyújtotta a fehér zászlót, egy ideig kitarotta. A téren néhány pillanatra abbamaradt a lövöldözés. A színház tetejéről és a térről kiabálás hallatszott: – Ne lőj, megadják magukat!

Ezután határozottan és biztosan kiléptek. Elöl ment Mező, közvetlenül mögötte Asztalos és Papp. – Ne lőjete! – kiáltotta Mező, – parlamenterek vagyunk! – A színház irányába indultak. Ebben a pillanatban lövések dördültek. Először Asztalos esett el, majd Mezőt találta el egy golyó; Pappot géppisztolysorozat érte. Ő még megpróbált néhány lépést tenni

kellene biztosítani, elsősorban a nők részére. Elképzelése az volt, hogy a harc súlyosságától függően, fehér zászlós parlamentereket kellene kiküldeni, hogy tárgyaljanak az ellenforradalmárokkal. (Későbbiek során tudtam meg, hogy Ő maga volt többek között aki ezt meg akarta tenni.)”

¹⁷⁰ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 124. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n. „Én kértem [Mezőt], hogy ne menjen sehová, minden lépés egy halál. Nem – mondta ő – ezt feltétlenül meg kell csinálni, ugyanis tárgyalni akart az ellenforradalmárokkal. A mi véleményünk az volt, hogy nem érdemes tárgyalni, nincs értelme. Nem tudtuk, ki van még élő a házban, azt hittük senki sem él már rajtunk kívül. Csak a sebesülteket láttuk. Mező elvtárs rendkívül optimista volt. Ez az optimizmus vezette oda, hogy nem mondta meg nekünk, hogy elmegy tárgyalni. Asztalossal és még egy elvtárssal ment le. Azt tudtam, hogy lemegy.”

¹⁷¹ PIL 867. f. n-15. 9–10. Nemes Dezső visszaemlékezése. d. n.

¹⁷² ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 22. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11.

¹⁷³ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 124. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. d. n.

visszafelé a párházhoz, de újabb golyók érték”.¹⁷⁴ Mező Imre sérüléséről ugyanakkor hiába keresünk közelebbi információt a könyvben, csupán az derül ki néhány oldallal később, hogy a súlyosan sérült Mező Imrét kórházba szállították.

A parlamenterek története is problematikusnak bizonyul. 1968-ban publikált könyvében, bár átveszi Mezőék fehér zászlós történetét, Komját Irén is több védő – és a saját – kétségeinek ad hangot, amikor azt írja „a népbírósi jegyzőkönyvekben így áll: »Fehér zászlóval léptek ki a kapun...« Mégis többen kétségbe vonják, hogy olyan tapasztalt forradalmár, mint Mező Imre, azt hihette, hogy a banditákkal tárgyalni lehet. Néhány elvtárs, aki ott volt az ostromlott épületben vagy annak közelében, azt hangoztatja, hogy nem látta Imrét kimenni a kapun. Csak egy elvtársnő, Chajes Ida állítja, hogy körülbelül fél háromkor látta Imrét sebesülten a ház előtt. Találgatások és töprengések nem oldhatták meg a kérdést. Itt úgy mondtam el, ahogy a történész írta le és ahogy a vallomások és visszaemlékezések többségéből kialakul. Valószínű, hogy tényleg így történt”.¹⁷⁵

A visszaemlékezések, belügyi összefoglalók, periratok olvastán sem alakul ki azonban az az egységes kép, amit Hollósék leírása alapján várnánk. Sem a parlamenterek számát, sem azok személyét illetően nem egyeznek a különböző források: van, aki egy őrnagyot,¹⁷⁶ más beszámoló egyedül Asztalos Jánost¹⁷⁷ említi Mező Imre kísérőjeként, máshol Asztalos és „még egy elvtárs”,¹⁷⁸ vagy Asztalos és Szabó Lajos,¹⁷⁹ több helyen – a kanonizálódott változat szerint – Asztalos és Papp József szerepel a küldöttség tagjaként. Egy forrás még Tóth Lajos ezredest¹⁸⁰ is megnevezi, mint Mező és Asztalos parlamenti társát, holott Tóth ekkor – saját beszámolója szerint is – sebesülten feküdt egy emeleti helységben.

A Köztársaság térről fellelhető belügyi jelentések egymást követő verzióiban – bár a küldöttség klasszikus összetétele nem kérdőjeleződik meg – fokozatos átalakuláson megy át a parlamenti epizód. A legkorábbi szöveg Mező Imre sebesülésének helyét az „ajtóban” jelöli meg, kerülve tehát annak kimondását, hogy Mező kilépett volna az épületből. A párttitkár később bekövetkező halálára is kitér az irat, csak ezután említi Papp és Asztalos lelövését.¹⁸¹ 1959 elejére a történet már úgy módosul, hogy a három parlamentert egyszerre, egyetlen sortűzzel lövik le „a párház bejáratánál”, megemlítik még azonban, hogy Mező Imre kórházban hunyt el.¹⁸² A két datálatlan, valószínűleg későbbi változat szövege már egészen sematikus, kimarad belőle a küldöttség sebesülésének helyszíne, és Mező kórházba szállítására sincs utalás, sőt a megfogalmazás arra enged következtetni, hogy Mező és két társa a lincselések áldozata lett.¹⁸³

¹⁷⁴ *Hollós-Lajtai* 1974. 141. o.

¹⁷⁵ *Komját* 1968. 199. o.

¹⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. 100. [K. Farkas József] Feljegyzés. 1957. 06. 11.

¹⁷⁷ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 294. Radnai György visszaemlékezése. 1971. 12. 09.

¹⁷⁸ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 124. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n.

¹⁷⁹ „Mező Imre, Asztalos és Szabó elvtársak a párház bejáratánál haltak meg az ellenforradalmárok golyóitól.” Lásd *Jobbágyi* 1998. 212. o.

¹⁸⁰ BFL XXXV. 1. g. 1. őe. 28. Feljegyzés. d. n.

¹⁸¹ ÁBTL 34-1-172/2/84. p. 34. „Mező elvtársat az ajtóban lelőtték, aki később súlyos sérüléseibe behalt. Ugyancsak lelőtték Papp és Asztalos elvtársakat is.”

¹⁸² ÁBTL 3.1.9. V-150381/7. p. 67. „A parlamentereket, a Párház bejáratánál sortűzzel lelőtték.”

¹⁸³ „Az elleforradalmárok azonban a parlamentereket lelőtték és kegyetlenül megkínózták.” Lásd ÁBTL 3.1.9. V-150381/7. p. 164 és ÁBTL 3.1.9. V-150388/1. p. 201.

A párház védőinek visszaemlékezéseit figyelmesen olvasva az is kiderül, hogy több pártfunkcionárius nem állítja azt, hogy Mező Imre elhagyta volna az épületet. Csikesz Józsefné 1957 elején úgy eleveníti fel az epizódot, hogy: „A pártbizottság titkárát Mező Imrét, amikor fehér zászlóval a kapu felé közeledett, hogy jelt adjon a párház feladásáról, lelőtték, később kórházba vitték, ahol meghalt”.¹⁸⁴

A fellelhető iratok szerint ugyanakkor a Komját Irén által hivatkozott Chajes Ida sem írta le egyértelműen, hogy hol látta a sebesült Mező Imrét. Tanúvallomásában arról beszélt, hogy „Amikor engem kivittek a házból [sic!] Mező elvtárs ott feküdt már súlyos sebesülten. Azt hittem, hogy halott. Borzalmas állapotban volt”.¹⁸⁵ A beszámoló szerint tehát Mező annak az útvonalnak bármely szakaszán, akár az épületen belül, akár kívül feküdhett, ahol Chajes Idát kikísérték. Ugyanakkor arról is beszélt, hogy – Kelemen Lajoshoz hasonlóan – nem is tudott arról, hogy a védők parlamentereket küldtek volna. Megfogalmazása szerint „Mező elvtárs rendkívül optimista volt. Ez az optimizmus vezette oda, hogy nem mondta meg nekünk, hogy elmegy tárgyalni. Asztalossal és még egy elvtárral ment le. Azt tudtam, hogy lemegy”.¹⁸⁶

Chajes Ida sem fogalmaz egyértelműen egy 1959-es tanúvallomásában. Amikor azt kérdezték tőle, tudja-e, hogy „ki ment ki parlamenterként Mező elvtárral a párház kapuján”, a következőképpen válaszolt: „Pontosan nem tudom. Arra emlékszem, hogy Mező elvtárs a mi jelenlétünkben vetette fel a párház feladásának lehetőségét, s utána kiment, Asztalos ezredes kísérte ki”. Utóbbi mondat vonatkozhat a szoba vagy a párház elhagyására is. A továbbiakban a kihallgató tiszt, Ózdi Béla rendőr százados azt a figyelemre méltó kijelentést teszi, hogy „Korábban volt egy olyan vélemény, hogy Papp et. [elvtárs] volt az egyik tiszt, aki Mező elvtárral ki ment [sic!] és lelőtték őket”. Amikor rákérdez, hogy így volt-e, Chajes Ida azt válaszolja, hogy „Papp ezredes nem mehetett, mert Mező elvtársék kimenetele után én és Papp ezredes együtt semmisítettünk meg iratokat. Sőt, Kállai elvtársnő utólagos elmondásából tudom, hogy a fegyverek már az épületben voltak, amikor Ő Papp ezredessel egy rejtjelezett táblázatot megsemmisített”.¹⁸⁷

Papp József halálát, mint a későbbiekben látni fogjuk, lövési sérülések okozták (a lövések előlről érték), holttestét meggyalázták és a téren felakasztották.

Az iratokban ugyanakkor van néhány tanúvallomás, amelyben szemtanúként beszélnek a parlamenterek lelövését. Közöttük egy pártalkalmazott, Tapolcsányi László állította, hogy az előcsarnokig kísérte a küldöttséget¹⁸⁸ és ott egy oszlop mögött megállt,¹⁸⁹ vallomása azonban két okból is megkérdőjelezhető. Egyrészt elmondása szerint a küldöttség tagjait sortűz fogadta „és mind a három életét veszítette”, nem szól tehát arról, hogy Mező Imre kórházban halt meg. Másrészt ha megállt az előcsarnokban, ráadásul egy oszlop mögött, akkor nem valószínű, hogy láthatta a térre kilépő csoportot.

¹⁸⁴ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957 II/ 1. 268. Csikesz Józsefné jkv. 1957. 01. 12.

¹⁸⁵ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 98. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n.

¹⁸⁶ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 124. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”. Chajes Ida hozzászólása. d. n.

¹⁸⁷ BFL XXV. 4. f. 1959/9024 I. 498. d. 753–755. Chajes Ida jkv. 1959. 01. 06.

¹⁸⁸ BFL XXV. 4. f. 8068/1958. I. d.1. k. 89–90. Tapolcsányi László jkv. 1957. 12. 11.

¹⁸⁹ *Tapolcsányi* 1974. 12. o.

Tapolcsányi egyébként sértettként tanúskodott a megtorlás során, a párház elfoglalásakor bántalmazták. Sérüléseiről vallomásában a következő részletek szerepelnek: „a fejemet hat helyen betörték, agryázkódást szenvedtem, szétverték oromat [sic!], bal lábam, bal lapockám és bal karom eltörött. Ebből kifolyólag még jelenleg is orvosi kezelés alatt állok. Sérüléseim közé tartozik még, hogy lábamról az összes körmeimet levették a puskatussal”.¹⁹⁰

A Tapolcsányit kezelő Központi Katonai Kórház és Rendelőintézet Ideggyógyászati és Idegsebészeti Osztályának főorvosa, dr. Csatóry Zoltán orvos őrnagy 1957. december 27-én kelt látlelet másolata azonban a fentieknél jóval enyhébb sérülésekről szól. Az irat szerint Tapolcsányi október 30-tól november 12-ig feküdt az említett osztályon agryázkódással és fej-, illetve arcúzdódással, „az orrcsont törése a gévészeti szakvizsgálat alapján nem volt bizonyítható”.¹⁹¹ A betegfelvételkor „a bal sípcsont középső harmadán tompa sérülésből eredő, nyomásérzékeny duzzadt terület” volt tapasztalható és a bal lapockatájék is nyomásérzékenynek bizonyult. Tapolcsányi a kórházban arról számolt be, hogy „délután 2 órakor a Szövetség utcában megverték, eszméletét rövid időre elvesztette, az eseményekre visszaemlékszik”. A pártalkalmazott sérülései 21 napon belül gyógyultak.

A téren mentősként dolgozó Stadinger Katalin szintén szemtanúként mesélt a parlamenterek történetéről. Vallomásában azt állította, hogy a tér Kenyérmező utca felőli részén tartózkodott, ahonnan látta, hogy „három személy jön ki a párház kapuján. Egy civil és két egyenruhás volt, a civil fehér zászlót tartott a kezében. Ekkor a kapuval szemben az egyik fa mögül előbújt egy falábú, 40 éven felülinek látszó személy és géppisztollyal megnyitotta a fehérzászlós személyekre a tüzet. A falábú azonos személy a „Fehér Könyvben” látható tuskólábúnak nevezettel. A fehér zászlós parlamenterek egészen kijöttek az épület elé, még a járdáról is leléptek, amikor a tüzet a tuskólábú megnyitotta. Társai hallva a lövéseket, szintén tüzet nyitottak s megrohanták a házat”.¹⁹²

Eörsi László szerint ez a vallomás bizonyítja, hogy a parlamentereket Mesz János lőtte le.¹⁹³ A vallomása megtételekor 19 éves, takarítónó foglalkozású, hajadon Stadinger ugyanakkor nem csupán Mesz Jánosra, hanem Galgóczi Zoltánra nézve is terhelő vallomást tett, a vádlottat annak a csoportnak tagjaként azonosította, akik lövéseket adtak le a párház falához állított karhatalmista csoportra.¹⁹⁴

Néhány fejezettel előbb arról írtunk, hogy a megtorlás pereinek tanúi sok esetben megkérdőjelezhető vallomást tettek, fokozottan igaz ez a terhelő vallomások esetében. Nem tudhatjuk, hogy Stadinger Katalin milyen okból tette súlyosan terhelő vallomását, a fentiek ismeretében azonban nem fogadhatjuk el bizonyító erejűnek mindaddig, amíg a benne rejlő információk más hiteles forrásból megerősítést nem nyernek. Erre azonban kevés esély mutatkozik, hiszen éppen arra láthattunk több példát, hogy a parlamenterek kiküldését a párház védői közül is többen kétségbe vonták.

A terhelő vallomás, a Hollós–Lajtai könyv és Eörsi szerint, a küldöttségre lövő Mesz Jánosra utal, aki ugyanakkor több szempontból is megfelelő elkövetőnek tűnhetett a meg-

¹⁹⁰ BFL XXV. 4. f. 8068/1958. I. d. 1. k. 90. Tapolcsányi László jkv. 1957. 12. 11.

¹⁹¹ BFL XXV. 4. f. 8068/1958. I. d. 2. k. 634–635.

¹⁹² BFL XXV. 4. f. 8068/1958. II. d. 5. k. 1398–1400. Stadinger Katalin jkv. 1958. 06. 17.

¹⁹³ *Eörsi* 2006. 84–85. o.

¹⁹⁴ BFL XXV. 4. f. 8068/1958. II. d. 5. k. 1396–1397. Stadinger Katalin felism. jkv. 1958. 06. 17.

Mesz János a Köztársaság téren az Erkel Színház előtt (HM HIM Fotóarchívum)

torlás és a kádárista propaganda gépezetét működtetők számára. A Corvin közben harcolók által Falábú Jancsinak, a megtorlás pereiben, illetve Hollósék és Eörsi könyveiben Tuskólábúnak nevezett Mesz János testi fogyatékosága miatt feltűnő jelenség volt, több '56-os fotón is szerepel, a Köztársaság téri pártépület előtt is lefotózták.

A névhasználat ráadásul nem tűnik véletlennek, mivel a két világháború között létezett egy sokak által olvasott ponyvaregény-sorozat, amelynek negatív figuráját hívták Tuskólábúnak, ez pedig jól használható negatív asszociációs lehetőséget kínálhatott a propagandisták számára.¹⁹⁵ Mesz János 1956. november 17-én arclövés következtében elhunyt az Országos Traumatológiai Intézetben.¹⁹⁶ Ebből a szempontból is ideális választásnak tűnhetett tehát személye: nem kellett bizonyítékokkal bíbelődni, hiszen akit Mezőék lelövésével vádoltak nem tudott védekezni, ugyanakkor felelősségre sem kellett vonni.

Egy másik állítólagos szemtanú, Farkas Imre a Fánccsik-per tárgyalásán elhangzott vallomását Jobbágyi Gábor idézi könyvében. A karhatalmista arról beszél, hogy „a támadás megkezdésekor az I. emeleten tartózkodtam Várkonyi hadnagy parancsnoksága alatt. Elfogyott a lőszerünk, védekezni nem tudtunk, és így abbahagytuk az ellenállást. Láttuk, amint Mező és még egy személy kilépett a párház kapuján, és lelőtték őket. A lövések a párházzal szemből, a térről jöttek. Ezt követően megindult az ellenforradalmárok rohama a párház ellen”¹⁹⁷

Nem valószínű azonban, hogy az ostrom körülményei között a karhatalmistának alkalma lett volna az első emeletről figyelemmel kísérni egy közvetlenül az épület előtt zajló eseményt. Elképzelhetőbbnek tűnik, hogy Farkas utólag hallott információt adott elő úgy, mintha annak szemtanúja lett volna. Ez annál is inkább lehetséges, mert a vizsgálati szakaszban még meg sem említette a parlamenterek történetét. Leírásából a parlamenterek epizód nélkül is kerek történet bontakozik ki: „amikor már több harckocsival is lőtték az ellenforradalmárok az épületet, nem tudtunk tovább ellenállni és ezért feladtuk az épületet. Kb. 14 óra lehetett az idő, amikor a fegyveres ellenforradalmárok megrohmozták a párház épületét, és behatoltak az épületbe”¹⁹⁸

Sebestyén Mária, aki vallomása szerint sebesülteket mentett a téren és az ostrom utolsó szakaszában a Kenyérmező utcai diákszállóból figyelte az eseményeket, úgy emlékszik, hogy az ostromlók „végül mindkét oldalról megrohmozták az épületet és azt elfoglalták”. Hozzáteszi, hogy a továbbiakban „tanúja voltam annak is, hogy több személyt – rendőrhűs személyeket – hoztak ki az épületből és azok közül többet agyonlőtték”. Vallomásának folytatásában ismét a párház „megrohanásáról és elfoglalásáról” beszél, nem említve megadási szándékot és megerősíti azt is, hogy az atrocitások „közvetlenül a párház elfoglalása után történtek”¹⁹⁹

¹⁹⁵ Williams [1931.] Köszönöm M. Kiss Sándor információját.

¹⁹⁶ Horváth–Tulipán 2006a. 181. o. Budapest VIII. Fiumei út 17. Az intézmény ma az Országos Baleseti és Sürgősségi Intézet nevet viseli.

¹⁹⁷ Lásd *Jobbágyi* 1998. 220. o.

¹⁹⁸ BFL XXV. 4. f. 1959/9024. II. 499. d. IV. k. 944–945. Farkas Imre és Tóth Tibor szemb. jkv. 1958. 12. 15. Farkas egy korábbi tanúvallomásában szintén parlamenterek nélkül mesélte a történeteket: „Délután 14 óra felé parancsot kaptunk a tüzelés beszüntetésére. Ezután szétszéledtünk. Én másik két társammal egy otlévő nagy tanácsterembe mentünk [sic!].” ÁBTL 3.1.9. V-143 269/2. 166–167. Farkas Imre jkv. 1957. 07. 26.

¹⁹⁹ HL Bp. Kat. Bir. 012/1957 II/2. 6–9. Sebestyén Mária jkv. 1957. 02. 26.

Chajes Ida is arról vall 1957 januárjában, hogy „amikor a Köztársaság téren megjelentek a tankok, a városi pártbizottság minden védője megkönnyebbült és felvidult”. Hamarosan azonban kiderült, hogy „a tankok ágyútűz alá vették a pártbizottság épületét, aminek következtében a további védelem reménytelené vált”. Ezután közvetlenül a pártház bevétele következik a leírásban, amelyben az olvasható, hogy „hamarosan a pogromisták tömegei behatoltak az épületbe és elkezdték a leszámolást a pártbizottság munkatársai és védelmezői felett”.²⁰⁰

Galó István és társai perében, amely az egyik korai per és az első Köztársaság téri eseményekkel foglalkozó, megjelenik ugyan a parlamentertörténet, de a védők részéről azt említő Csikesz Józsefné és Kelemen Lajos álláspontja sem tűnik egyértelműnek a kérdésben.

Bár Kelemen Lajos vallomásaiban az is szerepel, hogy „mint parlamenterek kimentek az épületből Mező Imre, a városi pártbizottság titkára és két tiszt”, de közvetlenül arról ír, hogy „Mezőt a kijáratnál halálos seb érte, a két tisztet pedig megölték, annak ellenére, hogy fehér zászlóval mentek ki”.²⁰¹ Kelemen egy későbbi visszaemlékezésében pedig csupán a parlamenterek küldésének szándékát találjuk, „az ostrom időszakában Mező Imre elvtársnak volt egy elképzelése, hogy az ellenforradalmárokkal tárgyalni kellene és szabad elvonulást kellene biztosítani, elsősorban a nők részére. Elképzelése az volt, hogy a harc súlyosságától függően, fehér zászlós parlamentereket kellene kiküldeni, hogy tárgyaljanak az ellenforradalmárokkal. (Későbbiek során tudtam meg, hogy Ő maga volt többek között aki ezt meg akarta tenni.)”²⁰²

Radnai Görgy beszámolója is azt sugallja, hogy Mező és Asztalos az ajtóban sebesült meg.

Csikeszné a jegyzőkönyvek szerint egyrészt arról beszél, hogy a tankok lövései kényszerítették „az épület védőit, hogy menjenek le és hagyják ott [sic!] a különböző emeletek ablakai mellett foglalt állásukat”, amelynek következtében „a támadó pogromisták benyomultak az épületbe és elkezdték a leszámolást a pártszékház védőivel”. A parlamentertörténet epizód említésekor pedig arról vall, hogy „Mező Imrét, amikor fehér zászlóval a kapu felé közeledett, hogy jelt adjon a pártház feladásáról, lelőtték, később kórházba vitték, ahol meghalt”. Ez a leírás sem azt erősíti tehát, hogy Mező elhagyta volna az épületet.²⁰³

Harc az épületen belül

A tárgyalási kísérletet nem említő Farkas Imre karhatalmista ügy emlékszik, hogy „Többben az első emeleti folyosón voltunk, amikor Várkonyi és Mező elvtársak tűzszüneti parancsot adtak ki. A parancs értelmében az I. emeleti nagy tanácsteremben,²⁰⁴ ill. előterében leraktuk fegyvereinket. Majd a tanácsterembe mentünk menedéket keresni”.²⁰⁵

²⁰⁰ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957 II./ 1. d. 276. Chajes Ida jkv. 1957. 01. 14.

²⁰¹ HL Bp. K. Bír. 012/1957 II/1. 270–274. Kelemen Lajos jkv. 1957.01.14.

²⁰² BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 244. Kelemen Lajos visszaemlékezése. 1971. 07. 09.

²⁰³ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957 II/ 1. 267–269. Csikesz Józsefné jkv. 1957. 01. 12.

²⁰⁴ Más források ezt a helyiséget moziteremként, tanács- vagy előadóteremként említik.

²⁰⁵ ÁBTL 3.1.9.V-143269/1. p. 124. Farkas Imre vallomása a pártbizottság épületében tartott helyszíni szemle alkalmával (a továbbiakban: Farkas Imre helyszíni szemle). 1957. 10. 04.

Néhány évvel későbbi vallomásában megjelenik a parlamenterek története, a fegyverletétel tényét azonban ennek ellenére megerősíti.²⁰⁶ Egy másik peranyagban található jegyzőkönyvben viszont ugyanő úgy fogalmaz, hogy a vele együtt a tanácsteremben menedéket kereső Várkonyi György hadnagy „annyira ki volt már merülve, hogy pisztolyával lőtt”.²⁰⁷ Fáncsik György perében megismétli a kijelentést, mondván, hogy „Várkonyi hadnagy az egyik kezén megsebesült, és amikor az ellenforradalmárok fegyveresen bejöttek a terembe, a kezében lévő pisztollyal lövöldözött addig, míg le nem lőtték őt”.²⁰⁸

Egy belügyi összefoglaló Vörös Sándor karhatalmistától vett idézete, mely szerint „A pincébe együtt mentem le Lengyel Zoltánnal és Albert Györggyel, majd később lejött K. Farkas József őrzető is. Golyószóró tárat hozott, amit [sic!] megtöltöttünk”,²⁰⁹ szintén azt valószínűsíti, hogy az ostrom utolsó szakaszában a pártbizottság épületében fegyverhasználatra került sor.

Alátámasztja ezt a karhatalmistákon kívül Kelemen Lajos, a Központi Vezetőség főinstituktora is. Beszámolója szerint harc folyik a pártbizottság épületében, a pártbizottság alatti pincéből hallja, hogy „amikor ők [ti. a forradalmárok] elfoglalták a földszinti helyiségeket, nagy lövöldözések voltak és robbanások”.²¹⁰ Tóth Lajos ezredes, aki sebesülten feküdt a pártbizottság épületének II. emeletén, szintén arról ír jelentésében, hogy mielőtt abba a helyiségbe értek volna a felkelők, amelyben ő és Szántó Miklós tartózkodott „mind nagyobb kiabálás és kevesebb lövés hallatszott”.²¹¹

Ugyanezt látszanak alátámasztani az épületegyüttes másik részébe, a DISZ bizottságként vagy régi házként emlegetett épület pincéhelyiségébe visszavonulók negatív kijelentései. A DISZ épület konyhája alatti pincében²¹² lévőek számát a források 25–30 főre teszik²¹³. Ide vonul le 8–10 emberével a pártbizottság karhatalmista parancsnoka, Tompa Károly is, aki 20–25-re becsüli a pincében tartózkodó civilek számát.²¹⁴ A civilek közül a gazdasági osztály munkatársai és a konyha dolgozói, valamint egyes DISZ-funkcionáriusok kerestek itt menedéket.²¹⁵

²⁰⁶ MOL XX-5-h. 44. d. 8. k. p. 141. Farkas Imre jkv. 1960. június 20. „Várkonyi elvtárs szólt, hogy tüzet szüntess, mert arról volt szó, hogy Papp és Asztalos, valamint Mező Imre elvtárs mint parlamenterek fognak fehér zászlóval kimenni tárgyalni az ellenforradalmárokkal. Én is jelen voltam az I. emeleti folyosón, amikor erről tárgyaltak. Láttam, hogy zászlóként fehér lepedőt vittek ki a Pártházból. Ekkor tűzszünet volt. Azonban, miután a főbejáraton keresztül a Pártház elé értek, sorozatfegyverből ropogást lehetett hallani. Az egyik elvtárs mondta, aki az ablaknál állt, hogy látta Mező Imre és Asztalos elvtárs lelovását az ellenforradalmárok által. Ezt követően kezdődött meg az ellenforradalmárok behatolása a Pártházba. A fegyvert letettük és különböző helyekre menve, többen a védők közül elrejtőztünk.”

²⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143269/2. p. 167. Farkas Imre jkv. 1957. 07. 26.

²⁰⁸ Lásd *Jobbágyi* 1998. 220. o.

²⁰⁹ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 16. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11.

²¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-144360/1. p. 255. Kelemen Lajos jkv. 1957. 10. 3.

²¹¹ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. d. p. 246. Tóth Lajos ezredes jkv. 1956. 11. 29.

²¹² ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. p. 188. Nagy Gyula jkv. 1957. 11. 13.

²¹³ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. p. 284. jkv. 1957. 01. 14. Nagy Gábor 25 főre emlékszik.; ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. p. 189. jkv. 1957. 11. 13. Nagy Gyula 30-ra emlékszik.

²¹⁴ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 261. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04.

²¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. 189. Nagy Gyula jkv. 1957. 11. 13.; BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 255. Kertész István visszaemlékezése. 1971. 08. 16. Kertész szerint Hollós Ervin is itt tartózkodik. Más források viszont azt állítják, hogy ő Nemes Dezsőékkel elhagyta a házat.

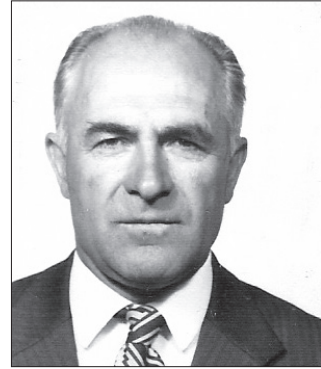
Tompa Károly hadnagy beszámol arról, hogy „A pincébe az ott dolgozók, főként nők kérésére nem foglaltunk tüzelő állást [sic!], hanem a fegyvereket letettük, s vártuk a fejleményeket. Ekkor még a Köztársaság téren lövöldözés volt”.²¹⁶

Lakatos Péterné, a Nagy Imre-per későbbi ülnöke hangsúlyozza, hogy „ahol mi voltunk, senkinek nem volt fegyvere, csak a katonáknak, akik felmentek az emeletre, mivel az emeletet között is volt átjáró-folyosó a 25. és 27. sz. épület között, ezen mentek át a katonák a 27. sz. épületbe, vagyis a Pártbizottság székházába”.²¹⁷

Lakatosné ez utóbbi megjegyzése még inkább aláhúzza, hogy „akiknek fegyvere volt”, vagyis akik harcoltak vagy még ekkor is harcolni akartak, azok átmentek a pártbizottság épületébe. Mint láttuk, más beszámolók is hangsúlyozzák, hogy ebben a pincében nem használtak fegyvert. Indirekt módon arra is utalhatnak ezzel, tudomásuk van róla, hogy a pártbizottság épületében előfordult ilyen eset. A DISZ épületben ebben a szakaszban valószínűleg már tényleg nem voltak lövöldözések.²¹⁸

A DISZ központ épületén kívül a pártbizottság is rendelkezett pincéhelyiséggel, amelyben menedéket keresett a védők egy másik csoportja, ebben az esetben is civilek és karhatalmisták vegyesen. Az óvóhelyről Radnai Györgytől tudjuk, hogy „két lejárata volt. Egyik az emeleti előadói teremben, a másik a bejárati előtérbe vezetett”.²¹⁹ Farkas Imre karhatalmista már idézett beszámolója is ezt tanúsítja. Míg ő és társa, Gyurgyovics Sándor az I. emeleti nagy előadóteremből balra nyíló szellőztetőhelyiségben keres menedéket, addig „K. Farkas elvtárs és még a többiek a jobboldali kisebb helyiségbe mentek, de ők nem maradtak ott, hanem lementek a pincébe”.²²⁰

Vörös Sándor, K. Farkas harcostársa viszont arról számol be, hogy az itt tartózkodók nem feltétlenül maradtak a pincében, K. Farkas például, miután golyószóró tárat vitt le

*Tompa Károly portréja
(HM HIM Központi Irattár)*

²¹⁶ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957, II/1. 261. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04. Nagy Gyula, a pártház szakácsa szerint „Megkérdezték tőlünk, hogy van-e nálunk fegyver. Azt válaszoltuk, hogy nálunk nincs fegyver, azonban a pincében van. Valaki közülünk megmutatta a pincében lévő fegyvereket. Ezt követően a fegyveresek egyenként kihúzogattak minket a pince nyíláson. [sic!]”; ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. 189. Nagy Gyula jkv. 1957. 11 13.

²¹⁷ PIL 867. f. 1/1–129. 6. Lakatos Péterné visszaemlékezése. 1974. 02. 22. Forgó József, a pártház fűtőjének emlékezete szerint „kb. 5–6 ellenforradalmár megjelent a kazánház ajtajában és kiabálták, hogy mindenki tegye fel a kezét és mindenki igazolja magát. Ekkor a nőket előre engedték, akik fehér zászlót tartva a kezükben mentek előre, sirtak és sikitottak, és könyörgöttek, hogy ne lőjenek közéjük, mert itt nincsen senkinél fegyver. Erre az egyik ellenforradalmár azt mondta „Jól van nem lövünk csak jöjjenek előre és mindenki igazolja magát.” ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. 82. Forgó József jkv. 1957. 09. 27.

²¹⁸ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. II/1. 259. Tompa Károly jkv. 1957. 01. 04. Még inkább valószínűsíti ezt a feltevést Tompa Károly hadnagy – a későbbiekben tévesnek bizonyuló – vallomása. Tompa azt vallja, hogy „Miután az ellenforradalmárok az épületet elfoglalták a pincében nyolc harcos tartózkodott velem. Az épület elfoglalása után ők civil ruhába öltöztek át, hogy az épületet sikerült-e így elhagyniok nem tudom, valószínűnek tartom, hogy igen. Ezen a 8–10 harcoson kívül más tudomásom szerint a Pártbizottság épületét nem tudta elhagyni, a többiek az épület védelmében elesetek”.

²¹⁹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 294. Radnai György visszaemlékezése. 1971. 12. 09.

²²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. 124. Farkas Imre, helyszíni szemle 1957. 10. 04.

a többieknek „felment az épületbe, de ismét visszajött, mert olyan erős volt a tűz, hogy fent nem lehetett megmaradni”.²²¹ Az említett K. Farkas József nem említi a lőszereket, de több tanúvallomásban is beszámol tartózkodási helyükről. Egyik vallomása szerint a forradalmárok „A pártház épületének elfoglalása után 6-unkat [sic!] megtaláltak a csigalépcsőnél”²²² míg másutt, tartózkodási helyüket sajátos módon az „I. emeleti csigalépcsős pincében”²²³ jelöli meg. Egyik társa, Bozsó Imre világosabban fogalmazza meg ugyanezt, amikor azt vallja „a benyomuló fegyveresek rátaláltak a pincelejáratra, ahol tartózkodtunk”.²²⁴

Láthattuk, hogy Farkas Imre beszámolója szerint a tanácsterem előadóasztala mögött meghúzódnó Várkonyi György „kimerültségében” tüzet nyit a terembe hatoló forradalmároknak, egyedül a négy ember közül, aki a teremben és az onnan nyíló helyiségekben tartózkodik. Más forrás szerint viszont „az őrség megmaradt része”²²⁵ vonul ide vissza, civil pártmunkások jelenlétéről is szó esik.²²⁶ Hollós Ervin és Lajtai Vera könyvében Várkonyi Györgyöt és mintegy tíz katonáját említi és a periratok „virágnyelvével” ellentétben arról tudósít, hogy „Az első emeleten ajtótól ajtóig folyt a tűzharc”.²²⁷

Bizonyosnak látszik tehát, hogy a pártbizottság védőinek egy csoportja az I. emelet jól védhető részébe húzódott vissza. A DISZ bizottság pincéjében tartózkodókkal ellentétben ők fegyveresen várták a forradalmárok behatolását a pártházba, majd amikor ez bekövetkezett, tűzharcba bocsátkoztak velük. A harcnak a beszámolók szerint sérültjei és halálos áldozatai is voltak.

Valószínűsíthető tehát, hogy több védő, akiket később a lincselések áldozataként tüntettek fel, az épület ostromában vagy a pártházon belül folytatódó küzdelemben vesztette életét.

²²¹ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 16. „Jelentés a budapesti Pártbizottság ellen intézett támadásról”. 1957. 06. 11. A jelentés a „tűz” kifejezést a tankok tüzérségi tüzére vonatkoztatja az idézet magyarázásakor, Vörös Sándor egy másik tanúvallomásában viszont e magyarázattal ellentétesen azt állítja, hogy a pincébe csak akkor mentek le „miután a harckocsik a tüzet beszüntették”. MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 18. Vörös Sándor jkv. 1960. 06. 23.

²²² ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. 117. K. Farkas József jkv. 1957. 11. 01. Ezzel szó szerint megegyező mondat található ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. 118. Kőnczöl Sándor jkv. 1957. 11. 04.

²²³ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. 100. [K. Farkas József] Feljegyzés. 1957. 06. 11.

²²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144360/4. 59. Bozsó Imre jkv. 1958. 07. 14.; Ugyanez az esemény másik két karhatalmista interpretálásában így hangzik: „Amikor az ellenforradalmárok behatoltak az épületbe és megtalálták a pince bejáratát felszólítottak minket, hogy jöjjünk ki a pincéből, illetve nyissunk ajtót mert különben kézigránátot dobunk a lejáratra.”; ÁBTL 3.1.9. V-144360/1. 151–152. Berta Somogyi Lajos jkv. 1957. 11. 22., illetve „Amikor az ellenforradalmárok behatoltak a pártházba, és megtalálták a pince lejárátát felszólítottak minket, hogy jöjjünk ki, mert különben kézigránátot dobunk a bejáratra.” ÁBTL 3.1.9. V-144360/1. 157. Csalai József. 1957. 12. 10.

²²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. 100. [K. Farkas József] Feljegyzés. 1957. 06. 11.

²²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143269/1. 124. Farkas Imre, helyszíni szemle. 1957. 10. 4.

²²⁷ *Hollós–Lajtai* 1974. 162–163. o.

III. RÉSZ

„HŐSI HALOTTAK”

*Koszorúzás a Munkásmozgalmi Pantheonnál nyugó hősi halottak sírjainál 1979. november 3-án
(HM HIM Fotóarchívum)*

Párhuzamok

Ahogy bővülnek ismereteink a forradalom és megtorlás időszakáról, egyre több jel mutat arra, hogy a Kádár-rendszer „hősi halottaiként” nyilvántartott személyek történetei felülvizsgálatra szorulnak. Az anomáliákat először néhány (nem a Köztársaság téri ostromból vett) példán keresztül szeretném érzékeltetni, amelyek analógiaként szolgálhatnak a téren bekövetkezett halálesetek elemzéséhez is.

Sziklai Sándor halálesete

A Kádár-rendszerben az „ellenforradalmi” események egyik legismertebb hősi halottjaként tartották számon Sziklai Sándort, aki 1956-ban a Hadtörténeti Intézet parancsnoka volt.¹ Halálának történetét számos propagandakiadványban örökítették meg, Hollós Ervin és Lajtai Vera például „Sziklai Sándor honvéd ezredes és Kiss Lajos meggyilkolását”, mint „a fehérterror egyik első véres tettét” mutatta be.² Hunyadi Károly a fegyveres erők hősi halottairól készült gyűjteményében az olvasható, hogy az „ellenforradalmárok” „október 26-án gondosan kitervelt támadást indítottak a ház ellen, amelyben Sziklai Sándor lakott családjával. A sokat tapasztalt katona jól tudta, mi várna rá, ha az ellenforradalmárok kezére kerülne. Fegyvert fogott hát apósával, Kiss Lajossal együtt, s a támadókkal vívott tűzharcban mindketten hősi halált haltak”.³ A Hollós–Lajtai szerzőpárosnál már lincselés szerepel,⁴ valójában azonban egészen más játszódhatott le a budakeszi házban.

Az eseményeket először a 90-es években Györkei Jenő és Horváth Miklós, illetve a Pest Megyei Hírlap cikksorozata igyekezett rekonstruálni.⁵ A Horváth Miklós és e sorok szerzője által folytatott és 2006-ban lezárult vesztéskutatás is cáfolta Sziklai és apósa történetének a Kádár-rendszerben kialakított hivatalos verzióját. A budakeszi halotti anyakönyv eredeti, 1956-os bejegyzése szerint Sziklai Sándor halálát „lövés a koponyán, elvérzés” okozta. Egy 1959. november 4-én kelt utólagos bejegyzésben azonban ezt megváltoztatták és a halál okaként „kézigránát robbanásból és ütlegeleésből származó sérülést” tüntettek fel. Sziklai Sándoréval egy időben Kiss Lajos halálának okát is, meghamisították: az utólagos bejegyzésben „önkezű lövés” került az eredeti „fejszével fejbe verték, olyan agysérülés, mely azonnali halált okozott” indoklás helyébe.⁶

¹ Speck 2011. 189. o.

² Hollós–Lajtai 1976. 87. o.

³ Hunyadi 1981. 225. o.

⁴ Hollós–Lajtai 1976. 88. o.

⁵ Györkei–Horváth 2001. 102–103. o.

⁶ Horváth–Tulipán 2006a. 70. o.; Horváth–Tulipán 2006b. 99. o. Az átjavításokra a Fővárosi Bíróság 1959. október 13-i felszólítása nyomán került sor. Speck 2011. 208. o.

Speck István kutatásai szerint már az eredeti bejegyzés is csupán azért kerülhetett a halotti anyakönyvbe, mert az orvos nem merete a halottkémi jelentésben a (Sziklaira nézve kompromittáló) lövésí sérülést feltüntetni Kiss halálának okaként, így a konyhában heverő kisbaltára emlékezve választotta a végül feltüntetett halálokot.⁷

A legvalószínűbb magyarázat szerint tehát Sziklai Sándor, miután apósát lelőtte és egy fiatal budakeszi lakost, Máriky Lászlót fegyverével halálosan megsebesített, önkézzel vetett véget életének.⁸ A felháborodott tömeg kihúzta holttestét a ház elé és meggyalázta.

Sziklai öngyilkosságának ténye nem volt ismeretlen a belügyi szervek előtt, és apósa esetében is többnyire öngyilkosságot tüntettek fel. Egy 1958 januári keltezésű irat sajátos megfogalmazása szerint Sziklainak, miután „egy huligán banda” megtámadta otthonát „menekülésre már nem volt lehetősége, ezért őt, valamint apósát, Kiss Lajost öngyilkosságba kergették, és még haláluk után is tetteleg bántalmazták”⁹.

A fentiek ellenére a megtorlás során a Sziklai Sándor meggyilkolása miatt indított perben hat halálos ítéletet hoztak, ezekből kettőt végrehajtottak.¹⁰ Négy vádlottat az ügyben életfogytiglanra, hetet pedig összesen hatvan év börtönbüntetésre ítétek.¹¹

A rendőrségi eljárás és a bírósági tárgyalás során a szakértői véleményeket módosították és a bizonyítékokat úgy alakították, hogy az a hivatalosan megkonstruált változatot támaszolja alá, azaz a vádlottak halottgyalázás helyett lincselés, tehát gyilkosság, ill. szándékos emberölés vétségéért feleljenek.¹²

A tárgyalás nem volt mentes a horrorisztikus részletektől. Kelemen Endre bírósági orvos, akik Tóth Ilona és társai perében az áldozat szívét mutatta fel a tárgyalóteremben, ezúttal preparált koponyákat használt szemléltetőeszközkül.¹³

További problémás „hősi halottak” a katonaságnál

Bogár János honvéd halálesetének leírásában végigkövethető, hogyan alakul ki egy „hősi halál” hivatalos története. Ez az általunk ismert leggazdagabban dokumentált halálkozás, amelyben a történet formálódásának egyetlen logikai lépcsője sem hiányzik.

A honvédségi személyi anyagban¹⁴ található az eset szemtanújának vallomása, amely szerint november első napjaiban az oroszországi bányász zászlóaljából többen hazafelé indultak. (Teher)gépkocsival Zirc felé tartottak, amikor Gyulafirátót határában szovjet katonák állították meg és igazoltatni kezdték őket. „Igazoltatás közben Bogár János elővette az igazolványát, belenyúlt a zsebébe, és feltartotta a kezét. Erre egy szovjet tisztas lökött

⁷ Speck 2011. 202. o.

⁸ Egy másik prominens „hősi halott” Biksza Miklós is provokátivan lépett fel halála előtt és megsebesítette egyik üldözőjét. Sziklaival ellentétben Bikszát végül saját fegyverével fejbe lötték. Lásd *Böör–Takács* 2006. 310–311. o.; *Takács* 2007a.; *Takács* 2010.

⁹ ÁBTL 1.11.9. III/1. 18. k. „Jelentés az ellenforradalom óta felderített gyilkosságokról és egyéb atrocitásokról”. 1958. 01. 14. Ez a megfogalmazás más iratokban is szerepel. *Speck* 2011. 208. o.

¹⁰ A másik négy személyt távollétében ítélte el a bíróság. Lásd *Böör–Takács* 2006. 277. o.; *Speck* 2011. 194. o.

¹¹ *Böör–Takács* 2006. 277. o.

¹² *Speck* 2011. 206., 208. o.

¹³ *Kiss–M. Kiss* 2007. 396. o.; *Speck* 2011. 207. o.

¹⁴ HL KI 584/1006.

egyét rajta és szív körüli lövést adott rája, amibe mindjárt nem halt bele, erre Bogár szólt a szovjetnek, hogy ne löje agyon. [...] utána [a szovjet katona] megfogta a vállát és meglökte, hogy menjen le a kocsiról. Amikor a lépcsőn ment lefele, kupán lőtte. Bogár János erre elesett és azonnal meghalt”.

Egy másik tanúvallomásban ugyanez a történet lényegesen tompítva jelenik meg, szovjet katona helyett pedig először egy „szovjet katonaruhába öltözött katona” kezdi el motozni a honvédeket, majd „szovjet katonaruhába öltözött személy” adja le Bogár Jánosra a halálos lövést. A Somogy megyei kiegészítő parancsnokság ezt a halálesetet összefoglaló feljegyzésében sajátosan interpretálja: hivatkozik a gyulafirátóti községi tanácsra, amelynek „értésítése alapján az egyenruhás személyek az ellenforradalmi csoportnak voltak tagjai és a szovjet csapatok elleni hisztéria fokozása érdekében öltöztek szovjet katonaruhába”. A későbbi összefoglalókban és Hunyadi Károly (a fegyveres erők hősi halottait a Kádár-rendszer szempontjából számba vevő) könyvében a történet már – 1990 előtti – végleges formájában szerepel: „Bogár János több társával együtt egy vállalati gépkocsin hazafelé tartott. Gyulafirátót közelébe értek, amikor fegyveres ellenforradalmárok megállították a gépkocsit, és a fegyvertelen katonákat leparancsolták a gépkocsiról. Igazoltatni kezdték őket, és eközben az egyik ellenforradalmár Bogár Jánost agyonlőtte”.¹⁵

A Néphadsereg veszteségei között a fenti haláleseten kívül még számos problémás „hősi” történet létezik. A katonai veszteség kétharmadát kitevő, szovjetek ellen tűzharcban meghalt vagy egyoldalú szovjet támadás során lelőtt 111 magyar katonából ugyanis 21 főt hősi halottá, 30 főt pedig szolgálati halottá minősítettek a Kádár-rendszerben. A szovjetek által okozott halálozásoknak majdnem a fele (111 esetből 51) kapott valamilyen minősítést. A teljes katonai veszteségből 84 katonát minősítettek hősi halottá, ezek ¼-e szovjet fegyverhasználat következtében halt meg. A szolgálati halottá minősítettek között még sokkal magasabb a szovjet csapatok áldozatainak aránya: a 39 honvédségi személyből 30 (tehát több mint ¾-ük) ilyen módon lelte halálát.¹⁶ A halálozás körülményeinek leírását minden bizonnyal ezekben az esetekben is a hivatalos magyarázathoz kellett alakítani.

A pártházat védő honvédtisztek

A fenti párhuzamok után a pártbizottság ostromával összefüggésben bekövetkezett haláleseteket járjuk körül, röviden kitérve a perekre is, amelyekben a megtorlás során a haláleseteket felhasználták.

Jankó Piroska pere és a „kitépett szív” motívuma

A Jankó Piroska ellen lefolytatott eljárás (annak ellenére, hogy a vádlott készségesen együttműködött a nyomozó hatósággal) hemzseg az ellentmondásoktól, ahogyan azt Szakolczai Attila kimutatta.¹⁷

¹⁵ Hunyadi 1981. 38.

¹⁶ Horváth–Tulipán 2006b. 85–101. o.

¹⁷ Szakolczai 2008.

*Asztalos János portréja
(HM HIM Fotóarchívum)*

*Papp József portréja
(HM HIM Fotóarchívum)*

Makacsul tartotta/tartja magát az a hiedelem, hogy a téren egy áldozat szívét kitépték. A fegyveres erők „hősi halottait” felsorakoztató Kádár-rendszerbeli kiadvány Papp József ezredes haláláról a következőképpen számol be: „Amikor [a parlamenterek] a párház kapuján fehér zászlóval kiléptek, az ellenforradalmárok gyilkos sortűzet zúdítottak rájuk. Papp József géppisztolysorozattól esett össze. Az ellenforradalmárok kegyetlen brutalitással estek neki a súlyosan sebesült, de még életben lévő embernek. Rárohantak, szívébe tört döftek, mellkasát felhasítva kitépték a szívét, majd lábánál fogva felakasztották”.¹⁸

A téren elhunyt honvédtiszt ügyében Jankó Piroska ellen indítottak nyomozást, még-hozzá meglepő módon eredetileg nem is Papp József, hanem Asztalos János ezredes halál-ese miatt.

A szív kitévésnek motívuma azonban már a letartóztatást elrendelő iratban megjelenik.¹⁹ A Jankó Piroska ellen folytatott eljárás iratai között fellelhető mind Asztalos János, mind Papp József boncolási jegyzőkönyve, ezek tanúsága szerint azonban Asztalos János holt-testén nem találtak szúrt sérülést.²⁰ Az áldozat – Jankó Piroska ilyen irányú vallomásával

¹⁸ *Hunyadi* 1981. 186–187. o.

¹⁹ BFL XXV. 60. d. 549/1957. 1957. 03. 13. „Asztalos János honvédezedest – akit már előzőleg az ellenforradalmárok megsebesítettek – több ellenforradalmárral bestiális módon meggyilkoltak, élt, amikor a szívét kitépték. Jankó Piroska volt az, aki Asztalos János honvéd ezredes mellkasát egy törrel felvágta. Jankó Piroska munkahelyén a dolgozók előtt nyíltan izgat a népi demokratikus államrend ellen, és becsmérlő kijelentéseket tett a kormány vezetői ellen.” Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-141655. 46/13. Boncolási jkv. 1957. 04. 19. „A boncolás alapján megállapítottuk, hogy sértett testén szúrás vagy vágás okozta sérülés nincsen és a szív kimetszésére sem történtett semmiféle kísérlet.” A dr. Radó Sándor igazságügyi szakértő és dr. Kelemen Endre bírósági orvos által készített boncolási jegyzőkönyv hiteles másolata.

alátámasztva – a vizsgálat további részében tehát Papp József-re változott. A vád lényege azonban sem tartalomban, sem a megfogalmazás szintjén nem módosult.

Papp ezredes boncolási jegyzőkönyvében az olvasható, hogy „a boncolás megállapítása szerint Papp József halálát lövési sérülések okozták. A mellkason a középvonaltól jobbra és balra a szív magasságában négy lövési bemeneti nyílást találtunk egymáshoz egész közel. Ezek a lövedékek a talpnyi síktól 120 és 131 cm. közötti magasságban hatoltak belülről hátrafelé haladva a hát jobboldalán a talpnyi síktól 125–131 cm-nyire hagyták el sértett testét. A négy lövedék részint a szívet érte és szétszaggatta a szív jobb pitvarát, a szív balkamráját (sic!), részint a jobb tüdőben okozott áthatoló sérülést. A lövési sérülések mindegyike külön-külön is teljesen alkalmas volt arra, hogy Papp József halálát előidézze. Együttes hatásuk pedig nyombani halálhoz vezetett”²¹

Ennek ellenére a szakértői jelentés következő oldalán a Papp József holttestének jobb oldalán található szúrt sérülés véleményezésénél azt olvashatjuk, hogy „midőn ez a szúrt sérülés sértett érte, még élt, mert a sebszéleken vérzést találunk, bár a vérzés csak csekély fokú volt”. Ugyanakkor az orvosszakértők a vádlott vallomására utalnak, mondván „megfelel ennek a megállapításnak az is, hogy a sérülés ejtésével gyanúsított, vizsgálata során elmondotta, hogy a kés beszúrása után a szúrt sebből spriccelő vérzés volt, amely a rajta lévő ballonkabát ujját beszennyezte [sic].”²²

Ugyanarról a halálesetről tehát az orvosszakértők egyrészt azt állapítják meg, hogy azonnal beállt a halál, majd – a vád érdekeinek megfelelően – ezzel ellentmondásban azt is állítják, hogy a később bekövetkező szúrt sérülés még élő embert talált. Ennek alátámasztására először csekély fokú vérzésről írnak a sebszéleken, majd helyt adnak a vádlott ennek ellentmondó állításának, aki a szúrt sebből spriccelő vérzésről vall.

Az ügyről két ellentmondó rendőrségi jelentés is előkerült, amelyek közül az első, 1957. április végi keltezésű az orvosszakértői véleményre hivatkozva határozottan azt állítja, hogy Papp József már nem élt, amikor a szúrás érte a testét.²³ A második, egy hónappal későbbi jelentésben azonban már arról esik szó, hogy „az orvosszakértői vizsgálat nem mondja ki egyértelműen, hogy Papp ezredes a szúrás következtében halt-e meg, vagy a fejébe és a szívébe kapott lövsérülések következtében, amelyek szintén halálosak voltak. Nincs tisztázva, hogy Papp ezredesre Jankó Piroska cselekedete előtt, vagy az után adták le a halálos lövéseket”²⁴

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-141655. 46/6. A dr. Földes Vilmos igazságügyi orvosszakértő és dr. Kelemen Endre bírósági orvos által készített boncolási jegyzőkönyv hiteles másolata. 1957. 04. 05.

²² ÁBTL 3.1.9. V-141655. 46/6. p. 46/7. Boncolási jkv. 1957. 04. 05.

²³ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 55–57. Jelentés Jankó Piroska ügyében. 1957. 04. 29. „Az ügyben elrendeltük Papp József és Asztalos János honvédezedések exhumálását és bírósági orvosszakértői boncolását. Az orvosszakértők Papp József ezredes holttestének jobb oldalán a bordaív alatt egy törtől származó szúrást állapítottak meg, ezenkívül a szívébe, a mellkasába és a fejébe több lövést kapott. Az orvosszakértők megállapítása szerint Papp József ezredesnél a halál bekövetkezett, amikor a szúrást kapta, mivel a sebszéleken beverzéseket nem észleltek. Asztalos János ezredes holttestén szúrástól eredő sérüléseket nem találtak. Jankó Piroska gyanúsított az orvosszakértői vélemény ismertetése alkalmával, ellentétben az orvosszakértői véleménnyel kijelentette, hogy az a személy, aki a pártbizottság épületéből fehér zászlóval kijött és akit ő megszúrt, a szúrás pillanatában még életben volt és a felső testen lövési sérüléseket nem látott, véleménye szerint ezeket a lövéseket azután kapta, miután ő Papp ezredest megszúrta és ő a Köztársaság térről eltávozott.”

²⁴ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 1–4. Jelentés. 1957. 05. 25.

Jankó Piroska esetét egyébként ez a második jelentés a Köztársaság téri ügyekben végzett nyomozások alacsony színvonalára utaló negatív példaként említi és megállapítja, hogy „Jankó Piroska először Asztalos ezredesben vélte felismerni azt a személyt, akit a pártház előtt szíven szúrt és akinek a szívét kitépték. Asztalos ezredes felboncolásakor kiderült, hogy ilyen sérülések nincsenek a testén. Ezután került sor Papp ezredes felboncolására, akit a máj tájékán keresztül szúrtak. A szívét neki sem tépték ki”.²⁵ A tárgyalás előtt három héttel keletkezett jelentés arra az eshetőségre is felhívta a figyelmet, hogy esetleg nem is Papp József Jankó Piroska bűncselekményének áldozata.

A szív kitépésének motívumát azonban határozottan cáfolja mindkét idézett orvosszakértői vélemény. Ennek ellenére a nagyközönségnek készült kiadványokban továbbra is feltűnik a szándék említése,²⁶ így Hunyadi idézett könyvében is.

Egy másik Köztársaság téri perben keletkezett irat megerősíti, hogy Papp József nem lincselés következtében vesztette életét. Az egyik jelentésen „Gerő őrnagy” aláírással az a kézirásos jegyzet áll, hogy „Papp ezr[edes] felakasztásáért azért nem vonhatjuk felelősségre [a vádlottat], mert Papp elvtársat jóval a halála után akasztották fel”.²⁷ Egy másik összefoglaló pedig arról számol be, hogy „Beszereztük Papp ezredes boncolásáról készült orvosi szakvélemény jegyzőkönyvét is. Eszerint Papp József ezredes a felakasztásakor már nem élt.”²⁸

Karhatalmisták és civil védők

Védők lelövése a pártház falánál

1956 novemberében–decemberében bejárta a világsajtót John Sadovy fotóriporter híres képsorozata, amely a Köztársaság téren, a pártház falánál feltartott kézzel álló, majd eleső karhatalmisták csoportját ábrázolta. A fotósorozat a *Paris Match* 396. számában is megjelent, amelynek másolatát a magyar rendőrség vizsgálati osztálya felhasználta a Galgóczi Zoltán és társai elleni perhez csatolt belügyi fénykép-dokumentáció²⁹ összeállításához. A négy részből álló fényképsorozat darabjai egyenként értelmezve találhatóak a belügyi fotóalbumban, számokkal jelölték meg a fényképeken a sortűz hat karhatalmista áldozatát, akiket az album készítői a képek mellett név szerint is azonosítottak.

Valószínűsíthető azonban, hogy a dokumentáció nem hat, hanem hét karhatalmista mozgását ábrázolja az elesés pillanatában. A dokumentáció összeállítója ugyanis a képsorozat első két darabján Kucsera Zoltánt a közvetlenül a kép *bal* oldalán lévő, Berta Somogyi Lajos mögött álló, kettessel jelölt személlyel azonosították, akinek csupán haja látható, arcát takarja az előtte álló Könczöl Sándor feltartott keze. Nem bizonyított azonban az első két képen, illetve a harmadikon kettes számmal megjelölt, mindhárom esetben Kucsera Zoltánként azonosított személy egyezősége, akinek arca a sorozat harmadik képén válik láthatóvá.

²⁵ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 1–4. Jelentés. 1957. 05. 25.

²⁶ *Hollós-Lajtai* 1974. 143. o.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-141735. 86. Jelentés Keresztes Nagy Antal ügyében. 1957. 05. 20.

²⁸ ÁBTL 1.11.9. III/1. 2. k. 66–67. Jelentés Keresztes Nagy Antal ügyében. 1957. 05. 23.

²⁹ Lásd BFL XXV. 4. f. 8068/1958 III. d. és ÁBTL 4.1. A–1264. A képek elérhetők Eörsi László honlapján.

A sorútűz elé állított védők.

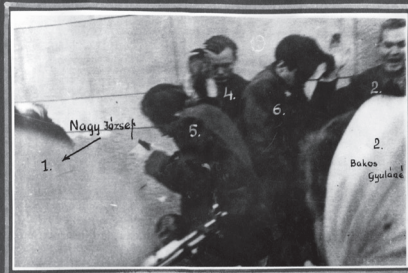
1. B. Somogyi Lajos
2. Kucsera Zoltán
3. Kónczöl Sándor
4. Holiczai István
5. Csallai József
6. K. Farkas József

1.

Védők a lövés pillanatában

2.

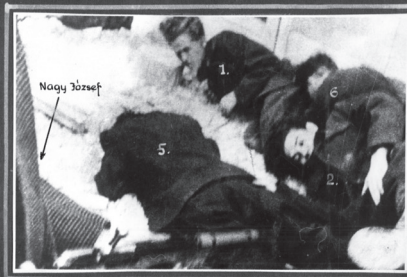
Védők a lövések eldördülése után.

3.

Sebesülten ~ holtan fekvő védők.

~||~

Nagy József - még mindig tüzel.

4.

Fotósorozat a magukat megadó karhatalmisták lelövéséről a Galgóczi Zoltán és társai peréhez csatolt fénykép dokumentációban (BFL / Europress / Getty Images)

A fotósorozat ötödik darabja (Europress / Getty Images)

Nem tűnik elképzelhetőnek ugyanis, hogy a kettessel jelzett személy hirtelen a csoport *jobb* oldalára, a kép *jobb szélére* kerülhetett, miközben az eredetileg tőle jobbra álló négy fős csoportból Könczöl Sándor eltűnt a képről (valószínűleg a földre esett), a másik három karhatalmista pedig szorosan összezárva próbálta túlélni a rájuk leadott lövéseket. Közülük az ötös és hatos számmal jelzett Csalai József és K. Farkas József éppen *bal* felé mozdulva próbált elhúzódni a golyók elől. Sokkal elképzelhetőbb ugyanakkor, hogy a harmadik képen kettessel jelölt karhatalmista a sorozat első két képén nem szerepel, azokról lemaradva állhatott K. Farkas József mellett *jobbra*, hiszen a második képen K. Farkas is alig látszik. Ezt a feltételezést igazolja a Getty Images honlapján 72385233. szám alatt megtalálható kép, amelyen látható, hogy K. Farkas József mellett, a kép jobb szélén áll még egy személy, aki azonos a belügyi fényképalbum egy előző oldalán Kucsera Zoltánként azonosított karhatalmistával és minden bizonnyal a képsorozat 3. és 4. darabján elmosódottan látható férfival is.

Kucsera Zoltán halálesete és Bakonyi József pere

Az iratok között található egy 1957. december 18-án Ózdon kelt jegyzőkönyv,³⁰ amelyben Kucsera Zoltán hozzátartozói nyilatkoznak egy nekik mutatott fényképről. A kék színű tintával írt dokumentumban eredetileg a következő kérdés szerepelt: „Személyazonosítás

³⁰ BFL XXV. 4. f. 8068/1958 I. d. 2. k. 628.

céljából megmutatom az elvtársaknak [olvashatatlan cím, talán: Carrey] című Párisi [sic] folyóirat 26.ik [sic] számát abból a célból, hogy tartalmában lévő fényképfelvételen a fiát felismeri”. A szövegben azonban fekete színű tintával (ugyanolyanl, amellyel a belügyminisztériumi iktatószámot is rávezették) a folyóirat címét és számát átjavították, így a géppel írt átiratban³¹ már „Match című párisi [sic] folyóirat 396. száma” szerepel.

Nem tudjuk tehát, hogy milyen fényképről nyilatkozták azt a családtagok, hogy „a fiamat (Kucsera Zoltán, 1935. V. 17. Dózsa Ilona) felismertem a fenti folyóirat 36. oldalán lévő alsó fényképen. A feje felett kereszttel megjelölt személy azonos a fiammal”. A Galgóczi-per fent idézett fénykép-dokumentációjának egyik oldalán x-szel jelölték az előbb elemzett képsorozat harmadik fotóján kettessel jelölt, Kucseraként azonosított személyt.

Nem egyezik azonban a kép oldalszáma, amely a *Paris Match* 396. számának 40. oldalán jelent meg, valamint nem tudhatjuk, hogy a családnak ezt a képet mutatták-e meg, illetve az x-szet nem a fenti nyilatkozat birtokában utólag alkalmazták-e a kép megjelölésére a dokumentáció készítői. További probléma az irattal, hogy azon a rokoni fok pontosabb meghatározása nélkül idősebb Kucsera Zoltán, Kucsera Zoltánné és Kucsera István aláírássai szerepelnek, csupán a szövegbeli „fiam” kitétel utal arra, hogy itt Kucsera szüleiről és esetleg testvéréről lehet szó, ez azonban sem kimondva, sem bizonyítva nincs. Ugyanakkor a halotti anyakönyv szerint Kucsera Zoltán édesapjának neve Kucsera Gábor.³²

Az előzményekhez tartozik, hogy egy korábbi per iratai³³ között megtalálható az állítólagos Kucsera Zoltán kihantolásáról és boncolásáról készült jegyzőkönyv. Az 1957. május 30-i kihantolás alkalmával a család részéről nem volt jelen senki, azonossági tanúként³⁴ szerepelt viszont Sziliczai Józsefné, akinek a megtorlás pereiben játszott szerepéről a korábbiakban már szót ejtettünk. A boncolást a Tóth Ilona perben is hasonló feladatot ellátó dr. Kelemen Endre és dr. Földes Vilmos végezte 1957. június 3-án. Néhány nappal később a BM Szociális és Segélyezési Csoportjánál kelt feljegyzés szerint azonban a szülők a holttest azonosítását nem fogadták el.

Kucsera Zoltán édesapja még ugyanabban a hónapban a következő nyilatkozatot tette: „Alulírott nyilatkozom, hogy névtelenül eltemetett fiam holttestének a Belügyminisztérium Szociális és Segélyezése Csoportja által végrehajtott munkálatairól tájékoztatva vagyok. Részt vettem több alkalommal a helyszíni exhumálásoknál, felolvasták előttem a budapesti törvényszéki orvosszakértő által felvett névtelen halottak boncolási eredményét tartalmazó jegyzőkönyveket, azonban ezeknek alapján sem ismertem fel fiam holttestét. Kijelentem, hogy fiam életben létéről, sem belföldi, sem pedig külföldi adatok alapján nem tudok. Tudomásomra hozták, hogy fiam holttestének felkutatása – a holttest újabb személyazonosságát célzó adatok hiánya miatt – befejeződött. Belenyugszom, hogy fiam holttestének – mint névtelen katona – végtisztesség adása a többi harcostársával együtt történjen”.³⁵

Kucsera Zoltán halálára így csupán eltűnéséből következtethettek, amely azonban nem volt egyedi eset: 1957-ben például több halottnak tartott sorkatonáról kiderült, hogy valójában életben van. A halál tényét tehát az előkerült iratok szerint csak id. Kucsera

³¹ Uo. p. 627.

³² 1958. 01. 14-én kelt halotti anyakönyvi kivonat. Uo. p. 669–670. Ezzel teljesen egyező tartalmú 1960. 08. 15-én kelt anyakönyvi kivonat megtalálható a MOL XX-5-h. 45. d. pp. 421–422.

³³ BFL XXV 4. f. 7081/1957.

³⁴ A holttestet a tanúk fogpótlás alapján azonosították.

³⁵ BFL XXV 4. f. 7081/1957. 301.

Zoltán nyilatkozata bizonyította, amely szerint nem tudott arról, hogy Kucsera Zoltán akár külföldön, akár belföldön életben lett volna. A hatóságok mindössze fél évig keresték, majd a következő év elejére valószínűleg halottá nyilvánították és 1958. január 15-i dátummal bejegyezték a halotti anyakönyvbe.³⁶

Kucsera Zoltán sorsa azért különösen érdekes, mert – bár Hunyadi Károly könyvében azt olvassuk, hogy „a sortúz vele együtt olyan emberek életét oltotta ki, akik életútjuk legelején voltak, akikre boldog, szép jövő várt”³⁷ – társainak sorsáról a megtorlás egyik peréhez csatolt iratokból egészen más képet kaphatunk.³⁸

A lelőtt karhatalmisták csoportjából a legsúlyosabb sérüléseket a kép bal szélén álló, eggyessel jelölt Berta Somogyi Lajos szenvedte el: jobb oldali váll- és hátlövést, valamint tüdőlovést szenvedett, bal lábszára roncsolódott a lövések következtében, amputálni kellett.³⁹ 1956. október 30-tól december 15-ig állt kezelés alatt a Koltói Anna Kórházban.

A másik súlyos sérültet, a képen hatos számmal jelölt K. Farkas Józsefet szájlövessel és jobb oldali gerinctáji sérüléssel szállították a Péterfy Sándor Utcai Kórházba, a kórtörténeti másolat szerint „utcai tűzharcban szájon lötték”. Beérkezésekor szájszembének be- és kimeneti nyílását, valamint a bal homlokán található 3 cm-es sebet összevarrták. A gerinctől kb. 4 cm-re a II. csigolya magasságában behatoló lövedék elakadt a gerincoszlopnál, az orvos leírása szerint tüneteket nem okozott, azokat a vérömlenynek tulajdonította. Amikor K. Farkas József december 1-jén „javultán” távozott a kórházból, orvosa pihenést, rövidhullámú gerinckezelést, illetve egy későbbi, a bent maradt lövedék eltávolítását célzó műtétet javasolt.⁴⁰ A Hollós–Lajtai könyv leírása szerint olyan súlyos sérülést szenvedett, hogy „jobb lábára örökre sánta maradt”.⁴¹

A hármassal jelölt Könczöl Sándor a Szövetség Utcai Kórházba került a következő diagnózissal: „baloldalon a gerinc és a csípő-tányér közti területen 8–10 cm hosszúságú érintő irányú lövési sérülés be- és kimeneti nyílása látszik”. Kezelőorvosa leírása szerint kórházi tartózkodása alatt „megfelelő sebellátásban, valamint penicillin és tetanus kezelésben részesült, minek folytán november hó 12-én sima sebgyógyulással távozott osztályunkról”.⁴² A Galgóczi-perhez összeállított fotó-dokumentáció és a Hollós–Lajtai könyv ugyanakkor súlyosabbnak tünteti fel sérülését, amely szerint „Könczöl a kivégzőosztag sortüzétől tüdőlovést kapott”.⁴³

A négyes számmal jelzett Holicza István külső sérülést nem szenvedett⁴⁴ a Péterfy Sándor Utcai Kórházba érkezésekor beszámolt arról, hogy jobb oldali halántéktájon ütés érte, amelynek következtében megszédült. Orvosai agyrázkódást diagnosztizáltak, a koponyaröntgen eredménye negatív volt. November 13-án gyógyultán távozott a kórházból.⁴⁵

³⁶ Bp. VIII. kerületi anyakönyv. 122/58.

³⁷ Hunyadi 1981. 142. o.

³⁸ BFL XXV. 4. f. 8068/1958 I. d. 2. k. 627–637. A fényképen szereplő karhatalmisták közül két személlyel e sorok szerzője Horváth Miklós társaságában találkozott is 2006-ban.

³⁹ BFL XXV. 4. f. 8068/1958 I. d. 2. k. 629. III. d. 1861.

⁴⁰ BFL XXV. 4. f. 8068/1958 I. d. 2. k. 630–631.

⁴¹ Hollós–Lajtai 1974. 152.

⁴² BFL XXV. 4. f. 8068/1958 I. d. 2. k. 633.

⁴³ Hollós–Lajtai 1974. 149.

⁴⁴ Eörsi László tehát téved, amikor azt írja, hogy a csoportból csak Csalait nem érte lövés. Lásd Eörsi 2006. 95. o.

⁴⁵ BFL XXV. 4. f. 8068/1958 I. d. 2. k. 636.

A belügyi fénykép-dokumentáció és a Hollós-Lajtai szerzőpáros leírása az ő esetében is eltér a kórházi dokumentumtól: Holiczának szerintük láblövése volt⁴⁶.

A képen ötös számmal jelölt Csalai József szintén a Péterfybe került, ahol agyrázkódást állapítottak meg, hányinger, hányás, szédülés tünetekkel. Állapota javult, majd novemberben újabb panasza következtében mellkasi röntgenre küldték, amelynek negatív eredménye után november 21-én saját felelősségére távozott a kórházból.⁴⁷ Lövési sérülést tehát ő sem szenvedett, ennek ellenére tanúként valótlannal azt állította, hogy ő és többi társa is mind súlyosan megsebesült.⁴⁸

Már a perek összeállításánál megfigyelhető tehát az a világosan kirajzolódó tendencia – amely később a Hollós–Lajtai könyvben is tapasztalható –, hogy az egyébként drámai eseteket a valóságnál súlyosabbnak igyekeznek bemutatni, Kucsera Zoltán halálát meggyőző bizonyíték híján is tényként kezelik, a párház falánál könnyebben vagy egyáltalán nem sérülteknek pedig komolyabb sebesüléseket tulajdonítanak.

Köszönhető ez talán annak, hogy a nyomozóknak és a perek megkomponálóinak égető szükségük lehetett a kiváló propaganda-értékű fotósorozat mellé rendelhető halottra vagy legalább súlyos sebesültekre. Micsoda fiasco lett volna azt megállapítani például, hogy a híres képsorozatban ábrázolt kivégzésben netalán senki nem vesztette életét.

Mindezzel nem leértékelni akarom a falhoz állítottak személyes tragédiáját. A feltartott kezű, önmagukat megadó katonák elleni fegyverhasználat önmagában is elítélendő cselekedet. A sorozott belső karhatalmisták, mint az ostrom elején is láttuk, sokszor csak véletlenül kerültek a barikád egyik vagy másik oldalára, nem feltétlenül tehettek arról, hogy az események gyújtópontjába sodródtak. Ugyanakkor nem hallgatható el, milyen cinikus módon, emberek sorsát eszközül használva vezették félre a kádárista „történések” és propagandisták a közvéleményt évtizedeken keresztül, tudatosan a kollektív emlékezetbe építve olyan kreált negatív mítoszokat, amelyeknek semmi alapjuk nem volt.

Bakonyi Józsefet az iratok szerint 1957. március 4-én vették őrizetbe, terrorcselekményekben való részvétel alapos gyanúja miatt. Három hónappal későbbi jelentésében Engedi László rendőrnagy hadnagy beszámoló feletteseinek, hogy egy tanú, Sziliczai Józsefné⁴⁹ vallomásaiban azzal vádolta Bakonyit, hogy a Köztársaság téren egy sebesült rendőrré géppisztolysorozatot adott le, amelynek következtében a rendőr meghalt. Sziliczainé meg is nevezi az áldozatot, Kucsera Zoltánt, és beszámoló arról is, hogy személyazonosságát az áldozat zsebeiben talált iratokból állapították meg a haláleset után nem sokkal.

„Megállapítottuk, hogy a rendőregyenruhában meggyilkolt Kucsera Zoltán, mint államvédelmi sorkatona részt vett a pártbizottság védelmében és ott hősi halált halt. Az ügyben elrendeltük Kucsera Zoltán államvédelmi katona holttestének exhumálását és bírósági orvosszakértői boncolását. Kucsera Zoltán holttestének a nyakánál találtak lövési sérüléseket”.⁵⁰

A majd két hónappal későbbi jelentésben ismét olvasható, hogy elrendelték „Kucsera Zoltán államvédelmi sorkatona holttestének exhumálását és a bírósági orvosszakértő

⁴⁶ *Hollós–Lajtai* 1974. 150.

⁴⁷ BFL XXV. 4. f. 8068/1958 I. d. 2. k. 632.

⁴⁸ MOL XX-5-h. 44. d. 149. Csalai József jkv. 1960. 06. 24.

⁴⁹ Sziliczai Józsefné és a vándortanúk szerepéről lásd bővebben a „Megjegyzések a megtorlás iratainak tanulmányozásához” című fejezetet.

⁵⁰ ÁBTL I.11.9. III/1. 2. k. 72. „Jelentés Bakonyi József letartóztatott ügyében”. 1957. 06. 01.

boncolását”, a mondat azonban a halált okozó sebesülés leírása helyett a következőképpen folytatódik: „A boncolás során a szülők a holttest személyazonosítását nem fogadták el”.⁵¹ A fennmaradt harmadik jelentés arról tájékoztat, hogy a Fővárosi Ügyészség 1957. augusztus 4-én pótnyomozást rendelt el Bakonyi ügyében gyilkosság bizonyítása céljából. A jelentésben már nem szerepel Kucsera Zoltán neve, a terhelő tanú azonban továbbra is Sziliczai Józsefné, az általa elmondottak lényege sem változott.

A boncolási jegyzőkönyvből vett idézet ugyanakkor leírja a halált okozó sérülésről, hogy „a halottat csak egy lövedék érte” a jelentés ehhez hozzáteszi, hogy mindez „azt bizonyítja, hogy Bakonyi József részéről csak a gyilkosság kísérlete áll fenn, mivel a szemtanú vallomása alapján megállapítható, hogy az áldozat lövedéktől találva esett el, még mielőtt Bakonyi József rálőtt”.⁵² Bakonyi Józsefet 8 évre ítélték.⁵³

Kucsera Zoltánt, mint fentebb láttuk, 1958 elején halottá nyilvánították, holtteste nem került elő. Annak ellenére, hogy sorsa, illetve halálának körülményei tisztázatlanok maradtak, meggyilkolása a Galgóczi Zoltán és társai ellen indított per vádpontjai között is szerepelt. Halotti anyakönyvi kivonatát – minden egyéb magyarázat nélkül – csatolták a per vizsgálati iratai közé csakúgy, mint a Herczegh Benjámint és társai elleni eljárás aktáiba.⁵⁴ Ismételten úgy tűnhet tehát, mintha a hatóságok eléggé meggyőzőnek tartották volna a halálozás pusztá jelzését is, illetve fordítva, mintha annyira szükségük lett volna „hősi halottakra”, hogy a kételyt ébresztő részletek elhallgatásával igyekeztek volna minél többet felmutatni közülük az eljárások során.

További halálesetek

Az ostrom áldozatainak együttes számára vonatkozóan különböző adatok, becslések láttak napvilágot. A Hollós–Lajtai szerzőpáros könyvében és a pártbizottság épületének falán 1989-ig függő emléktáblán 25 név szerepel, azon személyek nevei, akik a párház védőiként az ostrom és a népitétel során veszítették életüket.⁵⁵ Az ostromot átélő Csikesz Józsefné szerint „49 államvédelmi sorkatona volt benn, és két tiszt. A katonák közül úgy tudom 18 maradt életben. [...] Négy politikai munkatárs halt meg”.⁵⁶ Az egyik legkorábbi belügyi feldolgozás szerint „A párház védelmében kb. 25 elvtárs halt meg. Ebből a harcok során kb. 4 fő elesett, 8 főt kivégeztek és felakasztottak. Ismeretlen körülmények között meghalt 13 fő és a bántalmazások által megsebesült 19 elvtárs”.⁵⁷

Későbbi feldolgozások közül Eörsi László 2001-ben úgy számolta, hogy „összesen (a tűzharcot is beleszámítva) 23-an haltak meg” a védők közül.⁵⁸ 2006-ban ugyanő a védők

⁵¹ ÁBTL I.11.9. III/1. 2. k. 75. „Jelentés Bakonyi József letartóztatott ügyében”. 1957. 07. 23.

⁵² ÁBTL I.11.9. III/1. 2. k. 78. „Jelentés Bakonyi (Blum) József letartóztatott ügyében”. 1957. 09. 09.

⁵³ BFL XXV. 60. e. 081/1957. Bakonyi (Blum) József ügye.

⁵⁴ MOL XX-5-h. 41–45. d.

⁵⁵ *Hollós–Lajtai* 1974. 5.

⁵⁶ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 125. „A Budapesti Pártbizottság munkatársai az októberi ellenforradalomról”.

Csikesz Józsefné hozzászólása. d. n.

⁵⁷ ÁBTL III/1. mon. 2. k. 1. Jelentés. 1957. 05. 25.

⁵⁸ *Eörsi* 2001. 82. o.

részéről 25-re tette az ostrom halálos áldozatainak számát.⁵⁹ Gosztonyi Péter egyik tanulmányában 14 tűzharcban elhunyt és 11 kivégzett halottról írt,⁶⁰ másutt 12–13 főre tette „a pártház kapitulációja után legyilkoltak” számát⁶¹. Horváth Miklós kutatásai szerint 10–12 védőt lincseltek meg az ostrom után, a forradalmárok vesztesége pedig közel 50 fő lehetett.⁶² Eörsi az utóbbi számot erős túlzásnak tartja és az elesett ostromlók számát 15–20 főre teszi,⁶³ közülük 6 főt név szerint is megemlíti. Eörsi számára nyilvánvaló, hogy a támadók veszteségei „csak az ostrom első óráiból származtak”, elismeri ugyanakkor a számukra vonatkozó becslés nehézségét.

A pártbizottság falán lévő emléktáblán 25 elhunyt védő neve szerepelt. Közülük néhány halálesetről már részletesen szöveltünk, vegyük sorra a további haláleseteket a feldolgozások tükrében. A Hollós–Lajtai könyvön kívül több más munka is rendelkezésünkre áll: a fegyveres erők hősi halottaiként számon tartottak életútját dolgozta fel Hunyadi Károly „A munkás-paraszti hatalom védelmében” című 1981-ben kiadott könyvében, a BM halottairól külön gyűjtemény is született „Neved ismerjük, tetted nem felejtjük” címmel 1986-ban. Ezek mellett a halotti anyakönyvek és temetői nyilvántartások, illetve egyéb – részben már idézett – levéltári anyagok állnak rendelkezésünkre.

Kállai Éva – feltehetőleg a támadóktól való félelmében – kiugrott a pártház második emeletéről.⁶⁴ Hónapokkal később, 1957. április 14-én halt meg a Péterfy Sándor Utcai Kórházban.⁶⁵

Lakatos Péter pártfőiskolai tanárt a Hollós–Lajtai könyvben található információk szerint a pártház előtt hasba lőtték.

Felesége tanúvallomásban is vállalt véleménye szerint azonban Lakatos „az utolsó percig az épületben, a II. emeleten tartózkodott és nem hagyta el az irodahely[i]séget. Az ellenforradalmárok az emeletről lefele hozták, igazoltatták és út közben hasba lőtték”.⁶⁶ A halotti anyakönyvekből annyi tudható csupán, hogy feji és hasi sérülések következtében hunyt el október 30-án az Alsóerdősor u. 7. szám alatti kórházban.⁶⁷ Amennyiben a sebesülés a pártházban történt, úgy a már korábban bemutatott okoknál fogva elképzelhető, hogy nem igazoltatás, hanem tűzharc közben érte Lakatost a halálos lövés. A halál

Lakatos Péter portréja
(HM HIM Központi Irattár)

⁵⁹ Eörsi 2006. 109. o.

⁶⁰ Gosztonyi 1993. 157. o.

⁶¹ Gosztonyi 1994. 78. o.

⁶² Horváth 2002c.

⁶³ Eörsi 2006. 110. o.

⁶⁴ Hollós–Lajtai 1974. 169–170. o.

⁶⁵ Horváth–Tulipán 2006a. 228. o.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-144360/2. 97. Lakatos Péterné jkv. 1957. 10. 16.

⁶⁷ Horváth–Tulipán 2006a. 171. o.

*Schulcz László portréja
(HM HIM Központi Irattár)*

körülményei tehát ebben az esetben sem tisztázottak megnyugtatóan.

Csakúgy, mint Schulcz László fodrász, tartalékos politikai hadnagy esetében, akinek sorsáról Nagy Károlyné tanúvallomásából megtudhatjuk, hogy „öt különösen állati módon ütötték, ő közvetlenül mellettem ment a folyosón, és láttam, amikor a huligánok észrevették Schutzot [sic!], elkezdték kiabálni: »ah te itt vagy!« Majd válogatott szavakkal elkezdtek szidalmazni a zsidókat és a kommunistákat és minden huligán igyekezett tőle telhetően a legerősebben ütni Schutzot [sic] azzal, ami éppen a kezük ügyébe akadt. Belekapaszkodtak vörös hajába és⁶⁸ minden egyes sikeres ütésre örömteli kacagás tört ki a huligánok között”. A tanú megjegyezte, hogy „ez igazi fasizmus volt. A Pártbizottságra behatolt pogromisták – mint ahogy láttuk – félredob-

ták a demagógiát, amellyel az utcákon és a tereken félre tudták vezetni a néptömegeket és megmutatták igazi állati mivoltukat”. A tanú annyit tudott még Schulcz sorsáról, hogy „az előcsarnokban maradt”, amikor Nagy Károlyné és fia elhagyta az épületet. A fodrász feleségétől a későbbiekben tudta meg, hogy „a banditák megölték Schulczot, haslövést kapott”.⁶⁹

Schulcz László halálára vonatkozóan tehát Nagy Károlyné nem tekinthető szemtanúnak. A vörös hajba kapaszkodásra utaló részlet csupán azért érdekes, mert Schulcz fényképén egy erősen kopaszodó, talán nem is vörös hajú férfi látható,⁷⁰ amely meglehetősen valószínűtlenné teszi a fent leírt jelenetet. A (feltehetőleg a) tanú által áthúzott hatásvadász részlet ugyanakkor szerepel Hollós Ervinék feldolgozásában,⁷¹ ahol a haláleset helyét – ebben az esetben is – a párházon kívülre teszik.

A három meghalt honvédtiszt halálesete is meglehetősen homályos. Bár tudható, hogy mindhármuk holttestét exhumálták,⁷² ezidáig csak Papp és Asztalos boncolási jegyzőkönyve került elő. A dolgozatban bemutatott iratok szerint Papp esetében bizonyítottan, Asztaloséban feltehetően halottgyalázás történt. A leírások zöme szerint Asztalos és Papp parlamenterként jutottak ki a párházból az utcára, de ha feltételezzük, hogy nem tartható a parlamenterek története (és Papp esetében arra vonatkozóan forrás is található, hogy nem hagyta el élve a párházat), akkor a fentiekhez hasonlóan esetükben is csak az állapítható meg, hogy nem ismerjük haláluk pontos helyét és körülményeit. Hunyadi ugyanazt az esetet előbb halottgyalázásnak, majd lincselésnek tünteti föl.⁷³ Az általa is leírt szívkitépés motívumát azonban a boncolási jegyzőkönyvek egyértelműen cáfolják.

⁶⁸ Áthúzás az eredetiben kék tollal, ugyanolyannal, mint az aláírás.

⁶⁹ HL Bp. Kat. Bír. 012/1957. 280-281. Nagy Károlyné jkv. 1957. 01. 14. Valószínűleg oroszról fordítva.

⁷⁰ A kép fekete-fehér, így a hajszínt nem lehet egyértelműen megállapítani.

⁷¹ *Hollós–Lajtai* 1974. 158. o.

⁷² BFL XXV. 4. a. 2309/1957. 93-94. A Budapesti Honvéd Főparancsnokságtól feljegyzése a BM ORFK II. Főosztály Vizsgálati Osztálya részére. 1957. 04. 11.

⁷³ *Hunyadi* 1981. 22–23, 186–187. o.

Hollósék és Hunyadi szerint is Szabó Lajos volt (Papp mellett) a másik akasztott áldozat a téren. Szabó „[am]ikor kötelet kötöztek a lábára és felhúzták az egyik fára, még élt, és segítségért kiáltozott”,⁷⁴ majd a „csöcselék megrohmozta, kegyetlenül ütlegelte, kövekkel verte és dobálta, amíg csak élt”,⁷⁵ később a holttestet meggyalázták. Eörsi László ezzel szemben egy rendőrhadnagyit jelentést idéz, amely szerint Szabó Lajost hasba lötték, majd puskatussal fejbe verték.⁷⁶ A halotti anyakönyvben ugyanakkor Szabó halálának okaként tüdőlövés szerepel,⁷⁷ ellentmondva Eörsi változatának és enyhén megkérdőjelezve Hollós és Hunyadi verzióját, amelyben lött sérülésről nem történik említés.

Több jel mutat ugyanakkor arra, hogy (Papp mellett) a másik akasztott áldozat Elek Lászlóval volt azonos. Az ő neve szerepel a lábbal felakasztott holttestet ábrázoló kép alatt az 1956-os Intézet Fotóadatbázisában is, amit megerősít az egyik rokonának szóbeli közlése is. Amennyiben ez igaz, akkor a kép nem ábrázolhatja Szabó Lajos alezredest.

Egy további kép⁷⁸ is ábrázolja Elek Lászlót, amint civil kabátban forradalmároktól körülvéve áll a téren. Eszerint Elek élve került ki a térre és valószínűleg lincselés áldozata lett.

Máshol azt olvashatjuk,⁷⁹ hogy Elek Lászlónak sikerült valahonnan a pártház pincéjében egy civil kabátot kerítenie, majd „az ellenforradalmárok” többekkel együtt őt is elfogták és a pártház előtt falhoz állították. Ekkor, a leírás szerint „valaki kiabálni kezdett: „a civil kabátos álljon ki közülük”, mire Elek László visszakiáltotta: „Én is közéjük tartozom!”, ekkor „hatalmas ütést mértek a fejére, s a sortűz után ő is holtan esett össze a pártház előtti járdán”. A Hollós–Lajtai könyvben a fenti kabátos jelenet leírásánál az is szerepel, hogy a fejére mért ütés után megtántorodó Eleket „Könczöl támogatta” és „együtt állították falhoz őket”.⁸⁰ Az utóbbi információkat azonban egyértelműen cáfolja a Kucsera Zoltán halálesete kapcsán részletesen elemzett, Paris Matchban megjelent fényképsorozat,⁸¹ amelyen Könczöl senkit sem támogat és a vele együtt falhoz állítottak között nem szerepel Elek László.

Albert György Hollósék leírása szerint súlyosan megsebesült az I. emeleten, majd a pincébe akart lejutni, ám a lépcsőházban „elfogták és ott a helyszínen kivégezték”.⁸² Feltételezhető, hogy Albert részt vett a pártház elfoglalásakor az I. emeleten folyó harcokban, ekkor sebesülhetett meg és a halálos lövés is a tanácssteremből a pincébe vezető csigalépcsőn érhetett (valószínűleg ezt nevezik Hollósék lépcsőháznak), ha a fenti feltételezések helyesek, akkor minden bizonnyal fegyverrel a kezében.

Bata Ferenc (Hollós–Lajtai szerint) szintén az I. emeleten harcolt Várkonyi hadnaggyal az ostrom utolsó szakaszában, ahol fogságba esett és a pártház falánál kivégezték.⁸³ Holttestét a forradalom után nem találták meg, csupán jelképes síremléket állítottak számára

⁷⁴ *Hollós–Lajtai* 1974. 156. o.

⁷⁵ *Hunyadi* 1981. 214–215. o.

⁷⁶ *Eörsi* 2006. 103. o.

⁷⁷ *Horváth–Tulipán* 2006a. 226. o.

⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150381/10. 15..

⁷⁹ *Tóth* 1986. 39–40. o.

⁸⁰ *Hollós–Lajtai* 1974. 153. o.

⁸¹ BFL XXV. 4. f. 8068/1958 III. d. és ÁBTL 4.1. A-1264.

⁸² *Hollós–Lajtai* 1974. 164. o.

⁸³ Uo.

a maglódi temetőben.⁸⁴ A budapesti temetői adatokat összegyűjtő Jenei Károly szerint ugyanakkor Barta Ferenc néven az Új Köztemetőben hantolták el (talán ideiglenesen), a gyűjteményben nyughelyének száma is szerepel.⁸⁵

Verner István és az ismeretlen „hősi halott” esete

Eddig úgy tudtuk, hogy Sziklai Sándor esete a forradalmat követő „hósszé”-nyilvánítások talán legvégletesebb példája.⁸⁶ Nemrégiben azonban előkerült egy forrás, amely ismét a hősi halottak körüli anomáliákra mutat rá. Verner István és az ismeretlen „hősi halott” története, amely a Magyar Országos Levéltárban őrzött BM Személyügyi Főosztály iratai között lelhető fel, úgy vélem, vetekedik a Sziklai-üggyel: a katonai pompával eltemetett, posztumusz előléptetett és kítettetett Verner ugyanis nem halt meg. A neve alatt eltemetett holttestet – nem utolsósorban Kelemen Endre bírósági orvos eljárása miatt – a későbbiekben sem lehetett azonosítani, ennek ellenére továbbra is a „hősi halottak” között tartották számon.⁸⁷

A személyi iratgyűjtőben található 1957. augusztus 29-én kelt belügyminisztériumi jelentés arról tudósít, hogy „egy jegyzőkönyv leírásából” hozzátartozói felismerték a forradalom alatt belső karhatalmistaként szolgálatot teljesítő Verner István holttestét, ez alapján elrendelték „holtta nyilvánítását, a holttest hazaszállítását és eltemetését”. 1957. június 19-én megtörtént a halotti anyakönyvbe vétele, halálozásának adatainál a Köztársaság tér és az október 30-i dátum van föltüntetve. A felismerés a „[b]al karon lévő tetoválás (születési év)”, a „holttest magassága, testalkata”, valamint egy „[s]zürke kék csíkos zsebkendő” és egy „10 cm hosszú 2,5 cm széles szarufésű” alapján történt. Az édesanya és unokatestvér azonosítását annak ellenére fogadták el, hogy az 1957. június 10-én kelt boncolási jegyzőkönyvben az szerepel, hogy a születési év mellett egy „N. J.” tetoválás is volt a holttesten, amelyről a boncolást végző orvosok külön megjegyezték, hogy „[a]z általános tapasztalat szerint” „a vezetéknev és a keresztnév” jelzésére szolgálhatott.

A BM IV/III. Főcsoportfőnökség Titkárságának 1967. július 14-i jelentéséből kiderül, hogy ezután Verner István szülőfalujába, Becskére szállították a holttestet, „ahol katonai pompával eltemették”, édesanyjának pedig „átadták a fiának adományozott Vörös Csillag Érdemrend és Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem kitüntetésekét”. Emellett a BM Szociális és Segélyezési Csoport 1957. június 17-én kelt jelentése szerint az azonosító édesanya részére 3000 Ft segélyt utaltak ki. Az irat indoklása szerint a segélyezett „fia [...] mint áv. őr. 1956. október 30-án a Köztársaság téri párház védelménél hősi halált halt. Nehéz anyagi körülmények között élnek. [...] Eddig segélyben nem részesült.”

Az 1967. július 14-i jelentés készítői felhívják a figyelmet, hogy „Verner István holtta nyilvánítása idején Kazincbarcikán élt, bejelentett lakással, személyi igazolvánnyal, katonakönyvvel, munkahellyel rendelkezett”. „Mivel halotti anyakönyvezése a VIII. kerületben történt és előtte a Központi Lakcím-nyilvántartóban nem priorálták” – olvasható az

⁸⁴ *Hollós-Lajtai* 1974. 307. o., *Hunyadi* 1981. 30. o.

⁸⁵ *Jenei* 1993. 102. o.

⁸⁶ *Tulipán* 2006. 729. o.

⁸⁷ Amennyiben másként nincs feltüntetve, a következő források a MOL XIX B-1-aj 10. BM HH 45/a 1956 számú dossziéból valók. A Sziklai-ügyről részletesen ír *Speck* 2011.

iratban – „a tévedés azonnal nem derült ki”. A jelentés azzal is magyarázza a történeteket, hogy Verner, aki bevonulása előtt sem tartotta édesanyjával a kapcsolatot, nem értesítette őt hollétéről, aki ezért kereste fiát az ismeretlen halottak között.

A dossziében található másik, a BM IV/III. Csoportfőnökség Szociális Alosztálya által 1967. 03. 13-án készített jelentés általában az 1957-es gyakorlatot okolja a történetekért, amikor arról ír, hogy „(Verner) [...] István neve – az akkori nem mindig kellően pontosított illetve ellenőrzött adatszolgáltatás következtében – véletlenül kerülhetett a hősi halottak névsorába”.

Az 1967. júliusi jelentés készítői szerint „[r]övid időn belül azonban a személyzeti és igazgatásrendészeti szervek is tudomást szereztek róla, hogy nevezett él – a személyzeti szervek bejelentés, az igazgatásrendészeti szervek névváltoztatási kérelme alapján”. Ugyanabban az iratban egy másik helyen pontos dátummal is feltűntetik, hogy a „BM 1957. augusztus 18-án szerzett tudomást arról, hogy Verner István él”, ezután „[a]z ügyben a Személyzeti Osztály vizsgálatot indított”.

A dossziében található másik, a BM IV/III. Csoportfőnökség Szociális Alosztálya által 1967. 03. 13-án készített jelentés általában az 1957-es gyakorlatot okolja a történetekért, amikor arról ír, hogy „(Verner) István neve – az akkori nem mindig kellően pontosított, illetve ellenőrzött adatszolgáltatás következtében – véletlenül kerülhetett a hősi halottak névsorába.”

A dossziéba csatolt egyik irat szerint Verner István 1957. október 8-án adott be névváltoztatási kérelmet, amelyben feltűntette, hogy 1956-ban a BM karhatalom 1. zászlóaljánál szolgált és kérelmezte nevének.⁸⁸

1967. július 14-i jelentés szerint Preisz Rezső rendőr-főhadnagy 1957. augusztus 29-én készített jelentést az ügyről, amelyet több intézkedés követett. Először is törölték a halotti anyakönyvi bejegyzést, az irat szerint 1957. augusztus 30-án, az anyakönyv szerint szeptember 7-én.⁸⁹ Majd a „hősi halottá nyilvánítást és az alhadnagyi előléptetést a Személyzeti Miniszterhelyettes 1958. szeptember 11-én kelt 2609. sz. parancsával hatálytalanította”, a „Vörös Csillag Érdemrendet Takács Imre r[endőr] ale[zrede]s Személyzeti Osztály vezető előterjesztése alapján az Elnöki Tanács visszavonta” a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmét viszont átadták az életben maradt Verner Istvánnak 1958. szeptember 24-én.

Az eredetileg Verner Istvánként eltemetett holttestet a továbbiakban ismeretlenként tartották számon, mivel 1967. július 14-ig az áldozat „azonosítására további kísérlet nem történt”.

A fenti 1967. júliusi irat önkritikusan megjegyzi, hogy a „hősi halottá nyilvánítás, előléptetés hatálytalanítására és a kitüntetések visszavonására tett intézkedések felderítését nehezítette, hogy az ügy lezárása egy évig húzódott”, az ügy iratait csak 1958 szeptemberében zárták le és irattározták. A „hatálytalanítás ténye” 1967 nyaráig „nem lett a vonatkozó állományparancson átvezetve.

A sírról a későbbiekben „az emléktáblát levették”. Az 1967 júliusi jelentés megállapítása szerint annak ellenére, hogy „a névtelen sír gondozására a helyi Tanácsot kérték fel”, a „Becske községben eltemetett volt BM beosztott sírja elhanyagolt állapotban van”,

⁸⁸ A névváltoztatás 1957. október 22-i dátummal megtörtént.

⁸⁹ Budapest VIII. kerület 1957-es halotti anyakönyv, VIII/57/1314. sorszám.

ezért felkérték a rendőrség helyi illetékeseit, hogy „a Tanácsnál a sír gondozása érdekében járjanak el és azt kísérjék figyelemmel”.

Az ismeretlen holttestet további hányattatásáról a BM Személyügyi Miniszterhelyettes Titkárság Szociális Alosztályának 1987. szeptember 14-i feljegyzéséből tudhatunk meg további részleteket. E szerint a holttestet 1987. augusztus 24-én exhumálták, hogy azonosítsák és az Új Köztemető katonai parcellájában a BM hősi halottai számára létesítendő dízsírhelyre temessék. „A sír felnyitásakor” azonban a feladat elvégzésére kirendelt rendőr százados azt tapasztalta, hogy „az elhunyt koponyája hiányzik”, azt ugyanis a boncolást végző Kelemen Endre bírósági orvos és Dr. Harsányi László igazságügyi orvosszakértő félretette „további macerálás és későbbi azonosítás céljára”, csakúgy, mint „a bal karból” kimetszett „kettő bőrdarabot, melyeken tetoválások voltak”, ezek ugyanis egy „későbbi azonosítás célját képezték volna. A százados a „koponya és a bőrpreparátum felkutatása céljából” felkereste az Igazságügyi Orvosszakértői Intézet akkori vezetőjét, Dr. Szabó Árpád főorvost, akivel átnézte „a Fővárosi Bíróság raktárában őrzött koponyákat és bőrpreparátumokat, melyek nagy részét az 1964-ben elhunyt Dr. Kelemen Endre gyűjtötte és készítette”, de a „keresett koponyát és bőrpreparátumot” nem találták sem itt, sem a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Kórbonctani Tanszékén, „ahol a boncolást 1957. június 10-én végezték”, mivel „[a] kapott tájékoztatás szerint több esetben végeztek selejtezéseket” így „1964 előtti időből származó koponyák és bőrpreparátumok nem találhatók”.

A százados ezután „Dr. Szabó Árpád főorvos közbenjárásával” megkereste az akkor a Pécsi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének vezetőjeként dolgozó Dr. Harsányi Lászlót, aki elmondta, hogy „Dr. Kelemen Endre őrizte az 1957-ben boncolt N.N. személyekről leválasztott koponyákat és bőrpreparátumokat”, de nem tudta megmondani, „hogya a keresett koponya és bőrpreparátum hová kerülhetett”, csupán feltételezte, „hogya selejtezés után eltemették”.

Az 1987-es jelentés azzal zárul, hogy „a keresett koponya és bőrpreparátum nem került elő, így az azonosítást elvégezni nem lehetett”, ezért az Új Köztemető 75-ös katonai parcellájába, a BM hősi halottainak létesített dízsírhelyre eltemetett holttestet továbbra is „Ismeretlen Katona” néven tartották nyilván.

Az ismeretlen holttestet tehát a hatóságok hősi halottként kezelték továbbra is annak ellenére, hogy a halálozás körülményeiről semmilyen információval nem rendelkeztek.

Az eset kapcsán felmerül a kérdés: mi lett volna, ha Verner István nem rendelkezik bejelentett lakcímmel és munkahellyel és nem ad be névváltoztatási kérelmet 1957 őszén, hanem – tegyük fel – külföldre emigrál, mint oly sokan tették 1956 végén. Nem lehetetlen, hogy neve felkerült volna a Köztársaság téri áldozatoknak emlékéet őrző márványtáblára, és még ma is a Köztársaság téri áldozatok között tartanánk számon. (Pedig ebben az esetben megvolt az áldozat holtteste is.) Mit gondoljunk akkor azokról a „hősi halott” történetekről, ahol a holttest nem került elő, vagy fennmaradt beszámolók szerint azonosítása nem volt lehetséges, ha ez a hihetetlen eset megtörténhetett egy ilyen „nem mindig kellően pontosított illetve ellenőrzött adatszolgáltatás következtében”, azaz a hatóságok érdeke és/vagy nemtörődősége miatt?

Úgy tűnik, hogy a hatalomnak (politikailag) és a hozzátartozóknak (anyagilag) is érdekükben állt a „hősi halottak” avatása.

Nem csupán Verner István esetében fordul elő ugyanakkor, hogy a halálozás lehetséges helyszínéeként a Rádió és a Köztársaság tér is szerepel. Csépe Sándort is úgy jegyezték

be a halotti anyakönyvbe, mint aki október 30-án a Köztársaság téren vesztette életét, de a későbbi feldolgozások a Rádió ostromának halottai között említik.⁹⁰

Egy 1960. május 21-én a BM Karhatalmi Parancsnokság által készített kimutatás a szintén a Rádió ostromának áldozataként nyilvántartott Orosz Józsefet is a Budapesti Pártbizottság hősi halott védői között említi. A névsor készítői tudatában voltak az ellentmondásnak, amint azt a listához fűzött megjegyzés tanúsítja. „A hősi halottak közé beirtuk Orosz nevét” [...] „annak ellenére, hogy a BM Karhatalom Pol[itikai] O[sztálya] által kiadott »hősi halottak tablóján« ő úgy szerepel, mint aki a Rádiónál esett el. Szemtanúk állítása szerint azonban ő a Pártháznál halt meg”.⁹¹ Orosz József halálának körülményeiről Hunyadi Károly is csupán annyit közöl, hogy „[o]któber 24-re virradó éjszaka az ellenforradalmárokkal vívott harcban esett el”, valamit hogy „[h]olttestét nem sikerült megtalálni”.⁹²

Egy másik megjegyzés szerint „[a] névsorban nem szerepel Rigó Zoltán és Koncz Imre neve”. „Nem tudunk benne dönteni” – teszi hozzá az irat arra hivatkozva, hogy a kimutatásban a halottak után feltüntetett „életben maradtak névsorában szereplő Erdei József e[lv]t[árs] azt állítja (egyedül csak ő), hogy ez a két elvtárs is ott esett el”.⁹³ Rigó Zoltán a halotti anyakönyvben és Hunyadi Károly összefoglalásában is úgy szerepel, mint aki 1956. november 4-én az Almássy téren hunyt el.⁹⁴ Koncz Imre más források szerint október 24-én a Rádió közelében lévő Vas utcai kórházban hunyt el.⁹⁵ Vajon nem arról van-e szó, hogy azokat a belső karhatalmistákat, akinek halálával „nem tudtak elszámolni” (mert nem derültek ki annak körülményei) a pártház (és a rádió) ostromának veszteségénél tüntették fel, ahol számos belső karhatalmista vesztette életét?

A Köztársaság téri ostrom másik három „hősi halott” áldozata: Bata Ferenc, Kucsera Zoltán és Szabó Ferenc esetében nem találták meg a holttestet. Két áldozat, Gyurgyovics Sándor és Kárpáti István arcát a beszámolók szerint a felismerhetetlenségig szétzúzták.⁹⁶ Négy áldozat, Frank Ferenc, Nagy János, Szepesi Róbert és Vaszil József sorsáról pedig semmilyen részlet nem ismert, csupán nagyon sematikus formában történik róluk említés.⁹⁷

Mező Imre

Mező Imre halálos sebesülése

Mező Imre sebesüléséről a meglehetősen szűkszavú iratokból annyit tudhatunk meg, hogy Mezőnek haslövése volt, azonban a Hollós–Lajtai könyv mellett a legtöbb forrás is hallgat arról, hol érte a találat a pártfunkcionáriust. Ez a kérdés azért is érdekes, mert fennmaradt

⁹⁰ Horváth–Tulipán 2006a. 106., 261. o.

⁹¹ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 19–21. BM Karhatalmi Parancsnokság által készített kimutatás. 1960. 05. 21.

⁹² Hunyadi 1981. 182. o. Anyakönyvi és temetői nyilvántartásokból sem került elő több adat.

⁹³ BFL XXXV. 1. g. 1. öe. 19–21. Csikesz Józsefné levele. 1957. 11. 04.

⁹⁴ Horváth–Tulipán 2006a. 211. o.; Hunyadi 1981. 198. o.

⁹⁵ Horváth–Tulipán 2006a. 160. o.; Hunyadi 1981. 126. o.

⁹⁶ A lincselés és halottgyalázás is magyarázat lehet erre.

⁹⁷ Például „Frank Ferencet a pártház eleste után elfogták és kivégezték.” Tóth 1986. 51. „Nagy József halálos sebet kapott.” Hunyadi 1981. 172. o. Szepesi Róbert „feladatának teljesítése közben hősi halált halt”. Tóth 1986. 195. o. „Ebben az egyenlőtlen küzdelemben vesztette életét Vaszil József is.” Tóth 1986. 214. o.

Mező Imre portréja
(HM HIM Központi Irattár)

és makacsul tartja magát az a vélekedés, hogy a térre parlamenterként kilépő Mező Imrét hátulról lőtték volna le. Bár többen (börtön)legendának minősítik,⁹⁸ korántsem csak a börtönvilágban terjedt el ez a nézet, a reggeli történések és azok Hollós Ervinék általi interpretálása ismeretében pedig úgy vélem, joggal kérdőjelezhető meg a Hollós–Lajtai könyv Mező halálára vonatkozó állítása is.

A kérdésről ugyanakkor hitel érdemlő források is fellelhetők, amelyek segítenek árnyalni a Kádár-korszakban kialakult, kialakított képet. Egy 1960-as per vizsgálati anyagában megtalálható Mező Imre kórlapja. Bár az irat valószínűleg a vizsgálati szervek számára készített másolat,⁹⁹ annak tartalma mégis érdeklődésre tarthat számot.

Az irat első oldalán a körtörténet rövid összefoglalása szerepel, amelyben az olvasható, hogy Mező Imre „súlyos hasi lövéssel került az osztályra. Azonnal műtétet végeztünk. Műtét után rövid ideig javult az állapota, majd fokozatosan

romlott. XI. 1-én 6⁴⁵-kor exitus”.¹⁰⁰ A következő oldalon a vizsgálat során tapasztaltak leírása található a következőképpen: „X. 30-án 15–16^h között haslövést kapott. [...] A has jobb oldalán több¹⁰¹ lövési sérülés, a lumbális tájon bemeneti nyílás”.¹⁰² Az ezután következő műtéti leírásnál dr. Sziklai Andor operáló orvos neve szerepel, aki hasfali metszést (laparotomia) alkalmaz. A kórlap így folytatódik: „A j[obb] lumbális tájon vérző babnyi nyílás, a XII [hiányzó szövegrész] alatt a bal bordaív alatt kis nyílás. Pararectális j[obb] old[ali] nyílás¹⁰³ behatolás. A flexura hepatica kettészakadt. End to end varrat. A duodenum lehágó szárán az elülső fal hiányzik. Ezt is elvarrjuk. A j[obb] vese ép. A májkapuban felületes máj-sérülésből vérzés. Ide tampont helyezünk. A lumbális nyílás nagy retroperitonealis üregbe vezet. Ide is tampont helyezünk. A hasüregbe penicillin-streptomycin, réteges varrat”.¹⁰⁴

A kórlap szövegében tehát láthatóan változtatások történtek, ezért annak szövege kritikával kezelendő, a vizsgálati és műtéti leírások között ellentmondás tapasztalható, míg az elsőnél egy, a lumbális tájon behatoló lövési sérülésről olvashatunk, a második, némileg zavarosabb leírásban több nyílásról történik említés.

A kórlap láttán dr. Fontányi Sándor, a Péterfy Sándor utcai kórház egykori sebésze egy 2002-ben készült interjúban¹⁰⁵ úgy vélekedett, a kórlap fedőlapja teljesen hiteles, azon

⁹⁸ Lásd Litván 2000, Eörsi 2006, Szokolczai 2008.

⁹⁹ Dr. Fontányi Sándor véleménye az iratról.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146720/3. 77. Ezt a szövegrészt szó szerint idézi egy másik dossziében található jelentés. Lásd MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 339.

¹⁰¹ Áthúzás az eredetiben.

¹⁰² ÁBTL 3.1.9. V-146720/3. 77/1.

¹⁰³ Áthúzás az eredetiben.

¹⁰⁴ ÁBTL 3.1.9. V-146720/3. 77/2.

¹⁰⁵ 2002. 03. 08. Az interjút a szerző készítette.

KÓRLAP
ÁLTALÁNOS HASZNÁLATRA

XVII/348⁷⁷

Klinikai (kórházi) törzskönyvi szám:	Klinika: Kórház:	Kimenő szám:
Osztálynapló-szám: 1695 III-149	Péteri Péter KÖNS	XII/1.
Esztete:	Ellenőrizte:	Osztály:
	KÖNS	Jalg.
A beteg:		
neve (fénykori név is): Mező Imre		Felvéve: 1956.év..... hó..... nap..... óra..... perc
Anyja neve: Bauróldi Sarolt		Elbocsátva: 1956.év..... hó..... nap..... óra..... perc
Születésének helye: Balmazújváros, Szabolcs	Időpontja: 1908.év.XII.hó.13.nap	Elbocsátási állapot
Foglalkozása: váltmunkáló	Családi állapota: vált	Gyógyult Javult Változatlan Rosszabb
Lakcíme: II. u. 12	MÁS OSZTÁLYRA ÁTTÉVE:	
Legközelebbi hozzátartozó neve és címe: Középső u. 2	Meghalt: 1956.év..... XI..... hó..... nap..... óra..... perc	
Beküldő orvos (intézet):	Felvévő orvos: Dr. Székelyi	Ápolási napok száma: 2
Oszályos orvos:		
Körzeti orvosi:		
Rendelőintézeti:		
Kórházi (klinikai): Nefr. szeg. abdomenis, vesic. interstici. eny. et duoden. Pancreas. Peritonitis crumalis hyperstabilis.		
Korbonctani (kórszövetani):		
Epikrízis: Súlyos hegyi töréssel került a osztályra. Orvosi műtétet megkapott. Műtét után rövid ideig javult az állapota, majd fokozatosan romlott. XI. 1. in 6:50 kor exsors.		
Utasítások:		

C. sz. ny. 3410-230. r. sz. — MNUSZ 12.101. — Nyomell. V. 635. — 1966. I. 75/m IV — Állam Nyomda. 302/B

ÁBTL-3.1.9. V-146720/3 /1

Mező Imre kórlapjának másolata (ÁBTL 3.1.9. V-146720/3)

77/1

X.3. ... 15-16 = kettő ...

... kettő ...

... kettő ...

... kettő ...

... kettő ...

... kettő ...

ÁBTL -3.1.9. V-146720/3 /2

Mező Imre kórlapjának másolata (ÁBTL 3.1.9. V-146720/3)

felismeri dr. Sziklai Andor és dr. Papp Illés aláírását. Szintén valószínűnek tartotta, hogy az utolsóként az irategyütteshez csatolt lázlap az eredetivel formailag teljesen megegyező másolat. A kórlapmásolat belső lapjainak hitelességét illetően bizonytalanabb véleményt adott, amelyet formai eltéréssel indokolt: a kórlapok belső lapjai számára a fedőlaphoz hasonlóan általában nyomtatványokat és nem – mint a jelen esetben – sima papírt használtak. Emellett a bemutatott irat nem találkozott Dr. Fontányi várákozásaival, ugyanis 1984-ben ő már látott egy kórlapot, amelyet az akkori Párttörténeti Intézetből egy kutató Mező Imre eredeti kórlapjaként mutatott be, és amelyet véleményezés céljából vitt el hozzá.

Egy évvel a megkeresés után, tapasztalatairól a *Népszabadság* egy cikke¹⁰⁶ kapcsán feljegyzést készített, amelyet egy pártaktivistán keresztül eljuttatott a Péterfy Kórház pártbizottságához, és amelynek egy példányát megőrizte.¹⁰⁷ Ebben emlékezetből vázolta az egy évvel korábban látott, Pallai Gusztáv keze írásával készült kórlapot és a csatolmányaként bemutatott kórboncnoki véleményt is: „A kórlap megfelel egy békebeli kórlapnak mind mind [sic!] szakmai minőség, mind részletesség, mind külső szemponjtájából. [Pedig] ekkor általában nem volt mód békebeli kórlapokat írni”.

Az írás hangsúlyozza továbbá, hogy „Akkor [...] nem volt mód minden exitált boncolására”, majd a boncolási jegyzőkönyv lényegének vázolásával folytatódik: „a boncolást dr. Braun Sándor prosector főorvos az Intézet akkori párttitkára végezte. Így az ott lefektetett adatok mindenképpen mérvadóknak tekinthetők. Emlékezetem szerint a hasi lövési sérülések bementi nyílását a costolumbalis tájakon, a kimeneti nyílásokat a hasfalon jelezte [sic!] meg”.¹⁰⁸ Láthatjuk tehát, hogy bár itt több lövési sérülésről esett szó, a sérülés helyeként ez a forrás is a kórlap szereplő testtáját jelölte meg.

A sérülésről szóló harmadik leírás a Mezőt operáló dr. Sziklai Andor 1960-as tanúkihallgatási jegyzőkönyvében olvasható, amely szerint „Mező Imre testén egy golyóbementi nyílást találtam, ami oldalt jobboldalán a vese közelében volt, arra nem emlékezek, hogy a lövedéknek volt-e kimeneti nyílása”.¹⁰⁹ Komját Irén szinte szó szerint publikálta Mező Imréről szóló 1968-as monográfiájában Sziklai véleményét, kihagyta azonban, hogy a lövedék oldalról érte volna a sérültet: „[Mező Imrének] Haslövése volt, egyetlen golyót kapott, amely a vese táján hatolt be a hasüregbe és súlyos roncsolást okozott a májon, a vékony- és vastagbélben, a hasnyálmirigyben. Azonnal beállt a hashártyagyulladás is”.¹¹⁰

Az operáló orvos tanúvallomásában tehát egy sérülésről számolt be, a „vese közelében” kifejezés pedig valószínűleg a másik két forrás által használt „lumbális” jelzőt helyettesítette, illetve magyarázta.¹¹¹

Az anatómiai meghatározás szerint a lumbális táj a hát bordák alatti és a medencecsont fölötti, valamint a gerinc és a test oldalonala közötti részét jelenti¹¹². Kissé „szépítve” lehet ezt „oldalt jobboldalnak” nevezni, ahogyan Sziklai dr. tette, válasza azonban inkább tűnik diplomatikusnak, sőt, talán batornak is, ha figyelembe vesszük, hogy tanúvallo-

¹⁰⁶ K. Farkas József írása a *Népszabadság*, 1985. április 13-i számának 6. oldalán jelent meg.

¹⁰⁷ Dr. Fontányi Sándor: Adatok és tények Mező Imre ellátásáról a Péterfy Sándor Utcai Kórház Sebészeti Osztályán. Fénymásolat a szerző birtokában.

¹⁰⁸ Uo. p. 3.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-146720/3. 35. Dr. Sziklai Andor jkv. 1960. 04. 16.

¹¹⁰ *Komját* 1968. 201. o.

¹¹¹ Sziklai dr. tanúvallomásában közérthetően, magyar kifejezésekkel írta le Mező sérülését.

¹¹² *Sobotta* 1994. 1. kötet 5. o.

mására egy olyan vizsgálat során került sor, amely azzal foglalkozott, vajon Mező Imre megfelelő kezelésben részesült-e a kórházban. Sziklai ezáltal akár személyében is fenyegetve érezhette magát, így elképzelhető, hogy ezért nem emlékezett a kimeneti nyílásra, hiszen az esetleg egyértelműbbé tette volna a sebesülés pontos helyét, és lehetetlenné a fenti diplomatikus választ.

Nem csatolták ugyanakkor a vizsgálati anyaghoz a Fontányi dr. által látott boncolási jegyzőkönyvet, pedig ha létezett, a nyomozó hatóságnak biztosan rendelkezésére állt. Ennek oka akár az is lehet, hogy a boncolás eredménye még kevesebb kétséget hagyott volna a lövés irányát illetően.¹¹³

A sebesülés helye tehát kétségesé teszi, hogy a tér felől adták le a párházból parlamenterként kilépő Mező Imrére a halálos lövést. Valószínűleg tisztában volt ezzel Hollós Ervin is, aki a reggeli „tűszdrámánál” is alkalmazott technikával él: az elbeszélésben egy lényegtelen részlet („még a járdáról is leléptek”) hangsúlyosan szerepel. Láthattuk, hogy a reggeli jelenetben ez a technika a sebesülés irányát hivatott megindokolni. Vélhetően hasonló szerepet tölt be itt is ez az eljárás, hiszen minél jobban eltávolodik Mező Imre a párháztól, annál nagyobb az a szög, ahonnan a sebesülést kaphatta, és így akár az is elképzelhető, hogy a DISZ bizottsággal szomszédos ház kapualjából érkezett a lövés.

A reggeli „tűszdráma” képével való párhuzamot erősíti továbbá, hogy a Hollós–Lajtai szerzőpáros a 30-i napnak éppen ezt a két eseményét külön is kiemeli. A reggeli események kapcsán – mint már utaltunk rá – hangsúlyozzák, hogy „Minden mozzanatának megvan a maga fontossága, de több oknál fogva a legfontosabbak közé tartozik a kezdete”,¹¹⁴ a parlamenterek kiküldéséről szóló leírásnak hasonló jelentőséget tulajdonítanak, amikor arra hívják fel a figyelmet, hogy „Ebben, mint cseppben a tenger, benn van mindaz, ami a téren és nem csak a téren történt”.¹¹⁵

Vélhetően mindkét jelenetet utólag illesztették az események elbeszélésébe és sem Mező Imre, sem állítólagos parlamentertársai nem hagyták el az épületet. Mezőt tehát minden bizonnyal hátulról lötték le, de a lövés körülményei és helyszíne eltérhetek a Hollós–Lajtai könyvben is szereplő parlamentertörténetben leírtaktól. Valószínű, hogy az eset a párházon belül történt.

Mező Imrét a Kerepesi temető halotti főkönyve szerint november 16-án temették el, a temetésen hatan voltak jelen.¹¹⁶ Majd 1959. március 20-án hantolták át az elkészült munkásmozgalmi sírkertbe.

Mező Imre halála és a megtorlás

Mező Imre sebesülése és halála rendhagyó a megtorlás szemszögéből nézve, mert bár születtek belügyi jelentések az ügyben, Sziklai halálesetével ellentétben, nem ítélnék el senkit és nem is lesz per tárgya a szomorú esemény. Egy 1958 eleji belügyi jelentés

¹¹³ Mező Imréné a rendszerváltozás után írt nyilatkozatában tagadta, hogy férje holttestét boncolták volna. Visszautasította továbbá azt a feltételezést is, hogy Mező Imrét hátulról érte volna a lövés. *Népszabadság*, 1992. 05. 07. 11.

¹¹⁴ *Hollós–Lajtai* 1974. 18. o.

¹¹⁵ *Hollós–Lajtai* 1974. 146. o.

¹¹⁶ Kőből József szóbeli közlésére hivatkozva *Balogh* 1993–1998. I. 57. o.

„az ellenforradalom óta felderített gyilkosságokról és egyéb atrocitásokról” egy szóval sem utal Mező Imre halálára, amit akár annak is tulajdoníthatunk, hogy nem sikerült eredményt elérni az ügyben.

Ezt a tényt az özvegy is fájalta. Mezőné visszaemlékezésében úgy fogalmazott: „Abba azonban nem tudtam belenyugodni, hogy Imre gyilkosát nem találták meg. Eleinte arról beszéltek, hogy 13 golyót kapott, de a nadrágján csak egy szakadás volt a térdénél az eleséstől. Komját Irén beszélt a kórházban az orvossal, aki akkor éjjel megoperálta, s ő azt mondta, hogy csak egy lövést kapott, de attól megsérült a hashártyája.”¹¹⁷

A témában előkerült, következő, 1959-es belügyi jelentés is csak általánosságban a Köztársaság téri atrocitásokra utal, nem emeli ki név szerint Mező gyilkosainak felkutatását az elvégzendő, kiemelt jelentőségű vizsgálatok között, holott Jambrik József, a belső karhatalom politikai tisztje halálesetét¹¹⁸ és gyilkosainak keresését például külön is hangsúlyozza.¹¹⁹

Az előkerült rendőrségi belső jelentések sem azt hangsúlyozták, hogy meg kell találni Mező gyilkosait, hanem hogy fel kell deríteni halálának körülményeit.¹²⁰ A halálával kapcsolatos eddig előkerült vizsgálati iratok sem a gyilkosság felderítésére vonatkoztak, hanem csupán arra, hogy a Péterfy Sándor utcai kórházban megtertek-e mindent életének megmentése érdekében.¹²¹ Kórlapját nagy valószínűséggel röviddel a forradalom után begyűjthették ugyan a hatóságok, ám a halálával kapcsolatos további vizsgálatok és jelentések csupán 1960-as keltezésűek.

A megtorlás során a legsúlyosabb vád az ügyben egy V. kerületi tanácsi dolgozóval szemben merült fel, aki „1956. november 1-jén kijelentette, hogy Mező Imréék megérdemelték a sorsukat”.¹²² Mező Imre volt a legmagasabb rangú pártfunkcionárius, aki a forradalom alatt életét vesztette, így a hatóságok passzivitása az ügyben rendkívül szokatlan.

Ellenőrzött emlékezet: Dersi Tamás kihallgatása

Az iratokból az emlékezet szabályozásának egy érdekes esetéről is tudomást szerezhethünk. Egy 1960. augusztus 18-án készült összefoglaló jelentés arról számol be, hogy „Mező Imréné elvtársnő 1959. november 23-án bejelentést tett Dersi Tamás újságíróval kapcsolatban. Dersi Tamás egy cikk levonatát mutatta be Mezőné elvtársnőnek és írásában azt állította, hogy 1956. okt. 31-én a kórházban beszélt Mező Imre elvtárral és Mező elvtárs

¹¹⁷ PIL 867. f. 1/m-215. 49. Mező Imréné visszaemlékezése. 1979. 05. 15.

¹¹⁸ *Hunyadi* 1981. 97. o. Jambrik József 1956. október 31-én a VII. kerületi Kertész utcában szenvedett fejroncsolást. Lásd *Horváth-Tulipán* 2006a. 144. o.

¹¹⁹ ÁBTL 1.11.9. BM III/1. 18. k. 85. „Jelentés az 1956 novembertől 1959. november 1-ig vizsgált volt budapesti ellenforradalmi góckokról”. 1959. 11. 20. „Annak ellenére, hogy az elmúlt évtől kezdve tervszerűen folyt különböző súlyos bűncselekmények vizsgálata, számos, fegyveres ellenforradalmárok által elkövetett gyilkosság tetteseit nem sikerült felderíteni, mint pl. a Rádiónál, a Köztársaság téri párháznál, a Corvin közben, Csepelen, Kőbányán stb. Továbbá több bestiálisan meggyilkolt elvtárs gyilkosait nem sikerült teljes egészében felelőségre vonni, mint pl. Jamrich [Jambrik] József elvtárs esetében.”

¹²⁰ MOL XX-5-h. 41. d. 1. k. 13. 1960. 03. 17. Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz. MOL XX-5-h. 42. d. 4. k. 398. „Jelentés a Baross-téri ellenforradalmárok ügyében”. 1960. 05. 16.

¹²¹ ÁBTL 3.1.9. V-146720/3.

¹²² BFL 2502/1957. Dr. Tóth Urbán László és társa ügye. Lásd *Sarusi Kiss-Tasnádi-Csiffary* 2006.

úgy mondotta el neki a sebesülése körülményeit, hogy az bent az épületben Mező elvtárs szobájában történt.¹²³

Az esettel kapcsolatban 1960. augusztus 25-én hallgatták ki Dersi Tamást.¹²⁴ Vallo-másából kiderül, hogy az újságíró október 31-én kereste fel a kórházban a súlyosan sebesült Mező Imrét. Elmondása szerint egy 4–5 ágyas kórteremben „Mező Imre a bejárati ajtóval szemben, egy ablak melletti falrészénél lévő ágyon feküdt. Ágyánál egy transzfúziós készülék volt felállítva, ezen a készüléken keresztül kapta a vért”. Az újságíró vallomása szerint Mező ágya szélére ült, bemutatkozott, és közölte Mezővel, hogy „az MDP Pártközpontból, és személyesen Kádár Jánostól kapott információ alapján” kereste fel azért, hogy megtudja „mi történt valójában a Köztársaság téren”. Ezután „8–10 percig” Mező Imre beszélt, „összefüggően és világosan” összefoglalta az eseményeket, az újságíró nem tett fel kérdéseket és nem készített jegyzetet az elmondottakról. Visszatért a Lapkiadó Vállalat épületébe és csak ott jegyezte le a hallottakat. A kihallgató Fehér Gyula rendőr főhadnagy arra is rákérdezett, hogy hallhatta-e más is Mező az eseményekről adott értékelését. Dersi lejegyzett szavai szerint „nem hallhatta, mivel én a fületem Mező Imre szájához közel téve is erősen kellett koncentrálnom, hogy halljam és meg tudjam jegyezni, amit mond”.

Sajnálatos módon Mező Imre Dersinek elmondott összefoglalójáról nem tudunk meg semmi érdemlegeset a jegyzőkönyvből. Az újságíró nem tud (vagy nem mer) „pontosan és egyértelműen visszaemlékezni” a Mező által elmondottakra. Két olyan „körülményt” említ csupán, amely inkább a pártfunkcionárius szájába utólag adott szövegnek tűnik.¹²⁵ Eszerint egyrészt hangsúlyozta volna, hogy nem provokáltak senkit, nem lőttek ki a járóelökre, illetve hogy az épületben csak pártmunkások és katonák tartózkodtak. A fentiekben láthattuk, hogy ezek az állítások nem feleltek meg a valóságnak, a pártbizottság épületében belső karhatalmista őrség tartózkodott, akik több alkalommal kilöttek az épületből, ennek következtében súlyos sebesülés is történt. Másrészt Nagy Imrét vádolta volna, hogy nem ért rá foglalkozni a pártház ügyével és nem küldött segítséget az ostromlottaknak.¹²⁶

Mező sebesülése körülményeiről szintén csak bizonytalan összefoglalót és ellentmondásos információkat találunk a jegyzőkönyvben. A szöveg szerint Dersi arra emlékszik, de nem „100 százalékos bizonyossággal”, hogy „Mező Imre olyasmit mondott, hogy egy katonatiszttel ment le ő a Pártház kapujához azzal a céllal, hogy a Pártházat támadó fegyvereseket nyugtassa”. A parlamenterek kiküldésének akkorra már „kanonizálódott” elbeszélése tehát szerepel a jegyzőkönyvben, de több pártfunkcionárius visszaemlékezéséhez hasonlóan ez a szöveg sem erősíti meg, sőt inkább cáfolja, hogy Mező elhagyta volna a pártházat. A vallomásban szerepel, hogy Mező állítólag azt mondta az újságírónak, hogy amikor sebesülten feküdt a földön, a pártházban tartózkodó felkelők „belélték”. Ugyanakkor láttuk, hogy a kórházi dokumentáció és vallomások alapján valószínűnek tűnik, hogy Mező Imrét csupán egy találat érte. Dersi a szöveg szerint ugyanakkor nem emlékszik, hogy „mit mondott Mező azzal kapcsolatban, hogy mindez [a sebesülés] hol zajlott le”. Nem isméli meg tehát azt a részletet, amelyet a rendőrségi összefoglaló

¹²³ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 339. „Jelentés Mező Imre elvtárs halálának körülményeiről”. 1960. 08. 18.

¹²⁴ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 190–192. Dersi Tamás jkv. 1960. 08. 25. Megegyezik ÁBTL 3.1.9. V-146720/3. 71–76.

¹²⁵ Mező állítólagos (utolsó) mondatai („a csirkefogó” Rákosi miatt kell elpusztulnia, illetve „Kádár vigyázzon magára”) is ebbe a kategóriába tarthatnak. Lásd *Eörsi* 2006. 118. o.; *Komját* 1968. 201. o.

¹²⁶ Nagy Imre a vizsgálat és a tárgyalás alatt is tagadta, hogy tudomása lett volna az ostromról. Lásd *Rainer M.* 1996–1999. II. 427. o.

jelentés szerint Mező Imréné is kifogásolt, sőt hangsúlyozza, hogy „a sebesülésével kapcsolatban nem tért ki Mező Imre részletekre, utalásszerűen említette”. Majd hozzáteszi, hogy Mező azt is említette, hogy „amikor a katonatiszttel jöttek a kapu felé, fehér zászló volt a kezükben”. Ezzel tehát azt sugallja, hogy a sebesülés az előcsarnokban történhetett, elfogadva ezzel a „kanonizált” verziót és visszavonva korábbi állítását. A jegyzőkönyvben szereplő szöveg szerint Dersi a későbbiekben még egyszer megerősíti, hogy „1956. október 31-én, majd azt követően is 1957-ben az én cikkem szempontjából közömbös volt, hogy Mező Imre a Pártház mely részében, és az ellenforradalmárok golyóitól találva milyen körülmények között sebesült meg, erre nem fordítottam figyelmet, ezért nem tekinthető ténynek, amit erre vonatkozóan írtam”.

A jegyzőkönyvben ugyanakkor szerepel egy idézet Dersi eredeti cikkvázlatából is, amelyben nyoma sincs sem a parlamenterek, sem az előcsarnok említésének. Az idézet szerint az újságíró a következő, soha nem publikált szöveget vetette papírra: „Magunkra maradtunk. Háromórai harc után, mikor már nem lehetett tartani az épületet, kitűztük a fehér zászlót. Beszüntettük a tüzelést. A támadók berontottak a házba és kíméletlenül lövöldözték le az embereket. Én az egyik első emeleti szobában voltam, oda is betörték. Mondtuk, hogy közönséges gyilkosság, amit csinálnak, de nem hallgattak semmire. Sorozatot adtak le ránk. Elvágódtam. Haslövés. Hallottam: az egyik fegyveres azt ajánlotta, hogy ki kell dobni bennünket az ablakon. Egy fiatal lány ellenezte: nem, nem. A sebesülteket, mondta, kórházba kell vinni.”¹²⁷ Az újságíró szövegében tehát eredetileg az „egyik első emeleti szobában” jelölte meg Mező sebesülésének helyszínét, amelyet a rendőrségi összefoglaló úgy értelmezett, hogy Mező Imre saját szobáját jelentette volna. Ez utóbbi érdekes adalék arra enged következtetni, hogy egyéb kiegészítő, ám az utókor számára ismeretlen információk is a nyomozók rendelkezésére állhattak.

Ebben a tudomásunk szerint egyedülálló történetben tetten érhető, ahogyan a hatalom direkt módon próbálja szabályozni a társadalmi emlékezetet és megpróbálja korrigálni egy esemény általa helytelennek ítélt felidézését. Ahogyan Orwell írta: „Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt; aki uralja a jelent, az uralja a múltat”.¹²⁸

¹²⁷ MOL XX-5-h. 44. d. 9. k. 191. Dersi Tamás jkv. 1960. 08. 25.

¹²⁸ Orwell 1989. Part 3. Chapter 2. 42 és 274. o. „Who controls the past controls the future: who controls the present controls the past”.

ÖSSZEGZÉS

Miközben 1990 előtt és után is sok szó esett róla, a történeti feldolgozás szempontjából a Köztársaság téri ostrom sokáig az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének fehér foltja maradt.

A kutatás során perek összehasonlító elemzésén keresztül több esetben vándormotívumok, terhelő vándortanúk jelenlétére derült fény a Köztársaság térhez kapcsolódó ügyekben, illetve a földrajzilag és időben is eltérő eseményeket feldolgozó Tóth Ilona és Jankó Piroska elleni eljárások elsöre meglepő hasonlóságokat mutattak. Mindezek a korszak kutatásának lényegi kérdésére, a megtorlás periratainak használhatóságának kérdése felé vezettek és a perek konstruált jellegére világítottak rá. Ezt erősítették a levéltári iratokból napvilágra került, a jegyzőkönyvek manipulálására és a vizsgálati szakaszban tudatmódosító szerek alkalmazására források is. Mindezek rámutattak arra az eszköztárra, amelynek segítségével a vizsgálati és jogszolgáltatási szervek képesek voltak elegendet tenni a konkrét eljárások menetébe és végkifejletébe beavatkozó állampárt megrendeléseinek.

Az eseménytörténet feldolgozása során kiderült, hogy már október 30-át megelőzően is komoly sérüléssel járó összecsapások történtek a téren a pártbizottság államvédelmi őrsége és a forradalmárok csoportjai között. Az épület védőinek magatartása és a pártbizottság forradalom alatti propaganda- és szervezőtevékenysége (ezzel összefüggésben páncélkocsik forgalma például) jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy felkeltse az épület környékén lévő forradalmi csoportok figyelmét, így módon az ostrom egyik kiváltó oka lehetett.

A pártbizottság apparátusa és épülete bázist jelentettek az állampárt hatalma megőrzésére irányuló lépések számára. A párt központi szervei különösen a „munkásság felfegyverzése”, azaz a munkásmiliciák felállítása terén, de számos más propaganda és szervezési feladat végrehajtásánál is számítottak az itt dolgozók közreműködésére. Jelentőségét mutatja, hogy a pártbizottság tevékenységének megerősítésére olyan prominens politikust rendeltek, mint Gerő Ernő, aki minden bizonnyal szovjet páncélkocsin el is jutott az épületbe a forradalom napjaiban.

A Hadtörténelmi Levéltárban található ez idáig jórészt feldolgozatlan hadkiegészítő parancsnoksági jelentések képet adnak a munkásmiliciák kerületenkénti szervezésének kérdéseiről. Megtudhatjuk, hogy a miliciák a gyűlölt ÁVH tagjainak (visszadátumozott) tartalékos tiszti igazolvánnyal történő ellátására is szolgáltak, akiknek a szerveződő munkásosztagokban parancsnoki posztot szántak. Október 30. után az osztagok beolvadtak a nemzetőrségbe, de még november 1-jén is számon tartották, hogy a nemzetőrségen belül kerületenként milyen arányban vettek részt a kiegészítő parancsnokságok által delegált – eredetileg a munkásmiliciába behívott – tartalékos tisztek.

Mind a peranyagok, mind a Hollós–Lajtai könyv kulcsjelenetek meghamisításával, nem egyszer színpadias, képszerű jelenetek beiktatásával operált. Ennek talán legjobban dokumentált példáját adják az ostrom kezdetének eseményei. A lejártszódott jelenet

legvalószínűbb rekonstrukciója szerint az ostrom napjának reggelén nemzetőrök egy csoportja jutott be a pártbizottság épületének kapualjába, előcsarnokába, akik a védők kérdőre vonása, igazoltatása céljából érkeztek. Kiszorításuk érdekében az épület belső részében tartózkodó védők részéről fegyverhasználat történt, ez elől a nemzetőrség tagjai és a védők közül is többen kimenekültek a térre, míg mások az előcsarnok oszlopai mögé rejtőzve az épületben rekedtek.

A térre kifutókra lövéseket adtak a párházból, amelynek következtében sebesülések, halálesetek is történtek. Az ostrom kezdetekor tehát a pártbizottság védői – tévedésből vagy árulásra gyanakodva – saját társaik ellen fordították fegyverüket. A szerencsétlen eseménysort egy utólag beillesztett túsdráma jelenet volt hivatva elfedni, amely egy bizarr logika szerint magyarázatát adhatta egyrészt a hátulról jövő sebesüléseknek, másrészt annak is, miért hagyták el őrhelyüket a védők. A sebesültek mentését ugyanakkor a párházból leadott lövések akadályozták, az eseményeknek több mentős halottja is van.

Hasonló teatrális jelenetként szerepel több helyen a tüzelés egységes beszüntetése a párházban, az összes fegyver begyűjtése és mintegy gúlna rakása az ostrom végén. Ezzel szemben a források nem valószínűsítik az ostromlott épületegyüttes különböző részeiben rekedt és egymástól elszigetelt védők egységes fellépését. Inkább az a kép rajzolódik ki általuk, hogy az épületegyüttes egyik részében lévő fegyvertelenül a pincehelyiségbe vonultak és ott várták a forradalmárok betörését, míg más helyiségekben a védők fegyveresen elrejtőző csoportjai fogadták a bejutott támadókat, a fegyveres küzdelem tehát az épületen belül is folytatódott.

Valószínűsíthető, hogy az épület elfoglalásának ez az utolsó szakasza is követelt halálos áldozatokat mindkét oldalon. A későbbiekben a lincselések áldozataként számon tartott védők közül néhányan szinte biztosan így lelték halálukat, hiszen leírások szerint az ostrom után holttesteket vittek ki a párházból a térre, ahol azokat meggyalázták. Minden bizonnyal több védő vesztette tehát életét a fegyveres konfliktus során, és kevesebb lincselés következtében, mint ahogyan azt a Kádár-rendszerben született feldolgozások láttatták.

Ahogy az a túsdráma és fegyvert egységesen lerakó védelem jelenete, úgy a az ostrom elbeszélésének kulcsjelenete, a parlamenterek története is utólagos beillesztésnek tűnik. A különböző tanúvallomásokban a küldöttség résztvevőinek sem száma sem személye nem egyezik, a történetet szemtanúként elbeszélők hitelessége kétségbe vonható. Ugyanakkor a pártapparátus tagjainak tanúvallomásai és a Mező Imre életét feldolgozó Komját Irén könyve alapján is kétséges, hogy parlamenterek hagyták volna el a párházat.

Az előkerült források szerint Mező Imre halálát egyetlen haslövés okozta, amelynek bemeneti nyílását több forrás a hát egyik anatómiai egységén, annak lumbális táján jelölte meg. A sebesülés helyszínére vonatkozó kérdésre a ma ismert források alapján nem adható megnyugtató válasz, csupán annyi tűnik bizonyosnak, hogy az épületen belül, az előcsarnokban (vö. Lomax) vagy éppen Mező szobájában (vö. Dersi) történhetett. A haláleset további körülményeire utaló forrás nem került elő.

Mező sebesülésével és halálával kapcsolatban szokatlanul élesen kirajzolódik a totális diktatúra működése, az emlékezet felett is gyakorolt szigorú ellenőrzés. Dersi Tamás újságíró azért hallgatta ki a nyomozó hatóság, mert egy cikkvázlatában eltért a hivatalos történettől és arról írt, hogy Mező hivatali szobájában szenvedett sebesülést. A kihallgatás során az újságíró visszavonta több korábbi kijelentését, arra hivatkozott, hogy nem törekedett

a haláleset körülményeinek felderítésére, de a sebesülés helyét továbbra is a házon belül jelölte meg.

A rekonstruálható események alapján tehát a Köztársaság téri ostrom is a forradalom napjaiban nem egyszer előforduló tragikus esetek sorozatának egyike volt, amikor a hatalom erői szervezetlenség következtében egymás ellen fordították fegyvereiket. Először délelőtt történt ilyen, az ostrom kezdetén, majd záróakkordként a párház felmentésére érkező, de az ellen fegyveresen fellépő tankok fegyverhasználatakor. Minden valószínűség szerint ezeket a fatális tévedéseket leplezik az események elbeszélésébe beillesztett jelenetek, így a túsók és a parlamenterek utólag konstruált kulcsepizódjai is. Ezek ugyanis alkalmasak arra, hogy eltereljék a figyelmet a szervezetlenségről és következményeiről, a felelősséget pedig az ostromlókra hárítsák, egyúttal az „ellenforradalom”, a „fehérterror” brutalitását is illusztrálva, amelyre jó alapot szolgáltatott az ostrom végén elszabaduló indulatok és az azokról készült felvételek.

A brutalitás szimbóluma, az áldozat szívnek kitépése is konstruált és az elbeszélésekbe utólag beillesztett, Jankó Piroska és Papp József személyéhez kapcsolt jelenet, amely az eddig előkerült források (és a józan ész) alapján minden valóságalmot nélkülöz.

Az ostrom elbeszélése a Kádár-rendszer egyfajta eredetmítosza lett, amelyben az eseményeket felnagyítva és meghamisítva szimbolikus jelentőséggel ruházták fel. Ez nem segítette feltárásukat, de a propaganda és a megtorlás számára kiválóan felhasználható anyagnak bizonyult.

A Kádár-rendszer hősi halottainak történetei problematikusak, a halálozások körülményeit sok esetben nem tisztázták eléggé, vagy éppen meghamisították, felhasználhatóságuk érdekében is. Ennek eddig előkerült legkirívóbb példája is Köztársaság térhez kötődik: a katonai pompával eltemetett, posztumusz előléptetett és kitüntetett Verner István ugyanis meg sem halt. A neve alatt eltemetett holttestet – a későbbiekben sem lehetett azonosítani, ennek ellenére továbbra is a „hősi halottak” között tartották számon.

A propaganda felől érthető meg a Tóth Ilona és Jankó Piroska elleni eljárások hasonlósága is: ahogyan az ártatlannak tűnő, ám brutális gyilkosként bemutatott medika története, a Köztársaság téri narratíva (és ennek központi elemeként a szív kitépése) a forradalom tisztaságával szemben ellenmítoszt képez. A hatalom a halálesetekre és történelmi helyszínekre építve alkotta meg saját értelmezését a forradalom emlékezetének átírása, lejárata és saját legitimitációjának erősítése érdekében. Az emlékezet működésének sajátosságait kihasználva a propaganda szinte kész emlékképeket kínált az események átértékeléséhez. A történet sokáig ismert formáját tehát a forradalmat követő milióban, a pszichológiai hadviselés részét képező propaganda elemeként nyerte el, ez vált később „történelemmé” Hollós Ervin és szerzőtársa közreműködésével.

A kádári hatalom a szimbolikus politizálás és térhasználat számos módszerével próbálta saját „ellenforradalom” értelmezését a társadalomhoz eljuttatni, amelyben a Köztársaság téri események megkonstruált elbeszélése kulcsfontosságú részt képezett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1956 kézikönyve 1996. *Hegedűs B. András* (főszerk.): 1956 kézikönyve. Budapest, 1996.
- A forradalom hangja 1989. *Varga László–Kenedi János* (szerk.): A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Századvég füzetek. Budapest, 1989.
- A. Gergely* 2001. *A. Gergely András*: Az államnélküliség antropológiájától a szimbolikus politikáig. In: *A. Gergely András*: Tér, idő, határ és átmenet: politikai antropológiai esettanulmányok. Budapest, 2001. 96–104. o.
- Altmann* 1945. *Altmann, Alexander*: Symbol and Myth. *Philosophy*, 1945/20. 162–171. o.
- Apor* 2002. *Apor Péter*: Immortalitas imperator. A Munkásmozgalmi Panteon születése. *Aetas*, 2002/2–3. 179–205. o.
- Apor* 2010a. *Apor Péter*: A hitelesség fabrikálása. Az 1919 és 1956 közti történelmi folytonosság megformálása. *Aetas*, 2010/3. 67–95. o.
- Apor* 2010b. *Apor Péter*: Hitelesség és hitetlenség. Emlékezet, történelem és közelmúlt-feldolgozás Kelet-Közép-Európában. *Korall*, 2010/41. 159–183. o.
- Assmann – Assmann* 2001. *Assmann, Aleida–Assmann, Jan*: Kánon és cenzúra In: Irodalmi kánon és kanonizáció. Budapest, 2001. 87–105. o.
- Assmann* 1999. *Assmann, Jan*: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, 1999.
- Balás P.* 1993. *Balás Piri László*: Emberek fehérben, 1956. Budapest, 1993.
- Balogh* (szerk.) 1993–1998. *Balogh Sándor* (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I–V. [Budapest] 1993–1998.
- Békés–Byrne–Rainer M.* (szerk.) 2002. *Békés Csaba–Byrne, Malcolm–Rainer M. János*: The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents. Budapest–New York, 2002.
- Berecz* (szerk.) 1986. *Berecz János* (szerk.): Visszaemlékezések 1956. Budapest, 1986.
- Berki* 1990. *Berki Mihály*: Köztársaság tér, 1956. október 30. *Új Idő*, 1990. 07. 15. 6–11. o.
- Bíró A.–Bodó* 1993. *Bíró A. Zoltán–Bodó Julianna*: Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely*, 1993/2. 57–86. o.
- Bíró A.–Oláh* 1993. *Bíró A. Zoltán–Oláh Sándor*: Emlékmű – jelkép – identitás. *Antropológiai Műhely*, 1993/2. 87–103. o.

- B. Kalavszky* 2007. *B. Kalavszky Györgyi*: A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumának 1956-os fényképei. In: *Kákóczki András – Sümegi György* (szerk.): '56-os fényképek gyűjteményekben. Miskolc, 2007. 52–58. o.
- Boros* 1997. *Boros Géza*: Emlékművek '56-nak. Budapest, 1997.
- Böör – Takács* 2006. *Böör László – Takács Tibor*: Pest megye. In: *Szokolczai Attila* (szerk.): A vidék forradalma II. Budapest, 2006.
- Buda* 1993. *Buda Béla*: Hozzászólás a szimbólum-vitához. *Replika*, 1993/11–12. 142–147. o.
- Budapest Atlasz 1997. *Papp-Váry Árpád et al.* (szerk.): Budapest Atlasz. Budapest, 1997.
- Burke* 2001. *Burke, Peter*: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio*, 2001/1. 3–20. o.
- Csics* 2006. *Csics Gyula*: Magyar forradalom, 1956: napló. Budapest, 2006.
- Csiffáry* 2007. *Csiffáry Gabriella*: Budapest Főváros Levéltárának veszélyes képei. In: *Kákóczki András–Sümegi György* (szerk.): '56-os fényképek gyűjteményekben. Miskolc, 2007. 40–51. o.
- Csikesz* 1981. *Csikesz Józsefné*: A Köztársaság téri párházban. *Társadalmi Szemle*, 1981/10. 57–63. o.
- Debuyst* 2005. *Debuyst, Frédéric*: A hely szelleme a keresztény építészetben. Pannonhalma, 2005.
- Dersi* 1957. *Dersi Tamás*: Emlékezés. *Esti Hírlap*, 1957. 06. 30.
- Déry* 2007. *Déry Attila*: Budapest építészeti topográfia 4. Józsefváros, VIII. kerület. Budapest, 2007.
- Drucza* 2002. *Drucza Attila*: A Dudás-ügy. In: *Fejérdy Gergely* (szerk.): Tanulmányok fél évezred magyar történelméből. Piliscsaba, 2002.
- Drucza* 2006. *Drucza Attila*: Politikus és forradalmár: Dudás József és 1956. *Valóság*, 2006/11. 83–112. o.
- Ellenforradalmi erők 1957. Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben [„Fehér könyvek”]. [Budapest], 1957.
- Encyclopaedia Britannica. Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes, 15th edition.
- Eörsi* 2001. *Eörsi László*: Corvinisták. Budapest, 2001.
- Eörsi* 2006. *Eörsi László*: Köztársaság tér, 1956. Budapest, 2006.
- Feischmidt* 2007. *Feischmidt Margit*: Lehorgonyzott mítoszok. Kőbe vésett sztereotípiák? A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a millenniumi emlékoszlopok kapcsán. In: *Bakó Boglárka–Papp Richárd–Szarka László* (szerk.): Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Tér és terep 5. Budapest, 2007. 370–391. o.
- Földes* 1984. *Földes László*: A második vonalban. Budapest, 1984.
- Földesi* 1985. *Földesi József*: Perben, hűségben. *Magyar Hírlap*, 1985. 12. 07. 6.

- Földesi* 1988. *Földesi József*: Perben és hűségben. 1–6. *Kapu*. 1988. 9. 23–26., 10. 21–25., 11. 6–9., 1989. 1. 26–28., 2. 13–15., 3. 17–19. o.
- Gál et al.* (szerk.) 1993. *Gál Éva et al.*: A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Budapest, 1993.
- Germuska* 2009 *Germuska Pál*: Odacsap a munkásokól? A Munkásőrség 1989-ben. In: *Tischler János* (szerk.): Kádárizmus. Budapest, 2009. 439–480. o.
- Gosztonyi* 1993. *Gosztonyi Péter*: A Köztársaság téri csata. In: *Gosztonyi Péter*: Magyar Golgota. Budapest, 1993.
- Gosztonyi* 1994. *Gosztonyi Péter*: A Köztársaság téri ostrom és a kazamaták mítosza. *Budapesti Negyed*, 1994/3. 48–80. o.
- Gottschalk* 1961. *Gottschalk, Louis A.*: The Use Of Drugs. In: Interrogation. In *Albert D. Biderman – Herbert Zimmer*: The Manipulation Of Human Behavior. New York–London, 1961. 96–141. o.
- Gyáni* 2000. *Gyáni Gábor*: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000.
- Gyáni* 2002. *Gyáni Gábor*: Emlékezeti kánonok – emlékező közösségek. In: Magyarország a jelenkorban. Évkönyv X. Budapest, 2002. 195–200. o.
- Gyáni* 2007. *Gyáni Gábor*: Az ’56-mítosz, az emlékezet tere. In: *Gyáni Gábor*: Relatív történelem. Budapest, 2007. 155–166. o.
- Györkei–Horváth* 2001. *Györkei Jenő–Horváth Miklós*: Szovjet katonai intervenció 1956. Budapest, 2001.
- Gyurkó* 2001. *Gyurkó László*: A bakancsos forradalom. Budapest, 2001.
- Hadtudományi Lexikon 1995. *Szabó József* (főszerk.): Hadtudományi Lexikon. Budapest, 1995.
- Hahner* 1985. *Hahner Péter*: A Bastille bevétele. Budapest, 1985.
- Halas* 1986. *Halas Lajos*: Az R-Gárdától a Munkásőrségig. Budapest, 1986.
- Halbwachs* 1992. *Halbwachs, Maurice*: On Collective Memory. Chicago – London, 1992.
- Hamvas* [1999]. *Hamvas Béla*: Az öt géniusz. In: *Hamvas Béla*: A magyar Hüperion és más magyar vonatkozású esszék II. Hamvas Béla művei 16. [Szentendre], [1999].
- Hegedüs* 1988. *Hegedüs András*: A történelem és a hatalom ígázatében. Budapest, 1988.
- Hegedüs* 1981. *Hegedüs Sándor*: Mező Imre (1905–1956). *Párttörténeti Közlemények*, 1981/3. 173–192. o.
- Hollós–Lajtai* 1974. *Hollós Ervin–Lajtai Vera*: Köztársaság tér 1956. Budapest, 1974.
- Hollós–Lajtai* 1976. *Hollós Ervin–Lajtai Vera*: Kik voltak, mit akartak? Budapest, 1976.
- Hollós–Lajtai* 1986. *Hollós Ervin–Lajtai Vera*: Drámai napok, 1956. október 23–november 4. Budapest, 1986.
- Horváth–Ripp* (szerk.) 1997. *Horváth Julianna–Ripp Zoltán*: Ötvenhat októbere és a hatalom. Budapest, 1997.

- Horváth* 1996. *Horváth Lajos*: Címerek és jelképek harca 1956-ban. *Hitel*, 1996/10. 28–37. o.
- Horváth–Tulipán* 2006a. *Horváth Miklós–Tulipán Éva*: In memoriam 1956. Budapest, 2006.
- Horváth–Tulipán* 2006b. *Horváth Miklós–Tulipán Éva*: Keresztutak. Magyar Néphadsereg 1956. Budapest, 2006.
- Horváth* 1993. *Horváth Miklós*: Részletek a Köztársaság tér történetéből 1–2. *Magyar Honvéd*, 1993/42. 40–41. o., 1993/43. 40–41. o.
- Horváth* 1997. *Horváth Miklós*: Forradalom és kibontakozás. In: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Szimpózium, 1997. október 11–12. Budapest, 1997.
- Horváth* 2001. *Horváth Miklós*: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében. In: *Okvát Imre* (szerk.): Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Budapest, 2001. 199–239. o.
- Horváth* 2002a. *Horváth Miklós*: Maléter Pál (2. jav. kiad.). Budapest, 2002.
- Horváth* 2002b. *Horváth Miklós*: A nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002. december, 1008–1046. o.
- Horváth* 2003a. *Horváth Miklós*: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003.
- Horváth* 2003b. *Horváth Miklós*: A nemzetőrség megalakításának körülményei és tevékenysége november 4-ig. In: *Horváth Miklós* (szerk.): „Tizenhárom nap, amely...” Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből. Budapest, 2003. 145–164. o.
- Horváth* 2006. *Horváth Sándor*: Kollektív erőszak és városi térhasználat 1956-ban: forradalmi terek elbeszélése. *Múltunk*, 2006/4. 268–289. o.
- Hunyadi* 1981. *Hunyadi Károly*: A munkás-paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők hősi halottai 1956–1957. Budapest, 1981.
- Jenei* 1993. *Jenei Károly*: 1956-os budapesti panteon. Az 1956-os forradalom és szabadságharc hősi halottai és áldozatai a főváros temetőiben 1956–57. Budapest, 1993.
- Jobbágyi* 1998. *Jobbágyi Gábor*: Ez itt a vértanúk vére. Budapest, 1998.
- Józsefvárosi lexikon 1970. *Nagy Richárd* (főszerk.): Józsefvárosi lexikon. Budapest, 1970.
- Kahler* 1993. *Kahler Frigyes*: Joghatal Magyarországon 1945–1990. Budapest, 1993.
- Kahler* 2001. *Kahler Frigyes*: A Bruszniai-per. Budapest, 2001.
- Kahler–M. Kiss* 1997. *Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor*: Kinek a forradalma? Budapest, 1997.
- Kahler–M. Kiss* 2003. *Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor*: „Mától kezdve lövünk”. Tíz év után a sortűzekekről. Budapest, 2003.
- Kákóczki–Sümegei* 2007. *Kákóczki András–Sümegei György*: ’56-os fényképek gyűjteményekben. Miskolc, 2007.
- Kecskés* 2006. *Kecskés D. Gusztáv*: A francia politikai pártok állásfoglalásai az 1956-os magyar forradalom kapcsán. A magyar kérdés a francia Nemzetgyűlésben. *Aetas*, 2006/1. 5–18. o.

- Kelemen et al.* 1993. *Kelemen Ágnes et al.*: Mi is történt 1956-ban a Köztársaság téren? *A Szabadság*, 1993. 10. 29. 4.
- Kenedi* 1996. *Kenedi János*: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár korszakban 1–2. Budapest, 1996.
- Kiss–M. Kiss* 2007. *Kiss Réka–M. Kiss Sándor*: A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma. Budapest, 2007.
- K. Horváth* 1999. *K. Horváth Zsolt*: Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. *Aetas*, 1993/3. 132–141. o.
- K. Horváth* 2005. *K. Horváth Zsolt*: Harc a szocializmusért szimbolikus mezőben: helyek, túlélők és identitásformációk versengése Magyarországon 1989. *Századvég*, 2005/35. 31–68.
- Koltai–Rácz* (szerk.) 2008. *Koltai Gábor–Rácz Attila* (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I–II. Budapest, 2008.
- Komját* 1968. *Komját Irén*: Mező Imre. Budapest, 1968.
- Lakner* 2000. *Lakner Lajos*: Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció. In: Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok. Budapest, 2000. 159–162. o.
- Lengyel* 1970. *Lengyel Zoltán*: Harc a Budapesti párház védelméért. *Belügyi Szemle*, 1970/ 4. 107–112. o.
- Litván* 2000. *Litván György*: Mítoszok és legendák 1956-ról. In: *Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János* (szerk.): Évkönyv VIII. Budapest, 2000. 205–218. o.
- Loftus* 2003. *Loftus, Elizabeth*: Make-Believe Memories. *American Psychologist*, 2003/11. 867–873. o.
- Lomax* 1989. *Lomax, Bill*: Magyarország 1956. Budapest, 1989.
- Lovas* 1957. *Lovas Márton*: A Köztársaság téri párházban. *Élet és Irodalom* I. évf. 6. sz. 1957. 05. 24. 5–6. o.
- Magántörténelem. Kislexikon. 2004. Magántörténelem. Kislexikon. 2004. 1956 és a Kádár korszak. Kislexikon. Személyek. Az internetes tartalomfejlesztés projektvezetője Lux Zoltán. 2004. [http://server2001.rev.hu/oha/hu/_6_5.html; 2012.03.27.]
- Magyar Nagylexikon 1993–2006. *Élesztős László* (főszerk.): Magyar Nagylexikon. Budapest, 1993–2006.
- Marosán* 1959. *Marosán György*: A párt harca a tömegekért. Budapest, 1959.
- Marosán* 1989. *Marosán György*: A tanúk még élnek. Budapest, 1989.
- Mészáros–Buza–Ráday* 1998. *Mészáros György–Buza Péter–Ráday Mihály*: Budapest teljes utcanévlexikona. Budapest, 1998.
- Molnár* [2006]. *Molnár János*: Külföldi tudósítók az 1956-os forradalomban. [http://server2001.rev.hu/msite/display_item.asp?id=2&act=tu#fmb_36; 2012.02.07.]

- Müller* 2007. *Müller Rolf*: A megtorlás fényképei. In: *Okvát Imre* (szerk.): ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956. Budapest, 2007. 193–221. o.
- Nora* 1999. *Nora, Pierre*: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 1999/3. 142–157.
- Norberg-Schulz* 2004. *Norberg-Schulz, Christian*: Genius Loci. *Ökotáj*, 2004/33–34. 65–75.
- Ottlik* 1993. *Ottlik Géza*: Buda. Budapest, 1993.
- Orwell* 1989. *Orwell, George*: 1984. Budapest, 1989.
- Pataki* 1999. *Pataki Ferenc*: Kollektív narratívumok és csoportidentitás. In: *Kónya Anikó et al.* (szerk.): Kollektív, társas, társadalmi. Budapest, 1999. 181–185. o.
- Pongráz* 1989. *Pongráz Gergely*: Corvin köz, 1956. Budapest, 1989.
- Póto* 2003. *Póto János*: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Budapest, 2003.
- Radnai* 1990. *Radnai György*: Hozzászólás a Köztársaság téri pártház 1956-os eseményeihez. *Új Fórum*, 1990/5. 44–45. o.
- Rainer M.* 1996–1999. *Rainer M. János*: Nagy Imre. Politikai életrajz I–II. Budapest, 1996–1999.
- Rév* 2005. *Rév István*: Retroactive Justice. Prehistory of Post-Communism. Stanford, 2005.
- Ripp* 2002. *Ripp Zoltán*: 1956 emlékezet és az MSZMP. In: Magyarország a jelenkorban. Évkönyv X. Budapest, 2002. 233–250. o.
- Sacchi–Agnoli–Loftus* 2007. *Sacchi, Dario L. M–Agnoli, Franca–Loftus, Elizabeth F.*: Changing History: Doctored Photographs Affect Memory for Past Public Events. *Applied Cognitive Psychology*, 2007/21. 1005–1022.
- Sarusi Kiss–Tasnádi–Csiffáry* (szerk.) 2006. *Sarusi Kiss Béla–Tasnádi Ákos–Csiffáry Gabriella*: Az ’56-os megtorlás adatbázisa (személyek, fotók). Az 1956-os forradalmat követő megtorlás a budapesti jogszolgáltatási iratok tükrében (CD-ROM) Budapest, 2006.
- Sobotta* 1994. *Sobotta, Johannes*: Az ember anatómiájának atlasza. Budapest, 1994.
- Sólyom–Zeke* 1957. *Sólyom József–Zeke Ferenc*: Harcban az ellenforradalommal. Budapest, 1957.
- Speck* 2011. *Speck István*: A „Sziklai-ügy” – Budakeszi, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/1. 183–218. o.
- Szakolczai* 2008. *Szakolczai Attila*: Szegény Jankó Piroska. In: Közelítések a kádárizmushoz. Évkönyv XIV. Budapest, 2008. 279–374. o.
- Szántó* 1970. *Szántó Miklós*: Köztársaság tér 1956. In: *Nagy Eta–Petrák Katalin* (szerk.): Szabadság, te szülj nekem rendet! Budapest, 1970.
- Szereda–Sztikalin* 1993. *Szereda, Vjacseszlav–Sztikalin, Alekszandr*. Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Budapest, 1993.

- Szűcs 1989. *Szűcs Miklós*: Ezredes voltam 1956-ban a vezérkarnál. Budapest, 1989.
- Tabajdi 2009. *Tabajdi Gábor*: Állambiztonság – propaganda – történetírás. Töredékek az állambiztonsági irattár működésének történetéhez (1965–1980). *Betekintő*, 2009/2.
- Tabajdi–Ungváry 2008. *Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián*: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. Budapest, 2008.
- Takács 2007a. *Takács Tibor*: „... álom lett az egész”. Az 1956 utáni megtorlás módszertanához. *Betekintő*, 2007/1.
- Takács 2007b. *Takács Tibor*: A források tere. *Élet és Irodalom*, LI/24. 2007. 06. 15.
- Takács 2008. *Takács Tibor*: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. *Buksz*, 2008/4. 353–362. o.
- Takács 2010. *Takács Tibor*: Emlékezeti aktus és történeti esemény. A Bikszagylkosság, 1956. *Korall*, 2010/41. 138–158. o.
- Takács 2011a. *Takács Tibor*: „Mert megijednivaló most már nincs”. Kádár János beszéde az MSZMP 1957. február 17-i Pest megyei nagyaktíváján. *Múltunk*, 2011/3. 186–223. o.
- Takács 2011b. *Takács Tibor*: Kép, szöveg, képzelet. 2000, 2011/7–8. 54–61. o.
- Tapolcsányi 1974. *Tapolcsányi László*: Visszaemlékezéseim a Budapesti Pártbizottság székházának ellenforradalmi támadásáról. 1956. október 23–október 30. Kézirat. OSZK D 32.738.
- Tilkovszky 1978. *Tilkovszky Lóránt*: Ez volt a Volksbund. Budapest, 1978.
- Tóth (szerk.) 1986. *Tóth Judit* (szerk.): „Neved ismerjük, tetted nem felejtjük...” Budapest, 1986.
- Tulipán 2006. *Tulipán Éva*: A Magyar Néphadsereg 1956-os vesztesége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006/3. 714–766. o.
- Tverdota 1998. *Tverdota György*: A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. *Irodalomtörténet*, 1998/ 1–2. 289–298. o.
- Vas 1990. *Vas Zoltán*: Betiltott könyvem. Életem III. Budapest, 1990.
- Vörös 1999. *Vörös Boldizsár*: Árpád helyett Marx, József főherceg helyett Lenin. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagában. *Történelmi Szemle*, 1999/3–4. 403–409. o.
- Vörös 2000. *Vörös Boldizsár*: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed*, 2000/3–4. 144–172. o.
- Williams [1931.] *Williams, Valentine*: A Tuskólábú. Budapest. [1931.]
- Yates 1966. *Yates, Frances A.*: The Art of Memory. London, 1966.
- Zentai (szerk.) 1997. *Zentai Violetta*: Politikai antropológia. Budapest, 1997.
- Zinner 2001. *Zinner Tibor*: A kádári megtorlás rendszere. Budapest, 2001.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
alov.	alosztály vezető
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BHŐ	Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása
BM	Belügyminisztérium
BM ORFK	Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitányság
Bp. Kat. Bír.	Budapesti Katonai Bíróság
BP PB	Budapesti Pártbizottság
BSZKRT	Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság
Btá.	Büntető törvénykönyv általános része
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
EFÜ	Elhelyezési Felügyelőség
ezr.	ezredes
fhdgy.	főhadnagy
hdgy.	hadnagy
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HL KI	Hadtörténelmi Levéltár Központi Irattár
HM	Honvédelmi Minisztérium
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
jkv.	jegyzőkönyv
KGB	Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasnosztyi (szovjet Állambiztonsági Bizottság)
KISZ	Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MDP PB	Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága
MDP KV	Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége
MKP	Magyar Kommunista Párt
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZMP BB	Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága
MSZMP IIB	Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intézőbizottsága
MSZMP IKB	Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága
MSZMP PB	Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága
MTI	Magyar Távirati Iroda
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PIL	Politikatörténeti Intézet Levéltára
rn.	rendőrnagy
r.	rendőr
szds.	százados
SZKP KB	Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
TEFU	Teherfuvarozási vállalat

CLOSELY OBSERVED MEMORY

The Köztársaság Square Siege in 1956

Summary

While being a popular issue both before and after 1990, the Köztársaság (Republic) Square siege of the Budapest centre of the Communist Party on 30th October remained a blind spot in the history of the 1956 Hungarian Revolution and War of Independence for a long time.

The comparative analysis of trials related to the Köztársaság Square events revealed identical motives and identical prosecution witnesses in cases of the repression after the revolution. This is true even to such geographically and temporally different ones as the proceedings against Ilona Tóth and Piroska Jankó, which showed surprising similarities at first sight. All these point towards the substantive issue of historical research of the Kádár era, i. e. the problem concerning the usability of the documentations of the suits of retaliation. The research also revealed elements confirming the constructed nature of the trials, e. g. archival documents referred to the manipulation of interrogation records and the application of psychoactive drugs during the investigations. These belonged to the toolbox that allowed the inspecting and jurisdictional authorities to meet the orders of the state party influencing even specific cases and sentences.

The research revealed that documentations of trials as well as the book published in 1974 about the siege (Ervin Hollós – Vera Lajtai: Köztársaság Square, 1956) faked the key elements and inserted picturesque scenes into the narrative of the siege. The scene of the hostage drama, for example, in the morning of the siege most probably served to conceal the fact that defenders of the party building shot at their own companions who, having left the building sought shelter under the trees in the square. The truth value of other key episodes of the siege, among them the one when alleged negotiators were sent from the house to the offenders, is also questionable.

The narrative of the siege became somewhat of an ‘origin myth’ in the Kádár era, in which symbolic importance was attached to the location (the square) and the magnified and falsified events. This symbolisation facilitated more veiling than knowing the historic events.

Basically, the events were most probably an example of those tragic cases occurring several times during the revolution when, resulting from the lack of organization, the armed forces turned their weapons against each other. This happened in the morning, at the beginning of the siege, and later in the afternoon, when the tanks, having originally arrived to release it, opened fire at the building. In all probability these fatal mistakes were obscured by the scenes inserted in the narrative of the events, like the subsequently constructed key episode of the hostages and that of the negotiators among others. These were suitable for diverting attention from the lack of organization and its consequences, and at the same time served to illustrate the brutality of the ‘counter-revolution’ and the ‘white terror’.

The violent scenes, having been filmed, and the photos taken by western journalists documenting the shooting and lynching the surrendered guards of the party building at

Köztársaság Square at the end of the siege provided a good foundation for the Communist propaganda and severe retaliations after the revolution.

Used as the most effectual symbol of brutality in the post-revolution propaganda, the scene of tearing out a victim's heart, having been linked to a young woman Piroska Jankó proved also to be fictitious, and according to archival sources it does not have a truth value.

The similarities of the proceedings against Ilona Tóth and Piroska Jankó can only be understood from the perspective of the propaganda: both the narrative presenting medical student Ilona Tóth, as a brutal murderer despite of her innocent appearance, and Piroska Jankó's story (a central element of which was the alleged but never proved tearing out a heart at Köztársaság Square after the siege) formed a counter-myth against the purity of the revolution.

The narrative of the Köztársaság Square siege had taken shape in the milieu directly following the revolution as an element of the propaganda and psychological warfare, which later turned to be 'history' with the assistance of former secret police officer Ervin Hollós and his co-author Vera Lajtai.

The Kádárist interpretation of the revolution was built on historical locations and real death cases in order to rewrite and discredit the memory of the revolution and strengthen the legitimacy of the new regime.

The stories of the victims having been killed in action and considered as heroes by the Kádár era raise questions. In many cases the circumstances of deaths were not clarified or even were falsified in order to be usable in the retaliations and propaganda. The most extreme example that has been revealed so far is also linked to Köztársaság Square. István Verner, whose alleged corpse had been buried in a military funeral and who had been posthumously promoted and decorated, did not decease at all. The corpse which could not be identified was handled as that of a hero in the aftermath, despite the fact that almost nothing was known about the circumstances of the death. Analogous affairs described in the book also point out that narratives of heroes of the Kádár era demand examination and proving.

The functioning of the total dictatorship, the close control over even the memory appears unusually clear in the case of Tamás Dersi. The journalist was interrogated by the investigating authorities because of an article in which he diverged from the official version of the story and wrote about the injury of party secretary Imre Mező as an event happening in his office room.

In various ways of symbolic use of locations and politics the authorities in the Kádár era tried to communicate its own interpretation of the 'counter-revolution' to the society, in which the constructed narrative of the events at Köztársaság Square played a crucial role. Taking advantage of the characteristics of the functioning of memory, the propaganda offered ready-to-use memories for the reassessment of events. The clichés thus formed are still alive in the collective memory of Hungarian society.

SCHARF BEOBACHTETES ANDENKEN

Das Gefecht am Köztársaság tér im Jahre 1956

Zusammenfassung

Obwohl sowohl vor 1990, als auch danach viel darüber gesprochen wurde, blieb das Gefecht am Köztársaság tér (Köztársaság-Platz) aus der Sicht der historischen Aufarbeitung lange Zeit hindurch ein weißer Fleck der Geschichte der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956.

Im Laufe der Forschungen wurde durch die vergleichende Analyse von Prozessen in mehreren Fällen das Vorhandensein von Wandermotiven und belastenden Wanderzeugen im Zusammenhang mit den Ereignissen rund um den Köztársaság tér aufgedeckt. Die Verfahren gegen Ilona Tóth und Piroška Jankó, die geografisch wie zeitlich unterschiedliche Ereignisse aufarbeiteten, zeigten zudem auf den ersten Blick überraschende Ähnlichkeiten. All dies macht auf eine wesentliche Frage der Erforschung der Ära aufmerksam, hinterfragt die Benutzbarkeit der Prozessakten der Vergeltung und weist auf den konstruierten Charakter der Prozesse hin. Dies wurde auch durch die Quellen verstärkt, die aus den Archivdokumenten ans Tageslicht kamen und auf die Manipulation der Protokolle sowie die Anwendung von bewusstseinsverändernden Substanzen in der Untersuchungsphase hinweisen. Sie zeigten das Instrumentarium auf, mit dessen Hilfe die Organe der verschiedenen Untersuchungen und der Rechtssprechung in der Lage waren, den Aufträgen der Staatspartei nachzukommen, die sich in den Verlauf und das Ergebnis der konkreten Verfahren einmischte.

Im Laufe der Aufarbeitung der Ereignisgeschichte stellte sich heraus, dass es bereits vor dem 30. Oktober zu Zusammenstößen mit bedeutenden Verletzungen am Platz kam, die zwischen der Staatssicherheitswache des Parteikomitees und den Gruppen der Revolutionäre stattfanden. Das Verhalten der Verteidiger des Gebäudes und die Propaganda sowie Organisationstätigkeit des Parteikomitees während der Revolution (damit im Zusammenhang zum Beispiel der Verkehr der Panzerwagen) trugen in bedeutendem Maße dazu bei, die Aufmerksamkeit der revolutionären Gruppen rund um das Gebäude zu erwecken; dies dürfte somit ein auslösender Grund des Sturms gewesen sein.

Der Apparat und das Gebäude des Parteikomitees stellten für jene Schritte eine Basis dar, die auf die Wahrung der Macht der Staatspartei gerichtet waren. Die zentralen Organe der Partei zählten auf die Teilnahme der hier Arbeitenden – insbesondere bei der „Aufrüstung der Arbeiterschaft“, also der Aufstellung von Arbeitermilizen auf dem Platz, sowie bei der Durchführung sonstiger Propaganda- und Organisationstätigkeiten. Ihre Bedeutung wird dadurch veranschaulicht, dass zur Stärkung der Tätigkeit des Parteikomitees so prominente Politiker bestellt wurden, wie Ernő Gerő, der in den Tagen der Revolution aller Voraussicht nach auf einem sowjetischen Panzerwagen ins Gebäude gelangen konnte.

Die bisher größtenteils nicht aufgearbeiteten Berichte des Heeresergänzungs-Bezirkskommandos aus dem Militärgeschichtlichen Archiv vermitteln ein Bild über die Fragen der Organisation der Arbeitermilizen in den einzelnen Bezirken. Wir erfahren, dass die

Milizen auch eine Lösung dafür fanden, die Mitglieder der verhassten Staatsschutzbehörde (ÁVH) mit Reserveoffiziersausweisen (mit rückwirkendem Datum) zu versehen; ihnen wollten sie in den sich organisierenden Arbeitertrupps Kommandopositionen geben. Nach dem 30. Oktober verschmolzen die Trupps mit der Nationalgarde, aber auch noch am 01. November wurde registriert, in welchem Verhältnis innerhalb der Nationalgarde pro Bezirk die von den Heeresergänzungs-Bezirkskommandos delegierten Reserveoffiziere – die ursprünglich in die Arbeitermiliz einberufen worden waren – teilnahmen.

Sowohl die Prozessakten, als auch das Werk von Hollós–Lajtai operierten mit der Fälschung der Schlüsselszenen, in mehreren Fällen mit der Einfügung theatralischer, bildhafter Szenen. Das am besten dokumentierte Beispiel hierfür sind vielleicht die Ereignisse zu Beginn des Gefechts. Der wahrscheinlichsten Rekonstruktion der damaligen Szene zufolge gelangte am Morgen des Gefechtstags eine Gruppe von Nationalgardisten in den Toreingang und das Foyer des Parteikomitee-Gebäudes. Sie kamen, um die Verteidiger zur Rede zu stellen und ihre Ausweise zu kontrollieren. Um die Nationalgardisten hinauszudrängen, benutzten die sich im inneren Teil des Gebäudes aufhaltenden Verteidiger Waffen. Die Mitglieder der Nationalgarde und mehrere Verteidiger flüchteten daraufhin auf den Platz hinaus; andere saßen – sich hinter den Säulen des Foyers versteckend – im Gebäude fest.

Aus dem Parteigebäude wurde auf diejenigen, die auf den Platz hinausliefen, geschossen, folglich kam es zu Verwundungen und sogar Todesfällen. Zu Beginn des Gefechts richteten also die Verteidiger des Parteikomitees ihre Waffen gegen die eigenen Kameraden – sei es deshalb, weil sie sich irrten, oder weil sie Verrat vermuteten. Die unglückliche Folge der Ereignisse sollte durch eine im Nachhinein eingefügte Geiselnahmeszene verdeckt werden, die einer bizarren Logik zufolge einerseits die von hinten erfolgten Verwundungen, andererseits auch die Tatsache erklärt hätte, warum die Verteidiger ihren Wachposten verlassen hatten. Zugleich wurde die Bergung der Verwundeten durch die aus dem Parteigebäude abgefeuerten Schüsse gehindert: Die Ereignisse kosteten auch unter den Rettungsanitätern mehrere Menschenleben.

Als eine ähnlich theatralische Szene erscheinen an mehreren Stellen die einheitliche Einstellung des Feuers im Parteigebäude und die Ereignisfolge, als sämtliche Waffen am Ende des Gefechts eingesammelt und quasi in Pyramiden gesetzt werden. Demgegenüber ist es auf Grund der Quellen nicht wahrscheinlich, dass die in den verschiedenen Teilen des Gebäudekomplexes festsitzenden und voneinander abgeschotteten Verteidiger einheitlich aufgetreten wären. Vielmehr zeichnet sich auf Grund der Quellen das Bild ab, dass die sich in einem Teil des Gebäudekomplexes aufhaltenden Personen unbewaffnet in den Keller zogen und dort auf den Einbruch der Revolutionäre warteten. In anderen Räumen wurden die eindringenden Angreifer von bewaffneten, sich versteckenden Verteidigern empfangen, sodass der bewaffnete Kampf auch innerhalb des Gebäudes fortgesetzt wurde.

Es ist wahrscheinlich, dass auch diese letzte Phase der Besetzung des Gebäudes auf beiden Seiten mit Todesopfern einherging. Von denjenigen Verteidigern, die später als Lynchopfer verzeichnet wurden, starben einige mit an Sicherheit grenzender Wahrscheinlichkeit diesen Tod. Nach dem Gefecht wurden nämlich – den Beschreibungen zufolge – Leichen aus dem Parteigebäude auf den Platz geschafft, wo sie geschändet wurden. Es ließen also mehr Verteidiger infolge des bewaffneten Konflikts ihr Leben und weniger infolge des Lynchens, wie uns die Aufarbeitung der Ereignisse in der Kádár-Ära vermitteln wollte.

Ähnlich den Szenen der Geiselnahme und der die Waffen einheitlich ablegenden Verteidigung erscheint auch die Beschreibung der Schlüsselszene des Gefechts, die Geschichte der Parlamentarier, als im Nachhinein eingefügt. Weder die Zahl, noch die Person der Delegationsteilnehmer stimmt in den diversen Zeugenaussagen überein, sodass die Glaubwürdigkeit der die Geschichte als Augenzeugen Erzählenden in Zweifel gezogen werden kann. Zugleich ist es auch auf Grund der Zeugenaussagen der Mitglieder des Parteiapparats und des Buches von Irén Komját über das Leben von Imre Mezö zweifelhaft, ob die Parlamentarier das Parteigebäude verließen.

Den aufgetauchten Quellen zufolge war ein einziger Bauchschuss für den Tod von Imre Mezö verantwortlich, dessen Eintrittsöffnung durch mehrere Quellen in einer anatomischen Einheit des Rückens, in der Lumbalgegend, bezeichnet wird. Auf Grund der heute bekannten Quellen kann keine beruhigende Antwort auf den Ort der Verwundung gegeben werden. Sicher scheint lediglich, dass dies innerhalb des Gebäudes, im Foyer (siehe Lomax), oder sogar im Zimmer von Mezö (siehe Dersi) erfolgt sein könnte. Andere Quellen in Bezug auf weitere Umstände des Todesfalls sind nicht aufgetaucht.

Im Zusammenhang mit der Verwundung und dem Tod von Mezö zeichnet sich die Funktionsweise der totalen Diktatur, die scharfe Beobachtung und Kontrolle sogar des Andenkens in ungewohnter Schärfe ab. Der Journalist Tamás Dersi wurde von der Ermittlungsbehörde verhört, weil er in einem Artikelentwurf vom offiziellen Bericht abwich und darüber schrieb, dass Mezö in seinem Amtsräum verwundet worden sei. Im Laufe seines Verhörs zog der Journalist mehrere seiner früheren Aussagen zurück, berief sich darauf, dass er sich nicht um die Aufdeckung der Todesumstände bemüht hätte, gab jedoch den Ort der Verwundung auch weiterhin innerhalb des Gebäudes an.

Auf Grund der rekonstruierbaren Ereignisse war also auch das Gefecht vom Kőztársaság tér ein Ereignis aus der Reihe derjenigen tragischen, in den Tagen der Revolution mehrmals erfolgenden Geschehnisse, als die Machtinhaber infolge der mangelnden Organisiertheit ihre Waffen gegeneinander richteten. Dazu kam es erstmals zu Beginn des Gefechts, am Vormittag, und als Schlussakkord auch bei der Anwendung von Waffen der Panzerwagen, die zur Befreiung des Parteigebäudes anrollten, aber dagegen bewaffnet auftraten. Aller Voraussicht nach sind es diese fatalen Irrtümer, die durch die in den Bericht eingefügten Szenen verdeckt werden, so auch die nachträglich konstruierten Schlüssepisoden der Geiseln und der Parlamentarier. Sie sind dazu geeignet, von der mangelnden Organisiertheit und den Folgen derselben abzulenken und schieben die Verantwortung den Angreifern zu. Zugleich illustrieren sie die Brutalität der „Konterrevolution“, des „weißen Terrors“. Hierzu lieferten die am Ende des Gefechts ausbrechenden Emotionen und die hierüber gemachten Aufnahmen eine gute Grundlage.

Auch das Symbol der Brutalität, das Herausreißen des Herzens des Opfers, das mit Piroska Jankó und József Papp in Verbindung gebracht wurde, ist eine konstruierte und in die Berichte im Nachhinein eingefügte Szene. Auf Grund der bisher aufgetauchten Quellen entbehrt sie jeglicher Wahrheitsgrundlage.

Der Bericht über das Gefecht ist in der Kádár-Ära zu einer Art Ursprungsmythos geworden, in dem die Ereignisse vergrößert, verfälscht und mit einer symbolischen Bedeutung versehen wurden. Dies half nicht bei ihrer Aufdeckung, erwies sich jedoch für die Propaganda und die Vergeltung als hervorragend nutzbares Material.

Die Geschichten der Heldentoten der Kádár-Ära sind problematisch, die Umstände

der Todesfälle in vielen Fällen nicht geklärt, oder im Interesse der Nutzbarkeit verfälscht. Auch das bisher aufgetauchte hervorstechendste Beispiel dessen ist mit dem Kőztársaság tér verbunden: Der mit Militärprunk bestattete, posthum beförderte und ausgezeichnete István Verner ist nämlich nicht gestorben. Der unter seinem Namen beerdigte Leichnam (der auch später nicht identifiziert werden konnte) wurde trotz dessen unter den „Heldentoten“ registriert.

Auch die Ähnlichkeit der Verfahren gegen Ilona Tóth und Piroska Jankó kann nur von der Seite der Propaganda her verstanden werden: Wie die Geschichte der unschuldig scheinenden, aber als brutale Mörderin dargestellten Medizinstudentin, so bildet auch die Narrative vom Kőztársaság tér (und das Herausreißen des Herzens als zentrales Element dieser) einen Gegenmythos gegenüber der Reinheit der Revolution. Die Macht schuf – auf die Todesfälle und die historischen Orte aufbauend – ihre eigene Interpretation zur Umschreibung und Diskreditierung des Andenkens der Revolution sowie zur Stärkung der eigenen Legitimation. Die Eigenheiten des Funktionierens des Andenkens ausnutzend, bot die Propaganda beinahe ein fertiges Erinnerungsbild zur Umwertung der Ereignisse. Die Geschichte gewann ihre lange Zeit hindurch bekannte Form also in dem auf die Revolution folgenden Milieu, als Element der Propaganda, die einen Teil der psychologischen Kriegsführung bildete. Dies wurde später unter Mitwirkung von Ervin Hollós und seines Mitverfassers zur „Geschichte“.

Das Kádár-Regime versuchte seine eigene „Konterrevolution“-Interpretation mit zahlreichen Methoden der symbolischen Politisierung und der Nutzung des Raums der Gesellschaft zu vermitteln. Hierbei war der konstruierte Bericht über die Ereignisse am Kőztársaság tér von außerordentlicher Wichtigkeit.

NÉVMUTATÓ

- Aczél György 15
Agnoli, Franca 32, 150
Albert György 108, 127
Almásiné Törőcsik Anna 50
Altmann, Alexander 33, 145
Andropov, Jurij Vlagyimirovics 49
Angyal István 17, 42, 45
Apor Péter 8, 14, 15, 18–20, 23, 25, 26, 28–31, 37, 145
Apró Antal 54, 56
Arisztov, Averkij Boriszovics 17, 18
Assmann, Aleida 37, 145
Assmann, Jan 13–14, 26, 33, 35, 37, 145
Asztalos János 15, 23, 26, 28, 31, 43, 44, 57, 58, 99, 101–103, 107, 108, 116–118, 126
- Bachofen, Johann Jakob 33
Bakó Boglárka 146
Bakonyi József (Blum) 28, 44–46, 120, 123, 124
Balás Piri László 81, 145
Ballagi Mór 33
Balogh Sándor 15–17, 136, 145
Bata Ferenc 127, 131
Bata István 54
Békés Csaba 15, 28, 49, 53, 145
Berecz János 58, 91, 145
Berényi István 10
Berki Mihály 37, 94, 145
Berta Somogyi Lajos 110, 118, 122
Biasi, Mario de 28
Biderman, Albert D. 147
Bielicki, Marian 28
Bikszá Miklós 114, 151
Bíró A. Zoltán 8, 23, 27, 145
Biszkú Béla 15, 48–50, 85–86
Bodó Julianna 8, 23, 27, 145
- Bogár János 39, 114, 115
Boros Géza 23, 25, 146
Bozsó Imre 30, 110
Böör László 114, 146
Braun Sándor 135
Bruznyai Árpád 50
Buda Béla 10, 146
Bulla őrnagy 60
Burke, Peter 8, 9, 13, 14, 21, 30, 33, 35, 37, 146
Buza Péter 26, 149
Byrne, Malcolm 15, 28, 49, 53, 145
- Chajes Ida 65, 83, 85, 86, 89, 93, 95, 101–103, 107
Cicero, Marcus Tullius 13
Czinege Lajos 56, 58, 91
- Csalai József 99, 110, 120, 122, 123
Csatáry Zoltán 104
Csépe Sándor 130
Csics Gyula 146
Csiffáry Gabriella 28, 42, 50, 137, 146, 150
Csikesz Józsefné 23, 26, 50, 64–66, 71, 88–90, 92, 93, 95–97, 103, 107, 124, 131, 146
Csillag György 42
Csiszár alezredes 60
Csizmadia László 55, 69–72, 74
- Debuyst, Frédéric 13, 146
Dersi Tamás 137–139, 142, 146
Déry Attila 26, 146
Déry Tibor 49
Dimitrov, Szokoli 65, 66
Domokos József 48
Donáth Ferenc 49
Dózsa Ilona 121

- Dózsa Tihamér 65
 Drucza Attila 17, 18, 146
 Dudás József 17, 18, 146
- Egervári László 40
 Elek László 127
 Élesztős László 149
 Engedi László 42, 46, 50, 123
 Eörsi László 7, 8, 33, 45, 50, 77, 87, 94, 98, 104, 106, 118, 122, 124, 125, 127, 132, 138, 146
 Erdei József 131
- Fáber Viktor 47
 Fánicsik György 44, 106, 108
 Farkas József, K. 80, 99, 102, 108, 110, 120, 122, 135
 Fehér Lajos 15–16
 Feischmidt Margit 23, 146
 Fejérdy Gergely 146
 Fontányi Sándor 132, 135, 136
 Foote, Tim 28
 Forgó József 109
 Földes Istvánné 65
 Földes László 8, 56, 57, 64, 83, 85, 93, 146
 Földes Vilmos 117, 121
 Földesi József 146, 147
 Frank Ferenc 131
 Friss István 16
- Gábori százasok 59
 Gajdán Imre 26, 79, 80
 Gál Éva 49, 53, 147
 Galgóczi Zoltán 21, 44, 46, 104, 118, 119, 121, 122, 124
 Gáli József 48, 57
 Galó István 48, 87, 91, 94, 95, 97, 107
 Gergely András, A. 145
 Germuska Pál 58, 147
 Gerő Ernő 54–56, 63, 65, 141
 Gerő őrnagy 118
 Gimes Miklós 49
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics 27, 49
 Gosztonyi Péter 7. 73, 74, 80, 94, 125, 147
 Gottschalk, Louis A. 47, 147
- Göbolyös László 71, 72
- Gyáni Gábor 8, 32, 147
 Györkei Jenő 113, 147
 Gyulai Andor 91
 Gyurgyovics Sándor 109, 131
 Gyurkó László 147
- Hahner Péter 35
 Halas Lajos 8, 58–62, 147
 Halbwachs, Maurice 14, 23, 30, 147
 Hamvas Béla 13, 147
 Hankus Lajos (Hankiss) 81
 Harsányi László 130
 Hausner Gábor 10
 Háy Gyula 49
 Hegedüs András 55, 147
 Hegedüs B. András 145
 Hegedüs Sándor 147
 Hegedüs Zoltán 81–82
 Herczegh Benjámín 28, 44–45, 124
 Hobsbawm, Eric J. 35
 Holicza István 72, 73, 122
 Hollós Ervin 7, 9, 21, 25, 32, 33, 36, 37, 58, 69, 75, 77, 80, 81–88, 91–93, 101, 102, 104, 106, 108, 110, 113, 118, 122–128, 131, 132, 136, 141, 143, 147
 Horváth Julianna 53, 54, 56, 62–65, 147
 Horváth Lajos 148
 Horváth Miklós 7–10, 27, 29, 40, 47, 49, 53, 54, 56, 57, 61, 63, 70, 73, 74, 81, 83, 87, 92, 94, 97, 106, 113, 122, 125, 127, 131, 137, 147, 148
 Horváth Sándor 148
 Horváth törzsőrmester 60
 Horváth Zsolt, K. 14, 27, 149
 Hunyadi Károly 113, 115, 116, 118, 122, 125–128, 131, 137, 148
- Ivasutin, Pjotr Ivanovics 49
- Jacsó János 69
 Jambrik József 137
 Jankó Piroska 7, 19, 28, 30, 31, 39–45, 47, 50, 115–118, 141, 143, 150

- János Pál, II., pápa 26
 Janza Károly 56, 64
 Jenei Károly 128, 148
 Jobbágyi Gábor 102, 106, 108, 148
 József Attila 27, 151
- Kádár János 14–19, 21, 27, 29, 30, 44, 48, 49, 138, 151
 Kahler Frigyes 8, 47, 50, 53, 54, 63, 70, 83, 92, 148
 Kákóczki András 146, 148
 Kalamár József 26
 Kalavszky Györgyi, B. 146
 Kállai Éva 23, 26, 103, 125
 Kállai Gyula 23
 Kalló Viktor 23, 25
 Kárpáti István 79, 80, 131
 Karsay Sándor 50
 Katona Imre 36
 Kecskés D. Gusztáv 35, 148
 Kelemen Ágnes 98, 149
 Kelemen Endre 44, 45, 114, 116–117, 121, 128, 130
 Kelemen Lajos 53, 84, 88, 90, 91, 95, 97, 99, 100, 103, 107, 108
 Keleti Ernő 90
 Kenedi János 19, 21, 54, 145, 149
 Keresztes Nagy Antal 44–46, 118
 Kertész István 55, 66, 92, 108
 Kerti Henrik 85, 86
 Király Béla 49, 61
 Kiss Ernőné Petruska Erzsébet 42, 44, 45
 Kiss Károly 56, 83
 Kiss Lajos 113, 114
 Kiss Réka 16, 17, 19, 41, 45–47, 114, 149
 Kiss Sándor, M. 8, 10, 16, 17, 19, 41, 45–47, 53, 54, 63, 70, 83, 92, 106, 114, 148, 149
 Kollár István 28, 42–44, 46
 Koltai Gábor 37, 149
 Komját Irén 27, 57, 102, 103, 135, 137, 138, 142, 149
 Koncz Imre 131
 Kónya Anikó 150
 Koplányi István 91
- Kornidesz Mihály 89, 90
 Kovács Antal 55
 Kovács Ferenc 69, 74
 Kovács István 55, 64, 88–90
 Kovács János 53, 65
 Köböl József 64, 136
 Kölber István 33
 Könczöl Sándor 99, 110, 118, 120, 122, 127
 Körösi Zsuzsanna 149
 Krajnz Gabriella 81
 Kucsera István 121
 Kucsera Zoltán 28, 44–46, 118, 120–124, 127, 131
 Kucsera Zoltán, id. (Gábor) 121
 Kucsera Zoltánné 121
 Kuhári Ferenc 71
 Kutikov kapitány 66
- Lajtai Vera 7, 9, 21, 25, 32, 33, 36, 37, 58, 69, 75, 77, 80–88, 91, 101, 102, 104, 110, 113, 118, 122–128, 131, 132, 136, 141, 147
 Lakatos Péter 125
 Lakatos Péterné 34, 86, 109, 125
 Lakner Lajos 21, 149
 Lakos Károly 81
 Lasso Károly 83
 Lengyel Zoltán 99, 108, 149
 Lenkó Gyula 66, 67, 71, 72, 85
 Litván György 33, 132, 149
 Loftus, Elizabeth 31, 32, 149, 150
 Lomax, Bill 8, 142, 149
 Losonczy Géza 49
 Lovas József 77, 97
 Lovas Márton 149
 Lux Zoltán 149
- Major Tamás 48
 Malenkov, Georgij Makszimilianovics 17, 18
 Maléter Pál 29, 49, 148
 Máriy László 114
 Marosán György 20, 21, 41, 49, 50, 149
 Mathias, Paul 28
 Mátsik György 46

- Méhes Lajos 53, 85, 88, 91, 92
 Mesz János (Tuskólábú, Falábú Jancsi) 31, 104–106, 151
 Mészáros György 26, 149
 Mező Imre 7, 16, 21, 23, 26–27, 53, 54, 57, 59, 64–66, 69, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 84–89, 91–94, 98–104, 106–108, 131–139, 142, 147, 149
 Mikojan, Anasztasz Ivanovics 53
 Miseta János 61
 Molnár János 28, 149
 Müller Rolf 150
 Münnich Ferenc 18, 20, 56, 62
- Nádas Jeremiás 39, 62, 69–74, 79
 Nagy Eta 150
 Nagy Gábor 108
 Nagy Gyula 108, 109
 Nagy Ilona 42
 Nagy Imre 17, 21, 29, 30, 37, 49, 86, 109, 138, 150
 Nagy János 131
 Nagy Károlyné 126
 Nagy László 65
 Nagy Mária 65, 92, 96, 97
 Nagy Richárd 148
 Nébald Richárd 62, 69–74
 Nemes Dezső 87, 88, 90–93, 97, 99, 101, 108
 Nezvál Ferenc 48, 50
 Nikiser Imre 58
 Nora, Pierre 14, 149–150
 Norberg-Schulz, Christian 13, 150
- Okváth Imre 148, 150
 Oláh Sándor 23, 67, 145
 Orbán István 57
 Orczy Károly 70, 74, 76–79
 Orosz József 131
 Orwell, George 37, 139, 150
 Osztyapenkó, Ilja 35
 Ottlik Géza 150
 Ózdi Béla 103
- Östör rendőrszázados 83
- Pallai Gusztáv 135
 Paneth Gábor 47
 Panzer Ferenc 44
 Pap János 50
 Papp András 31
 Papp Illés 135
 Papp József 26, 28, 42–44, 46, 57, 58, 101–103, 108, 116–118, 126–127, 143
 Papp Richárd 146
 Papp-Váry Árpád 146
 Pataki Ferenc 150
 Pedrazzini, Jean-Pierre 28
 Petrák Katalin 150
 Petruska Erzsébet → Kiss Ernőné
 Pintér István 19
 Pongrátz Gergely 150
 Pótó János 150
 Preisz Rezső 129
- Quintilianus, Marcus Fabius 13
- Rác Attila 37, 149
 Ráday Mihály 26, 149
 Radnai György 73, 89, 90, 98, 99, 102, 107, 109, 150
 Radó Sándor 116
 Radó Zoltán 42
 Rainer M. János 15, 28, 29, 49, 53, 138, 145, 149, 150
 Rákosi Mátyás 138
 Rév István 14, 150
 Rigó Zoltán 131
 Ripp Zoltán 21, 53–56, 62–65, 70, 147, 150
 Rudenko, Roman Andrejevics 49
- Sacchi, Dario L. M. 32, 150
 Sadovy, John 28, 118
 Sarusi Kiss Béla 42, 50, 137, 150
 Schulcz László 126
 Sebestyén Erzsébet 42
 Sebestyén Mária 106
 Skoda Lajos 25
 Smohai Ferenc 57
 Sobotta, Johannes 135, 150

- Sólyom József 75, 80, 87, 89, 150
 Somogyi Gréta 10
 Speck István 17, 30, 113, 114, 128, 150
 Stadinger Katalin 104
 Standeisky Éva 149
 Steinmetz, Nyikolaj Sztjepanovics 35
 Suhajda József 34
 Surányi Jenő 57, 84, 86
 Sümege György 146, 148
- Szabó Antal 69, 74
 Szabó Árpád 130
 Szabó Ferenc 131
 Szabó János 17, 18
 Szabó József 147
 Szabó Lajos 57, 58, 102, 127
 Szakolczai Attila 7, 8, 19, 30, 31, 40, 115, 132, 146, 150
 Szántó Miklós 88, 89, 108
 Szarka László 146
 Szatmári Miklós 92, 93
 Szentgáli István 42
 Szepesi Róbert 131
 Szereda, Vjacseszlav 17, 18, 29, 53, 150
 Szerov, Ivan Alekszandrovics 18, 29
 Sziklai Andor 132, 135, 136
 Sziklai Sándor 17, 30, 113, 114, 128, 150
 Szilágyi György 71, 80, 83
 Szilágyi József 49
 Sziliczi Józsefné 44–46, 121, 123–124
 Szirmai István 16
 Szőke György 54, 63
 Sztikalin, Alekszandr 17, 18, 29, 53, 150
 Szuszlov, Mihail Andrejevics 17, 18, 53
 Szűcs Miklós 151
- Tabajdi Gábor 37, 151
 Takács Imre 129
 Takács Tibor 8, 31, 47, 48, 114, 146, 151
 Tapolcsányi László 55, 65, 80, 103, 104, 151
 Tasnádi Ákos 42, 50, 137, 150
 Tilkovszky Lóránt 34, 151
 Tischler János 147
 Tompa Károly 63, 71, 73–78, 87, 89, 104, 108, 109
- Toracz Sándor 44, 46
 Tóth Ilona 16, 17, 19, 28, 41–48, 114, 121, 141, 143
 Tóth Judit 151
 Tóth Lajos 57, 58, 64, 70, 72, 73, 75, 77, 84–87, 89, 101, 102, 108
 Tóth Matild, B. 41–42
 Tóth Urbán László 137
 Tőke Sándor 42
 Tulipán Éva 27, 81, 87, 106, 113, 115, 125, 127, 128, 131, 137, 148, 151
 Tuskólábú → Mesz János
 Tverdota György 27, 151
- Ujvári József 44
 Ungváry Krisztián 37, 151
- Vadász Ferenc 91
 Vágó János 57
 Vándor Béla 97
 Váradi ezredes 16
 Varga László 54, 90–92, 145
 Varga Sándor, B. 90, 91
 Várkonyi György 44, 46, 63, 93, 99, 101, 106–108, 110, 127
 Vas Zoltán 91, 92, 151
 Vaszil József 131
 Vékony Lajos 53
 Verner István 128–130, 143
 Vörös Boldizsár 8, 35, 151
 Vörös Sándor 108–110
- Williams, Valentine 106, 151
 Wolicki, Krzysztof 28
- Yates, Frances A. 13, 30, 151
- Zeke Ferenc 75, 80, 87, 89, 150
 Zentai Violetta 33, 151
 Zimmer, Herbert 147
 Zinner Tibor 8, 10, 19, 27, 41, 47–49, 151
 Zólyomi László 18
- Zsótér János 70, 74, 76–79
 Zsukov, Georgij Konsztantyinovics 53

